

«Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών»

«Επιστήμες της Αγωγής»

Διπλωματική Εργασία

«Έμφυλα στερεότυπα εκπαιδευτικών. Διερεύνηση γνώσεων,
αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας

Εκπαίδευσης»

Παρασκευή Παπαδοπούλου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αικατερίνη Βασιλικού

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέας/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέας/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

«Έμφυλα στερεότυπα εκπαιδευτικών. Διερεύνηση γνώσεων,
αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας
Εκπαίδευσης»

Παρασκευή Παπαδοπούλου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Αικατερίνη Βασιλικού

Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Βασιλική Πανταζή

Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2022

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία βασίστηκε σε συνεντεύξεις που μου έδωσαν συνάδελφοι εκπαιδευτικοί. Τους/τις ευχαριστώ από καρδιάς για την προθυμία τους να με υποστηρίξουν στην προσπάθειά μου, τον χρόνο που μου αφιέρωσαν και την ευθύτητα και την ειλικρίνεια των απαντήσεών τους.

Ευχαριστώ από καρδιάς την Επιβλέπουσα Καθηγήτριά μου, κ. Αικατερίνη Βασιλικού, για τη συνεχή επικοινωνία κατά τακτά χρονικά διαστήματα και την καθοδήγησή της καθ'όλη την πορεία της εργασίας μου. Κυρίως, όμως, της είμαι ευγνώμων για την ψυχολογική υποστήριξη και ενθάρρυνση που μου προσέφερε, προκειμένου να μην εγκαταλείψω την προσπάθεια. Οι εύστοχες παρατηρήσεις και οι οδηγίες της έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά τη Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια, κ. Βασιλική Πανταζή, για την ιδιαιτέρως θετική αξιολόγηση της εργασίας μου.

Περίληψη

Τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών αποτελούν το θέμα της παρούσας εργασίας. Στόχος της εργασίας ήταν να διερευνήσει και να περιγράψει τις γνώσεις, τις αντιλήψεις και τις στάσεις γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η σημασία και η αναγκαιότητα διεξαγωγής της μελέτης προκύπτει από το γεγονός ότι το θέμα των έμφυλων στερεοτύπων στην εκπαίδευση συνδέεται άμεσα με την αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων στην ενήλικη ζωή, επιβαρύνοντας τα μέλη και των δύο φύλων και δυσχεραίνοντας την αρμονική συνύπαρξή τους. Παράλληλα, η ανασκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας καταδεικνύει ότι η έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο είναι σημαντικά περιορισμένη στη χώρα μας. Για τη διεξαγωγή της ερευνητικής εργασίας επελέγη η ποιοτική μέθοδος σε δείγμα οκτώ (8) εκπαιδευτικών. Ως τεχνική συλλογής των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη και για την ανάλυση των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν αξιοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης του περιεχομένου. Από την παρούσα ερευνητική εργασία προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης υστερούν σε γνώσεις και επιστημονική κατάρτιση σε θέματα που σχετίζονται με τα φύλα. Παρόλο που τάσσονται υπέρ της ισότητας των φύλων σε όλους τους τομείς, φαίνεται ότι έχουν υιοθετήσει και εκφράζουν έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις, τις οποίες μεταβιβάζουν στους/τις μαθητές/τριές τους συντηρώντας την πατριαρχική δομή της κοινωνίας. Σημαντικό, ωστόσο, φαίνεται το εύρημα ότι οι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δείχνουν ενδιαφέρον και προθυμία να επιμορφωθούν και να διδάξουν το γνωστικό αντικείμενο της Σεξουαλικής Αγωγής, διότι το θεωρούν απαραίτητο για την επίτευξη της ουσιαστικής ισότητας των φύλων στην κοινωνία μας. Η συγκεκριμένη έρευνα ευελπιστεί να συνεισφέρει στην υπάρχουσα γνώση αποτυπώνοντας τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με απώτερο στόχο την άμβλυνσή τους στον χώρο της εκπαίδευσης.

Λέξεις – Κλειδιά

Κοινωνικό φύλο, ισότητα φύλων, στερεότυπα, αντιλήψεις εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Abstract

Gender stereotypes of teachers is the subject of the present study. The aim of this study was to explore and describe high school teachers' knowledge, perceptions and attitudes about gender stereotypes. The importance and the necessity of the study stems from the fact that the issue of gender stereotypes in education is directly related to the reproduction of social inequalities in adulthood, burdening members of both sexes and hampering their harmonious coexistence. At the same time, the review of greek bibliography shows that research in this field is significantly limited in our country. The qualitative method was chosen for conducting the research work in a sample of eight (8) high school teachers. Semi-structured interview was used as a data collection technique and the method of thematic content analysis was used to analyze the collected data. The present research shows that high school teachers are lacking in knowledge and scientific training on gender issues. Although they are in favor of gender equality in all areas, they seem to have adopted and express gender stereotypical perceptions, which they pass on to their students while maintaining the patriarchal structure of society. Important, however, is the finding that high school teachers are interested and willing to train in the subject of sex education and to teach it, because they consider it necessary to achieve substantial gender equality in our society. This research hopes to contribute to the existing knowledge by capturing high school teachers' gender stereotypes, in order to reduce them in the field of education.

Keywords

Gender, gender equality, stereotypes, perceptions of high school teachers.

Περιεχόμενα

Περίληψη	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα	vii
Κατάλογος Εικόνων / Σχημάτων	ix
Κατάλογος Πινάκων	x
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια	xi
Εισαγωγή	1
I. Θεωρητικό μέρος	4
1. Το φύλο	4
1.1. Βιολογικό φύλο (Sex)	4
1.2. Κοινωνικό φύλο (Gender) και διαμόρφωση ταυτότητας του φύλου	5
1.3. Σεξουαλικός προσανατολισμός	8
1.4. Έμφυλα στερεότυπα	9
2. Ισότητα των φύλων	13
2.1. Διαφυλικές σχέσεις –Φεμινισμός - Σεξισμός	13
2.2. Φορείς που ασχολούνται με θέματα ισότητας στην Ελλάδα	16
3. Το φύλο στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα	18
3.1. Πρόσβαση των δύο φύλων στην εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα	19
3.2. Φύλο και σχολικά εγχειρίδια	22
3.3. Σεξουαλική υγεία και Σεξουαλική Αγωγή στην εκπαίδευση	23
4. Εκπαιδευτικοί και φύλο	27
4.1. Φύλο και επαγγελματικός προσανατολισμός εκπαιδευτικού	28
4.2. Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού στη διαμόρφωση ταυτότητας του φύλου	30
4.3. Τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών	31
4.4. Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας	33
4.5. Προτάσεις για εξάλειψη στερεοτυπικών αντιλήψεων εκπαιδευτικών	37
II. Ερευνητικό μέρος	39
5. Ερευνητικός σχεδιασμός και μεθοδολογία	39
5.1. Στόχος και ερευνητικά ερωτήματα-Αναγκαιότητα διεξαγωγής της έρευνας	39
5.2. Μεθοδολογική προσέγγιση	40

5.3. Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας	40
5.4. Συμμετέχοντες/ουσες (πληθυσμός – δείγμα – δειγματοληψία)	42
5.5. Αξιοπιστία και εγκυρότητα της έρευνας	43
5.6. Οδηγός συνέντευξης: Θεματικοί άξονες	44
5.7. Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων	45
6. Αποτελέσματα	47
6.1. Δημογραφικά στοιχεία συμμετεχόντων/ουσών	47
6.2. Παρουσίαση ποιοτικών δεδομένων	48
7. Συζήτηση - Συμπεράσματα - Προτάσεις	70
7.1. Συζήτηση	70
7.2. Συμπεράσματα	76
7.3. Περιορισμοί – Προτάσεις	77
Βιβλιογραφία	79
Παράρτημα Α: «Πρόσκληση συμμετοχής σε έρευνα μέσω συνέντευξης»	102
Παράρτημα Β: «Έντυπο Συναίνεσης»	103
Παράρτημα Γ: «Οδηγός Συνέντευξης»	104
Παράρτημα Δ: «Απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις»	107

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1-1 Δημογραφικά – κοινωνικά χαρακτηριστικά συνεντευξιαζομένων	48
Πίνακας 1-2 Θεματικοί άξονες – Επιμέρους θέματα Οδηγού Συνέντευξης.....	49

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΕΑΠ   Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

ΚΕΘΙ   Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας

Εισαγωγή

Η αρχή της ισότητας των δύο φύλων κατοχυρώθηκε στην Ελλάδα με το Σύνταγμα του 1975 και αφορά σε όλους τους τομείς της κοινωνικής δράσης και δημόσιας ζωής, συμπεριλαμβάνοντας τον χώρο της Εκπαίδευσης. Ωστόσο, η άνιση μεταχείριση των δύο φύλων εις βάρος της γυναίκας εντοπίζεται καθημερινά, ιδιαίτερος στον επαγγελματικό και στον εκπαιδευτικό χώρο. Σύμφωνα με τη Φραγκουδάκη (1995, σ. 392-393), «τα στερεότυπα της ανισότητας είναι πάντα κυρίαρχα και καθορίζουν τη ζωή μας στην κοινωνία της ισότητας. Για να απαλλαγούμε απ' αυτά, χρειάζεται ακόμα πολύς δρόμος, γιατί λειτουργούν υπόγεια, χωρίς να τα ελέγχουμε, καμιά φορά χωρίς να το θέλουμε ή να το ξέρουμε».

Για τον λόγο αυτό, κρίθηκε αναγκαίος ο προβληματισμός σχετικά με τις έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις και τις αντίστοιχες στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί στην καθημερινή διδακτική πράξη, συντελώντας ουσιαστικά στην αναπαραγωγή των ανισοτήτων των φύλων μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Το συγκεκριμένο ζήτημα έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στο πλαίσιο του θέματος που εξετάζει την εκπαιδευτική διαδικασία σε σχέση με το φύλο των μαθητών/τριών, καθώς οι εκπαιδευτικοί αποτελούν τον σημαντικότερο ανθρώπινο παράγοντα της καθημερινότητας της σχολικής εκπαιδευτικής πράξης. Η έλλειψη συστηματικής μελέτης των έμφυλων στερεοτύπων των εκπαιδευτικών, η οποία προκύπτει από την ανασκόπηση της διεθνούς αλλά κυρίως της ελληνικής βιβλιογραφίας, επιτάσσει την επέκταση και εντατικοποίηση της έρευνας, ώστε αρχικά να περιγραφούν πλήρως, να κατανοηθούν σε βάθος και να ερμηνευτούν οι αντιλήψεις αυτές και ακολούθως να σχεδιαστεί και να εφαρμοστεί στοχευμένη παρέμβαση από την Πολιτεία σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με σκοπό την, ει δυνατόν, αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων που χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και την άρση της έμφυλης ανισότητας.

Η παρούσα ερευνητική εργασία στοχεύει στη διερεύνηση, την περιγραφή και ανάλυση των γνώσεων, των αντιλήψεων και των στάσεων που τηρούν οι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε σχέση με τα έμφυλα στερεότυπα. Καταγράφει, δηλαδή, τι γνωρίζουν οι εκπαιδευτικοί γύρω από θέματα που σχετίζονται με το φύλο, τι πιστεύουν για την ισότητα των φύλων, αν οι ίδιοι/ες διακατέχονται από στερεοτυπικές αντιλήψεις

και αν τα τυχόν στερεότυπα αυτών καθρεφτίζονται στη στάση και τη συμπεριφορά τους στο σχολείο.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό, τα οποία εμπεριέχουν συνολικά επτά (7) κεφάλαια. Στα τέσσερα (4) πρώτα κεφάλαια επιχειρείται η παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου που προκύπτει από την ανασκόπηση της συναφούς βιβλιογραφίας και στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη εργασία.

Το πρώτο κεφάλαιο, συγκεκριμένα, παρουσιάζει έννοιες που σχετίζονται με το φύλο, όπως είναι το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός και τα έμφυλα στερεότυπα. Επίσης, αναδεικνύει τις βασικότερες θεωρίες για τη σχέση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, καθώς και για τη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου και καταδεικνύει ότι τα έμφυλα στερεότυπα παρουσιάζονται φανερά και επηρεάζουν αρνητικά όλες τις πτυχές της κοινωνικής μας ζωής.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφιερώνεται σε θέματα που σχετίζονται με την ισότητα των φύλων. Αρχικά τονίζεται η διάκριση μεταξύ τυπικής και ουσιαστικής ισότητας και ακολούθως γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή της πορείας του κινήματος του φεμινισμού. Τέλος, παρουσιάζονται οι κυριότεροι φορείς και συλλογικότητες που δραουν στην Ελλάδα με σκοπό την ενημέρωση σχετικά με θέματα έμφυλης ισότητας, καθώς και την υποστήριξη και προστασία των γυναικών που βρίσκονται αντιμέτωπες με μορφές πατριαρχικής βίας και κακοποίησης.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει την οπτική του φύλου στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και συγκεκριμένα την πρόσβαση των δύο φύλων στην εκπαίδευση, το αναλυτικό πρόγραμμα και τα σχολικά εγχειρίδια από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα. Επιλογικά αφιερώνει μία ενότητα στον ορισμό της σεξουαλικής υγείας και τον σκοπό της σεξουαλικής αγωγής στην εκπαίδευση.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους μελετά το ζήτημα που βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με το θέμα της ερευνητικής εργασίας, δηλαδή τη σχέση των εκπαιδευτικών με την οπτική του φύλου. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται η άμεση σύνδεση του φύλου με τον επαγγελματικό προσανατολισμό της –γυναίκας συνήθως– εκπαιδευτικού, ο καθοριστικός ρόλος που διαδραματίζει ο/η εκπαιδευτικός στη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου των παιδιών, τα έμφυλα στερεότυπα που διακατέχουν τους/τις εκπαιδευτικούς, τα οποία έχει καταγράψει η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία και, τέλος, οι προτάσεις για την εξάλειψη των στερεοτυπικών αντιλήψεων των εκπαιδευτικών.

Τα επόμενα τρία (3) κεφάλαια παρουσιάζουν την ερευνητική προσέγγιση της παρούσας εργασίας.

Συγκεκριμένα, το πέμπτο κεφάλαιο περιγράφει αναλυτικά τον ερευνητικό σχεδιασμό και τη μεθοδολογία της εργασίας, εστιάζοντας στον στόχο της έρευνας και τα ερευνητικά της ερωτήματα και τεκμηριώνοντας την αξία και την αναγκαιότητα διεξαγωγής της. Ακολούθως αιτιολογεί την επιλογή της ποιοτικής μεθόδου ως μεθολογικής προσέγγισης του θέματος της εργασίας, καταγράφει λεπτομερώς τη διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας, παρουσιάζει τον προβληματισμό γύρω από θέματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας της έρευνας, αναδεικνύει τους θεματικούς άξονες του Οδηγού Συνέντευξης, που αξιοποιήθηκε για την συλλογή των ποιοτικών δεδομένων, και, τέλος, αναφέρει τη μέθοδο ανάλυσης των δεδομένων, δηλαδή τη θεματική ανάλυση περιεχομένου.

Το έκτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων, καθώς και κάποια βασικά δημογραφικά-κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/ουσών που σχετίζονται άμεσα με το θέμα της εργασίας, όπως είναι το φύλο και η ειδικότητά τους.

Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζει τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η γράφουσα, τα οποία σε γενικές γραμμές επιβεβαιώνουν τα ευρήματα της συναφούς διεθνούς βιβλιογραφίας, αναφέρει τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας και καταθέτει προτάσεις για περαιτέρω ερευνητική εργασία.

I. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Το φύλο

Η έννοια του φύλου είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ταυτότητα του ανθρώπου και αποτελεί πεδίο μελέτης, διερεύνησης και –σε μεγάλο βαθμό– αντιπαράθεσης σε παγκόσμιο επίπεδο πολλών επιστημονικών κλάδων, όπως της Βιολογίας, της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας, της Γλωσσολογίας, της Παιδαγωγικής κ.ά.

1.1. Βιολογικό φύλο (Sex)

Ετυμολογικά, ο όρος “sex” προέρχεται από το λατινικό ουσιαστικό “sexus” που σημαίνει «φύλο». Για τον λόγο αυτό η εγκυκλοπαίδεια Britannica αποδίδει αρχικά τον όρο “sex” ως το σύνολο των χαρακτηριστικών με τα οποία τα μέλη των ειδών μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες –αρσενικό και θηλυκό- που αλληλοσυμπληρώνονται κατά την αναπαραγωγή (Berrill, 2013). Ως εκ τούτου η κατηγοριοποίηση «άρρεν ή θήλυ, αγόρι ή κορίτσι, άνδρας ή γυναίκα», το λεγόμενο «βιολογικό φύλο», χαρακτηρίζει τον άνθρωπο από τη στιγμή της γέννησής του και καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του. Το βιολογικό φύλο ουσιαστικά αποτελεί τη βάση για την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων σε δύο διακριτά φύλα, τον άνδρα και τη γυναίκα.

Ωστόσο, ενδιαφέρουσα και ιδιαίτερα ανατρεπτική παρουσιάζεται η άποψη του Holleb (2019) σχετικά με το βιολογικό φύλο στο Λεξικό του «The A–Z of gender and sexuality». Σε αυτό ο όρος «sex» σημαίνει τη διαίρεση των ανθρώπων σε δύο ομάδες, αρσενικό και θηλυκό, με βάση τις αντιλήψεις για τον πιθανό ρόλο τους στη βιολογική αναπαραγωγή. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το βιολογικό φύλο είναι μία κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία, η οποία φαινομενικά περιλαμβάνει χαρακτηριστικά, όπως γενετικά – αναπαραγωγικά όργανα, χρωμοσώματα, ορμόνες και δευτερεύοντα χαρακτηριστικά του φύλου. Το βιολογικό φύλο θεωρείται ότι κάνει διάκριση μεταξύ αρσενικού και θηλυκού, ενώ οι κατηγορίες αυτές δεν είναι διακριτές. Ο σεξουαλικός διμορφισμός για τον Holleb αποτελεί έναν πρόχειρο οδηγό, όχι όμως αυστηρά ακριβή, καθώς υπάρχουν πολλά άτομα που διαθέτουν συνδυασμό κάποιων από τα χαρακτηριστικά που θεωρούνται αποκλειστικά αρσενικά ή θηλυκά. Καταλήγει, δηλαδή, στο συμπέρασμα ότι τα χαρακτηριστικά του βιολογικού φύλου δεν είναι αυστηρά διακριτά σε δύο διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, αλλά εμπίπτουν σε ένα ευρύτερο φάσμα ανθρώπινων χαρακτηριστικών.

1.2. Κοινωνικό φύλο (Gender) και διαμόρφωση ταυτότητας του φύλου

Από τα τέλη του 19^{ου} και κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα οι επιστήμονες αφιέρωσαν πολύ χρόνο σε έρευνες και μελέτη μέχρι να καταλήξουν στη σαφή διάκριση μεταξύ του βιολογικού (sex) και του κοινωνικού (gender) φύλου του ανθρώπου (Cochrane, 1994, όπ. αν. στο Siann, 1994, σ. vi). Σύμφωνα με τον Cochrane (1994), σήμερα υπάρχουν πολλοί ψυχολόγοι, οι οποίοι αναφέρονται στο βιολογικό φύλο, όταν θέλουν να περιγράψουν συγκεκριμένους βιολογικούς μηχανισμούς και δομές, ενώ χρησιμοποιούν τον όρο «κοινωνικό φύλο», όταν μιλούν για κοινωνικά και ψυχολογικά θέματα που χαρακτηρίζουν ή που θεωρείται ότι αρμόζουν στα δύο φύλα.

Το κοινωνικό φύλο ή ο κοινωνικός ρόλος του φύλου αναφέρεται σε ένα ευρύ πλαίσιο μορφών συμπεριφοράς που θεωρούνται χαρακτηριστικές του κάθε φύλου, καθώς και στα πρότυπα συμπεριφοράς που θεωρούνται από την κοινωνική ομάδα αποδεκτά για κάθε φύλο (Παρασκευόπουλος, 1985α· 1985β· 1994). Ο Παρασκευόπουλος υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές πιέσεις που δέχονται τα άτομα αποτελούν τον ισχυρότερο εξωγενή παράγοντα που οδηγεί στη διαφοροποίηση της συμπεριφοράς των δύο φύλων. Ωστόσο τονίζει ότι ο κοινωνικός ρόλος των φύλων διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία, όπως κατέδειξαν οι μελέτες της ανθρωπολόγου Margaret Mead (Παρασκευόπουλος, 1994, σ. 146).

Η ταυτότητα του φύλου (έμφυλη ταυτότητα) διαμορφώνεται καθ' όλη τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου και έχει ερμηνευτεί μέσω διαφόρων ψυχολογικών θεωριών, επικρατέστερες των οποίων είναι η ψυχαναλυτική θεωρία (Freud), η συμπεριφοριστική θεωρία (Bandura, Sears) και η γενετική-γνωστική θεωρία (Kolberg) (Παρασκευόπουλος, 1985β, σ. 103–104). Η ψυχαναλυτική θεωρία υποστηρίζει ότι το παιδί υιοθετεί την ταυτότητα του φύλου του μέσω της ταύτισης με τον γονέα του ίδιου φύλου. Η συμπεριφοριστική θεωρία προκρίνει την κοινωνική μάθηση ως τον παράγοντα που διαμορφώνει το κοινωνικό φύλο του παιδιού. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το παιδί διαμορφώνει την έμφυλη ταυτότητά του μέσω της μίμησης προτύπων και την ενίσχυση. Η ενίσχυση, σύμφωνα με τους υπέρμαχους της συμπεριφοριστικής μάθησης, αποτελεί μία ψυχολογική διεργασία, κατά την οποία η εκδήλωση συγκεκριμένης συμπεριφοράς μειώνει την ψυχική ένταση, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η πιθανότητα επανεμφάνισης της συμπεριφοράς αυτής (Παρασκευόπουλος, 1985α, σ. 46). Τέλος, η γενετική-γνωστική θεωρία αντιλαμβάνεται την ταυτότητα του φύλου ως μία έννοια, η οποία σχηματίζεται με τρόπο ανάλογο του σχηματισμού όλων των εννοιών (Παρασκευόπουλος, 1985β, σ. 103–

104). Η διαμόρφωση, δηλαδή, της έμφυλης ταυτότητας αποτελεί μία γνωστική διεργασία, που περιλαμβάνει τρία στάδια: α. Τη βασική ταυτότητα του ρόλου του φύλου, όπου το παιδί αντιλαμβάνεται και χαρακτηρίζει τον εαυτό του ως αγόρι ή ως κορίτσι μέχρι την ηλικία των τριών (3) ετών, β. τη σταθερότητα του ρόλου του φύλου, όπου το παιδί κατανοεί ότι ο ρόλος του φύλου είναι διαχρονικά σταθερός, και γ. τη μονιμότητα του φύλου, όπου το παιδί καταλαβαίνει ότι το φύλο παραμένει σταθερό ανεξάρτητα από τις περιστάσεις (Cole & Cole, 2001, σ. 202). Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1994), η έμφυλη ταυτότητα καθορίζεται τόσο από βιολογικούς όσο και από κοινωνικούς παράγοντες.

Ωστόσο, σύγχρονοι ψυχολόγοι, όπως οι Levy και Fivush (1993), καθώς και οι Martin και Halverson (1987) πιστεύουν ότι η διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας περιλαμβάνει στοιχεία τόσο από τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης όσο και από γνωστικές θεωρίες (Cole & Cole, 2001, σ. 204). Ο συγκεκριμένος προβληματισμός οδήγησε στη διαμόρφωση της θεωρίας του σχήματος του φύλου (gender schema theory), που υποστηρίζει ότι «το περιβάλλον επηρεάζει έμμεσα τα παιδιά μέσω ενός σχήματος που καθοδηγεί τον τρόπο με τον οποίο επιλέγουν και θυμούνται πληροφορίες και παρέχει ένα μοντέλο συμπεριφοράς» (Cole & Cole, 2001, σ. 203). Το σχήμα φύλου αποτελεί ένα γνωστικό σχήμα αλλά ταυτόχρονα και ένα σχήμα δράσης για τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο.

Η διάκριση μεταξύ βιολογικού (sex) και κοινωνικού φύλου (gender) καθιερώθηκε από τον ψυχολόγο–σεξολόγο John Money (Goldie, 2014, σ. 6). Για την ακρίβεια, σύμφωνα με τον Goldie, ο Money αξιοποίησε και έκανε ευρέως γνωστό τον όρο «κοινωνικό φύλο» που προϋπήρχε, καθώς και διατύπωσε γενικές θεωρίες για όλες τις πτυχές της σεξουαλικότητας και του κοινωνικού φύλου. Ο όρος «κοινωνικό φύλο» επινοήθηκε από φεμινίστριες του αγγλοσαξωνικού χώρου κατά τη δεκαετία του 1960 ως μία κοινωνικο-πολιτισμική κατηγορία με στόχο την αμφισβήτηση του βιολογισμού του φύλου (Connell, 2002, σ. 4). Επίσης την ίδια εποχή ο ανθρωπολόγος και ψυχαναλυτής Robert Stoller στο έργο του “Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity (1968) διαχωρίζει το βιολογικό από το κοινωνικό φύλο.

Στο έργο “Man & Woman, Boy & Girl. Gender Identity from Conception to Maturity” ο Money και η Ehrhardt (1972, σ. 18) ορίζουν την ταυτότητα του φύλου (gender identity) ως «την ομοιότητα, την ενότητα και την επιμονή της ατομικότητας κάποιου ως άνδρα, γυναίκας ή αμφίσημου, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ειδικά όπως βιώνεται στην αυτογνωσία και στη συμπεριφορά». Στο ίδιο έργο ορίζεται ο κοινωνικός ρόλος ως

«οτιδήποτε ένα άτομο λέει ή κάνει, για να υποδείξει στους άλλους ή στον εαυτό του τον βαθμό στον οποίο είναι άνδρας ή γυναίκα ή αμφίσημος». Η ταυτότητα του φύλου και ο κοινωνικός ρόλος για τους εν λόγω συγγραφείς αποτελούν έννοιες αλληλένδετες, καθώς ο κοινωνικός ρόλος είναι η δημόσια έκφραση της ταυτότητας του φύλου και η ταυτότητα του φύλου είναι η ιδιωτική εμπειρία του κοινωνικού ρόλου.

Η κατηγοριοποίηση του φύλου του ανθρώπου σε βιολογικό και κοινωνικό βασίζεται στην κυρίαρχη άποψη της απόλυτης διάκρισης των ανθρώπων σε γυναίκες και άνδρες, θεωρεί, δηλαδή, το κοινωνικό φύλο ως την κοινωνική έκφραση του βιολογικού φύλου, το οποίο προσδιορίζεται από τη φύση. Ωστόσο, ερωτήματα προκύπτουν όσον αφορά τόσο στη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου όσο και σε σχέση με την ίδια την έννοια του βιολογικού φύλου. Λογικοφανές, για παράδειγμα, παρουσιάζεται το ερώτημα κατά πόσον το βιολογικό φύλο είναι δεδομένο και αδιαμφισβήτητο για όλους τους ανθρώπους. Στο πλαίσιο του προβληματισμού αυτού έχει προταθεί η αμφισβήτηση του απόλυτου χαρακτήρα της διάκρισης μεταξύ του βιολογικού και του κοινωνικού φύλου, αμφισβήτηση η οποία θα οδηγήσει σε μια διαφορετική θεώρηση της έμφυλης ταυτότητας (Παντελίδου–Μαλούτα, 2014, σ. 36–38).

Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται η Judith Butler, η οποία με το έργο της “Gender Trouble” το 1990 ανέτρεψε ό,τι θεωρούνταν μέχρι τότε δεδομένο σχετικά με τις έννοιες του φύλου. Η Butler διατύπωσε τη θεωρία της επιτελεστικότητας, η οποία απορρίπτει τη σταθερότητα και τον διπολισμό του βιολογικού φύλου και της σεξουαλικότητας του ανθρώπου. Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει ότι το κοινωνικό φύλο αποτελεί ουσιαστικά τη βάση που καθορίζει και διαμορφώνει το βιολογικό φύλο. Το κοινωνικό φύλο χαρακτηρίζεται από επαναλαμβανόμενες επιτελέσεις, δηλαδή κανονιστικές πρακτικές, κινήσεις, στάσεις και πράξεις, που, ενώ αποτελούν επιταγές της κοινωνίας και στην ουσία ανθρώπινη πολιτισμική κατασκευή, λόγω της επαναλαμβανόμενης εκδήλωσής τους δημιουργούν την εντύπωση ότι είναι φυσικές και ότι αποτελούν χαρακτηριστικά της βιολογίας του ανθρώπου. Το φύλο, δηλαδή, καθώς και η σεξουαλικότητα του ανθρώπου, δεν καθορίζονται από τη φύση, αλλά “εκτελούνται” μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές. Εξ αυτού προκύπτει ο όρος «επιτελεστικότητα», που δηλώνει την εκτέλεση μιας σειράς επαναλαμβανόμενων πρακτικών (Butler, 1990, σ. 146–149). Σύμφωνα, επομένως, με τη Butler, το βιολογικό φύλο είναι αποτέλεσμα κοινωνικής δόμησης και διαμόρφωσης, το οποίο περιορίζεται σε συγκεκριμένο κοινωνικά αποδεκτό πλαίσιο για το κάθε φύλο.

Επιλογικά θα έλεγε κανείς ότι η έμφυλη ταυτότητα αποτελεί μια πολύ ουσιώδη πλευρά της ταυτότητας του ανθρώπου τόσο για τον ίδιο τον εαυτό του όσο και για τον τρόπο με τον οποίο τον αντιλαμβάνονται και θέλει να τον αντιλαμβάνονται οι άλλοι. «Η κατεύθυνση της έμφυλης κοινωνικοποίησής μας προδιαγράφεται από τη στιγμή που γεννιόμαστε» ως αγόρια και ως κορίτσια, πρόκειται, δηλαδή, για μια διαδικασία που μας επηρεάζει και μας διαμορφώνει από την αρχή της ζωής μας (Παντελίδου–Μαλούτα, 2014, σ. 27). Ο γενετιστής Albert Jacquard (2002, σ. 139) στο τέλος του έργου του «Εμείς και οι άλλοι» καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «το παιδί που γεννιέται και γίνεται άνθρωπος δε μεταφέρει μόνο τις βιολογικές συνταγές των γονιδίων του, ούτε μόνο τις ουσίες του περιβάλλοντός του και τις συμπεριφορές που του δίδαξαν οι γύρω του, αλλά επίσης, δυννητικά, όλους τους θησαυρούς που έχουν συσσωρευτεί από τις προφορικές παραδόσεις ή βρίσκονται θαμμένοι στις βιβλιοθήκες του κόσμου».

1.3. Σεξουαλικός προσανατολισμός

Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης της ταυτότητας του φύλου εμπίπτει επίσης ο σεξουαλικός προσανατολισμός του ανθρώπου. Ως σεξουαλικός προσανατολισμός ορίζεται «η ικανότητα κάθε ατόμου για βαθιά συναισθηματική, στοργική και σεξουαλική έλξη και για προσωπικές και σεξουαλικές σχέσεις με άτομα διαφορετικού ή του ίδιου φύλου, ή περισσότερων από ένα φύλων» (<https://eige.europa.eu/el/taxonomy/term/1380>). Ο σεξουαλικός προσανατολισμός, δηλαδή, μπορεί να είναι ετεροφυλοφιλικός, ομοφυλοφιλικός ή αμφιφυλοφιλικός. Σύμφωνα με τον Συνήγορο του Πολίτη (2014, ενότητα 4, σ. 1) ο σεξουαλικός προσανατολισμός του ατόμου «δεν περιορίζεται μόνο στη σεξουαλική ζωή αλλά αφορά τη συνολική προσωπική και κοινωνική ταυτότητά του και συνδέεται στενά με τις προσωπικές σχέσεις που καλύπτουν την ανάγκη για αγάπη, δέσμευση και συντροφικότητα» και, εφόσον αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητάς του, προστατεύεται τόσο από την εθνική όσο και από τη διεθνή νομοθεσία που δεσμεύει τη χώρα στο πλαίσιο του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου. Συνεπώς θα πρέπει να τονιστεί η ανάγκη αλλά και η υποχρέωση έναντι του νόμου για σεβασμό, αναγνώριση των ανθρώπινων δικαιωμάτων και αποδοχή όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως του σεξουαλικού προσανατολισμού και της έμφυλης ταυτότητάς τους.

Προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης και της αποδοχής όλων των εκφάνσεων του σεξουαλικού προσανατολισμού φαίνεται να κινείται το Γλωσσικό Συμβούλιο της

Νορβηγίας, το οποίο επιβεβαίωσε πρόσφατα στον Τύπο ότι επιθυμεί να καθιερώσει στην επίσημη νορβηγική γλώσσα μία αντωνυμία ουδέτερη ως προς το φύλο. Συγκεκριμένα, μέχρι σήμερα η νορβηγική γλώσσα χρησιμοποιεί την αντωνυμία «hun» για το θηλυκό γένος και «han» για το αρσενικό και σκοπεύει να εντάξει στο λεξιλόγιό της έως τις αρχές του φθινοπώρου την αντωνυμία «hen», ούτως ώστε η γλώσσα να γίνει πιο συμπεριληπτική, να καλύπτει δηλαδή όλες τις μορφές φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού (<https://www.tovima.gr/2022/02/05/world/norvigia-erxetai-antonymia-oudeteri-os-pros-to-fylo-i-allagi-stin-episimi-glossa/>)

1.4. Έμφυλα στερεότυπα

Η έμφυλη ταυτότητα του ανθρώπου είναι μέρος της κοινωνικής του ταυτότητας, η οποία, σύμφωνα με τους Tajfel και Turner (όπ. αν. στο Δραγώνα, 2001, σ. 34), αποτελείται από τις όψεις της αυτοεικόνας του ατόμου που προέρχονται από τις κοινωνικές κατηγορίες ή ομάδες στις οποίες θεωρεί το άτομο ότι ανήκει. Ως κοινωνική ταυτότητα ορίζεται «η γνώση του ατόμου ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα μαζί με κάποια συναισθηματική και αξιολογική σημασία της υπαγωγής του» (Tajfel, 1990, όπ. αν. στο Παπαστάμου, 1999, σ. 283). Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας ερμήνευσε τις ψυχολογικές διεργασίες της κατηγοριοποίησης και της κοινωνικής σύγκρισης καταδεικνύοντας μέσω πειραματικού ελέγχου ότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να ευνοούν τα μέλη της δικής τους ομάδας και να διαχωρίζουν τον εαυτό τους από τα μέλη ομάδων στις οποίες δεν ανήκουν (Δραγώνα, 2001, σ. 34-35). Ως εκ τούτου, η έμφυλη ταυτότητα εντάσσει τα άτομα του ίδιου φύλου στην ίδια κοινωνική ομάδα και τα μέλη της παρουσιάζουν μεταξύ τους κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, αλλά διαφορετικά από τα μέλη της άλλης ομάδας. Η κατηγοριοποίηση, δηλαδή, ως προς το φύλο αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία των γενικεύσεων που καλούνται «έμφυλα στερεότυπα».

Ο όρος ‘στερεότυπα’ κατά τη Δραγώνα (2004, σ. 14) αποδίδεται στις πολιτισμικές κατασκευές για διάφορες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες αποτελούν ασυνείδητες διεργασίες που «δημιουργούν προσδοκίες για το ποια είναι η αναμενόμενη συμπεριφορά του άλλου». Τα στερεότυπα «αποδίδουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε ομάδες ατόμων και η λειτουργία που επιτελούν είναι να δικαιολογούν τη συμπεριφορά μας σε σχέση με την ομάδα» (Allport, 1954, όπ. αν. στο Δραγώνα, 2001, σ. 61). Τα έμφυλα στερεότυπα εν προκειμένω είναι «οι αντιλήψεις που έχουμε και οι στάσεις που υιοθετούμε για την

ταυτότητα των ανδρών και των γυναικών» (Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2017, σ. 8).

Όλοι έχουμε ακούσει –και πιθανώς εκφράζουμε– στερεοτυπικές αντιλήψεις σε σχέση με το φύλο, όπως ότι «οι άνδρες δεν κλαίνε, οι γυναίκες κλαίνε» (Doca & Martin, 2000) ή ότι οι άνδρες δεν εκδηλώνουν τα συναισθήματά τους, είναι αδιάφοροι και δε μπορούν να κατανοήσουν τις γυναίκες (Szirom, 2017). Επίσης, διάχυτη είναι η άποψη ότι υπάρχουν επαγγέλματα κατάλληλα μόνο για άνδρες, όπως αυτά που σχετίζονται με τεχνικές ειδικότητες, καθώς και επαγγέλματα «γυναικεία», όπως είναι όσα σχετίζονται με τη φροντίδα, την περιποίηση και τη διαπαιδαγώγηση (Faniko et al., 2016). Οι γνωστικές διαφορές που αποδίδονται στα δύο φύλα, όπως στην ικανότητα της αντίληψης του χώρου, τη μαθηματική και τη γλωσσική ικανότητα, οι οποίες μέχρι πρότινος θεωρούνταν αδιαμφισβήτητες, πλέον αντιμετωπίζονται ως στερεοτυπικές αντιλήψεις (Κατή, 1990, όπ. αν. στο Μπαμπλέκου, 1996, σ. 294).

Τα έμφυλα στερεότυπα παρουσιάζονται και επηρεάζουν όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Παράδειγμα που αποδεικνύει την ισχύ των στερεοτύπων των δύο φύλων στις κοινωνικές συναναστροφές αποτελούν οι διαφορές που παρουσιάζονται στη γλωσσική έκφραση και συμπεριφορά. Ο κλάδος της Κοινωνιογλωσσολογίας εντοπίζει σημαντικές διαφορές των δύο φύλων στη χρήση της γλώσσας, των γλωσσικών μορφών και τους τρόπους γλωσσικής επικοινωνίας. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί η εκάστοτε κοινωνική ομάδα δεν αντανακλά απλώς την πραγματικότητα, αλλά ταυτόχρονα τη διαμορφώνει (Φραγκουδάκη, 1988, σ. 82–85· Boroditsky, 2009, σ. 116–129). Ο λόγος, δηλαδή, εκλαμβάνεται ως κοινωνική πρακτική, η οποία διαμορφώνεται από τις κοινωνικές δομές και ταυτόχρονα τις αναδιαμορφώνει. Ο γλωσσικός σεξισμός είναι φαινόμενο που παρουσιάζεται σε όλα τα πλαίσια ανθρώπινης επικοινωνίας, όπως προκύπτει από μελέτες στο συγκεκριμένο πεδίο της γλώσσας (Παυλίδου, 2006). Έτσι, οι γυναίκες, για παράδειγμα, χρησιμοποιούν πιο ευγενικό λόγο από τους άνδρες, ενώ τα δύο φύλα φαίνεται να δίνουν βαρύτητα σε διαφορετικές λειτουργίες της ομιλίας (Holmes, 2013, σ. 157–164). Οι γυναίκες τείνουν περισσότερο προς την πρότυπη γλώσσα και στο συγκεκριμένο φύλο συναντάται το φαινόμενο της υπερδιόρθωσης, δηλαδή η υπερβολική προσπάθεια να χρησιμοποιούν γλωσσικούς τύπους της ανώτερης κοινωνικής τάξης. Χαρακτηριστικό επίσης των στερεοτύπων στον τομέα της Γλωσσολογίας είναι ότι η γυναίκα ορίζεται από την οπτική γωνία του άνδρα και οι δραστηριότητες της γυναίκας εγγράφονται στη γλώσσα ως υποδεέστερες των ανδρικών επιβεβαιώνοντας την ανδρική

κυριαρχία και τη γυναικεία υποτέλεια (Παυλίδου, 2006, σ. 23). Γενικότερα, η γλώσσα – τόσο των σχολικών εγχειριδίων όσο και αυτή που αξιοποιούν οι εκπαιδευτικοί – χρησιμοποιεί συχνότερα το ανδρικό γένος διαιωνίζοντας έτσι την πατριαρχική δομή της κοινωνίας (Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008).

Στερεοτυπικές διαφορές των φύλων παρουσιάζονται και στους ρόλους των φύλων παγκοσμίως, με τους άνδρες να κατέχουν υψηλότερες θέσεις σε χαρακτηριστικά, όπως η κυριαρχία, η αυτονομία, η επιθετικότητα, η επίδειξη, και τις γυναίκες να υπερέχουν στα χαρακτηριστικά της υποχωρητικότητας, της φιλικότητας και της παροχής βοήθειας προς τους άλλους (Smith & Bond, 2005, σ. 128). Η συμμόρφωση σε κοινωνικές νόρμες και το άγχος αποτελούν χαρακτηριστικά των κοριτσιών, ενώ τα αγόρια είναι πιο παρορμητικά και συχνά επιθετικά (Μπαμπλέκου, 1996, σ. 293–294).

Στερεότυπα σε σχέση με τα φύλα, σύμφωνα με τη Δραγώνα (2007, σ. 24) δεν έχουν μόνο οι ενήλικες, αλλά η δόμηση αυτών αρχίζει από την πολύ πρώιμη παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα, στερεότυπα για κοινωνικές ομάδες φαίνεται να έχουν τα παιδιά ήδη από την ηλικία των πέντε (5) ετών, πριν καν συναντήσουν κάποιο μέλος τους. Σε πολυπολιτισμικές, μάλιστα, κοινωνίες τα παιδιά στην ηλικία των τριών (3) ετών έχουν συνείδηση της κοινωνικής δομής της κοινότητάς τους και έχουν αντιληφθεί τις σχέσεις ανισότητας και εξουσίας μεταξύ της ισχυρής ομάδας της πλειονότητας σε σχέση με αυτή της μειονότητας. Όσον αφορά δε στην επίδραση που ασκεί το σχολείο, αυτή είναι πολύ ισχυρή και διενεργείται μέσα από την απευθείας επαφή με τα υπόλοιπα παιδιά, από τη στάση του/της εκπαιδευτικού και από το φανερό ή κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα (Δραγώνα, 2007, σ. 29). Επομένως, η παρέμβαση της Πολιτείας κατά τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό τόσο της πρώιμης παιδικής όσο και της εφηβικής ηλικίας, όπου οι αλλαγές στον γνωστικό, τον ψυχικό, συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα είναι καθοριστικές για τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο, θα συμβάλλει στη μείωση των στερεοτύπων και στην αποδοχή της διαφορετικότητας.

Τα έμφυλα στερεότυπα καθορίζουν τους ρόλους του κάθε φύλου, ώστε να συμφωνούν με τις πολιτισμικές νόρμες/πολιτισμικά πρότυπα και παραδόσεις της κοινωνίας (Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2017, σ. 19). Εντούτοις, καθώς δε διαμορφώνονται από υπαρκτές βιολογικές διαφορές, αλλά αποτελούν ανθρώπινες κατασκευές, «οι έμφυλοι ρόλοι καθίστανται προβληματικοί όταν μια κοινωνία προσδίδει μεγαλύτερη αξία στους ρόλους του ενός φύλου, συνήθως των ανδρών». Ο Γεώργας (1995, σ. 208) μάλιστα τονίζει ότι το σφάλμα των στερεοτυπικών αντιλήψεων για ομάδες είναι

σχεδόν αναπόφευκτο για τον άνθρωπο, διότι προκύπτει από την γνωστική λειτουργία της κατηγοριοποίησης, η οποία απλουστεύει την πολυπλοκότητα του κοινωνικού μας περιβάλλοντος.

Προς την κατεύθυνση της απαλλαγής της κοινωνίας από έμφυλα στερεότυπα στοχεύει το θεωρητικό πλαίσιο που προτείνει η Bem (1981, σ. 354–364) σε σχέση με την αντίληψη της θηλυκότητας και του ανδρισμού. Η θεωρία του σχήματος του φύλου (gender schema theory) διατυπώθηκε το 1981 από τη Bem για να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η ταυτότητα του φύλου στην εκάστοτε κοινωνία μέσω γνωστικών διεργασιών. Σύμφωνα με τη γνωστική αυτή θεωρία, τα άτομα διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητά τους μέσω της δημιουργίας ενός σχήματος για το φύλο, το οποίο εμπεριέχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η ερευνήτρια, ωστόσο, υποστηρίζει ότι δεν υιοθετούν όλα τα άτομα του ίδιου φύλου ένα χαρακτηριστικό στον ίδιο βαθμό, καθώς και ότι τα άτομα συχνά υιοθετούν χαρακτηριστικά που θεωρείται ότι ταιριάζουν στο αντίθετο φύλο. Για παράδειγμα, το ίδιο άτομο μπορεί να εκδηλώνει επιθετικότητα σε μία σχέση και ηρεμία σε κάποια άλλη ή να αντιδρά παθητικά σε μία κατάσταση και ενεργητικά σε μία άλλη. Επομένως, σύμφωνα με τη Bem (1981) η θεωρία του σχήματος του φύλου δεν είναι απολύτως εύστοχη για όλους τους ανθρώπους, αλλά θα πρέπει να αντικατασταθεί από μια νέα θεωρία που ονομάζει «ανδρογυνικό σχήμα» (“androgyny”). Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, τόσο ανδρικά όσο και γυναικεία χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενυπάρχουν στο ίδιο άτομο, με αποτέλεσμα αυτό να εκδηλώνει μία μεικτή συμπεριφορά. Έρευνες, μάλιστα, σε «ανδρογυνικά» άτομα έδειξαν ότι έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, συμμορφώνονται λιγότερο με τις κοινωνικές συμβάσεις και συμμετέχουν με περισσότερη άνεση σε δραστηριότητες που θεωρούνται ότι αρμόζουν στο αντίθετο φύλο. Η συγκεκριμένη θεώρηση της απόκτησης έμφυλης ταυτότητας υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά και τα στοιχεία της προσωπικότητας δεν ανήκουν σε συγκεκριμένο φύλο. Υπό το πρίσμα αυτό, ερμηνεύει αντικειμενικότερα την κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων και, αν εφαρμοστεί στον τομέα της εκπαίδευσης και διαπαιδαγώγησης, θα οδηγήσει στην απαλλαγή των έμφυλων στερεοτύπων, την ουσιαστική ισότητα των φύλων και την αρμονική συμβίωση στο κοινωνικό πλαίσιο.

2. Ισότητα των φύλων

Η αρχή της ισότητας των δύο φύλων κατοχυρώθηκε στην Ελλάδα με το Σύνταγμα του 1975 (Μαραγκοπούλου–Γιωτοπούλου, 1995, σ. 24) και αφορά σε όλους τους τομείς της κοινωνικής δράσης. «Ισότητα των φύλων σημαίνει ότι οι γυναίκες και οι άνδρες πρέπει να έχουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες σε όλους τους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας, προκειμένου να επιτευχθεί πραγματική, βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη» (Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2017, σ. 24). Στον συγκεκριμένο ορισμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης η ισότητα των φύλων διακρίνεται σε δύο μέρη: α. στη *de jure* ισότητα – στην τυπική, όπως μεταφράζεται, ισότητα, δηλαδή στην ισότητα έναντι του νόμου, και β. στη *de facto* ισότητα – την ουσιαστική ισότητα – που αναφέρεται στην ισότητα στην πράξη.

Στις μέρες μας η άνιση μεταχείριση των δύο φύλων εις βάρος της γυναίκας είναι εμφανής και συστηματική στη δημόσια ζωή, καταδεικνύοντας την ισχύ των έμφυλων στερεοτύπων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με τη Φραγκουδάκη (1995, σ. 392–393), «τα στερεότυπα της ανισότητας είναι πάντα κυρίαρχα και καθορίζουν τη ζωή μας στην κοινωνία της ισότητας. Για να απαλλαγούμε απ’ αυτά, χρειάζεται ακόμα πολύς δρόμος, γιατί λειτουργούν υπόγεια, χωρίς να τα ελέγχουμε, καμιά φορά χωρίς να το θέλουμε ή να το ξέρουμε».

2.1. Διαφυλικές σχέσεις – Φεμινισμός – Σεξισμός

Η γένεση του γυναικείου κινήματος για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των γυναικών σηματοδότησε τον 19^ο αιώνα και έκτοτε η ισότητα των φύλων αποτελεί παγκόσμιο αίτημα. Η 8^η Μαρτίου γιορτάζεται κάθε χρόνο ως Ημέρα της Γυναίκας, υπενθυμίζοντας την πρώτη απεργία γυναικών εργατριών σε εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας της Νέας Υόρκης το 1857, οι οποίες διεκδίκησαν την δεκάωρη εργασία ημερησίως, ωράριο που θεωρούνταν ήδη κεκτημένο για τους άνδρες εργάτες της εποχής (Μαραγκοπούλου–Γιωτοπούλου, 1995, σ. 17). Στο πλαίσιο αυτό το γυναικείο – φεμινιστικό κίνημα διεκδίκησε για τις γυναίκες ανά τον κόσμο ίσα πολιτικά δικαιώματα, πρόσβαση σε δημόσια λειτουργήματα και στην παιδεία, ισότητα των φύλων στην εργασία, στην οικογένεια και στη γενετήσια ζωή. Τα δικαιώματα των γυναικών αναγνωρίστηκαν παγκοσμίως με την πρώτη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948, όπου

καταδικάζονται ρητά οι διακρίσεις λόγω φύλου και ακολούθησε σειρά διεθνών διακηρύξεων προς αυτήν την κατεύθυνση (Μαραγκοπούλου–Γιωτοπούλου, 1996, σ. 18-20).

Παρόλα αυτά η Simone de Beauvoir στην εισαγωγή του έργου της “The second sex” (1949, σ. 23) δηλώνει εξ αρχής τον αρχικό δισταγμό της να συγγράψει ένα βιβλίο σχετικό με τη γυναίκα, καθώς πρόκειται, κατά τα λεγόμενά της, για ένα θέμα ενοχλητικό, ιδιαίτερα για τις γυναίκες. Στο έργο αυτό η συγγραφέας υποστηρίζει ότι δε γεννιέται κανείς γυναίκα, αλλά γίνεται μέσω των διεργασιών κατασκευής του φύλου. Οι ανδροκρατούμενες κοινωνίες έχουν κατασκευάσει το γυναικείο φύλο σε αντιδιαστολή προς το ανδρικό και, ως εκ τούτου, οι γυναίκες θεωρούνται ως παρέκκλιση από το κανονικό, ενώ οι ίδιες προσπαθούν να εξομοιωθούν με το ιδανικό ανδρικό πρότυπο. Η ιδιαιτερότητα, μάλιστα της ανισότητας αυτής, είναι ότι οι καταπιεστές–άνδρες και οι καταπιεσμένες–γυναίκες συμβιώνουν και πρέπει να συνεχίσουν να συμβιώνουν στο κοινωνικό πλαίσιο. Προϋπόθεση για να επιτύχει το κίνημα του φεμινισμού, για την Beauvoir, είναι να καταρριφθεί η πεποίθηση ότι η γυναίκα αποτελεί το αντίθετο του άνδρα. Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η επί του θέματος πνευματώδης και σαρκαστική δήλωση της Mary Wortley Montagu: «Η μόνη μου παρηγοριά που ανήκω σε αυτό το φύλο υπήρξε η βεβαιότητα ότι ουδέποτε θα παντρευτώ κάποια εκπρόσωπό του» (Αβδελά & Ψαρρά, 1997, σ. 287).

Ακόμα και σήμερα, όμως, το γυναικείο κίνημα φαίνεται να παραμένει μία έννοια παρεξηγημένη και να μη βρίσκει αποδοχή τόσο από το ανδρικό όσο και από το γυναικείο φύλο. Η άποψη, για παράδειγμα, ότι οι φεμινίστριες ευθύνονται για την υπογεννητικότητα και για την κρίση που διέρχεται ο θεσμός της οικογένειας στην Ελλάδα είναι μία μόνο πλευρά του κοινωνικού αυτού ζητήματος, το οποίο χρήζει διερεύνησης και προσεκτικής μελέτης (Λάμψα, 1996, σ. 28). Σύμφωνα με την Cameron (2020, σ. 10) οι γυναίκες διστάζουν να δεχτούν για τον εαυτό τους τον χαρακτηρισμό ως «φεμινίστριας», διότι αυτός ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα, με σκοπό να μειώσει τις γυναίκες που ασπάζονταν τον φεμινισμό. Οι φεμινίστριες συγκεκριμένα περιγράφονταν δίχως ίχνος θηλυκότητας και γεμάτες μίσος εναντίον των ανδρών. Άλλωστε, στο πλαίσιο της πατριαρχικής και ανδροκρατούμενης κοινωνίας, δεν είναι μόνο οι άνδρες αλλά εξίσου και οι γυναίκες που αντιλαμβάνονται τη γυναίκα μέσα από την επικρατούσα ανδροκρατική προσέγγιση (Αντωνοπούλου, 1999, σ. 50). Εντούτοις, τα αιτήματα του φεμινιστικού κινήματος παραμένουν σήμερα επίκαιρα και ουσιαστικά, διότι η ανισότητα

των φύλων βλέπει εξίσου και τα δύο φύλα, καθώς οι υγιείς διαφυλικές σχέσεις και η ερωτική ευτυχία μπορούν να επιτευχθούν μόνο με την εξάλειψη του κοινωνικού ανδρισμού και θηλυκότητας, των στερεοτύπων και του σεξισμού (Φραγκουδάκη, 1995, σ. 390–391).

Ως γνωστόν, σε αρκετά κράτη του δυτικού κόσμου η τυπική ισότητα των φύλων έχει κατοχυρωθεί νομικά, ωστόσο η ουσιαστική, η *de facto* ισότητα δεν έχει επιτευχθεί ακόμη. Στο έργο της «Φεμινισμός» (2020, σ. 21) η Cameron υποστηρίζει ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση από τους άνδρες, υφίστανται αδικίες και αντιμετωπίζουν δυσκολίες και εμπόδια ακριβώς λόγω του φύλου τους. Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από εμφανείς και προκλητικές διακρίσεις μεταξύ των δύο φύλων ανά τον κόσμο. Ο σεξισμός, οι έμφυλες δηλαδή διακρίσεις εις βάρος συνήθως του γυναικείου φύλου, εκδηλώνεται με διάφορες μορφές. Στον επαγγελματικό τομέα, για παράδειγμα, είναι εμφανής η μισθολογική ανισότητα και η αδυναμία πρόσβασης των γυναικών σε επαγγελματικούς κλάδους και υψηλές ιεραρχικά θέσεις (Γκασούκα & Καραφώτη, 2005, σ. 72–73· Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020, σ. 93). Ο όρος «γυάλινη οροφή» (“glass ceiling”) χρησιμοποιήθηκε από δημοσιογράφους της εφημερίδας *Wall Street Journal* το 1986, για να περιγραφούν τα τεχνητά ή αόρατα – που στηρίζονται, δηλαδή, σε στερεότυπα και προκαταλήψεις– εμπόδια που επιβραδύνουν ή και ανακόπτουν την επαγγελματική εξέλιξη των γυναικών στις ανώτερες και ανώτατες θέσεις της ιεραρχίας των επιχειρήσεων (Ντερμανάκης, 2004). Στο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων ο σεξισμός εκδηλώνεται πολύ συχνά με μορφές παραβατικής συμπεριφοράς, όπως η σεξουαλική παρενόχληση και οι βιασμοί, η βία και ένας ανησυχητικά μεγάλος αριθμός δολοφονιών γυναικών (γυναικοκτονιών) από τους άνδρες συντρόφους τους (Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων, 2022).

Όσον αφορά στα δεδομένα της χώρας μας, αντιλαμβάνεται κανείς ότι στην Ελλάδα έχει πλέον επιτευχθεί η τυπική ισότητα των φύλων, η ισότητα δηλαδή απέναντι στον νόμο, αλλά δυστυχώς η ουσιαστική ισότητα παραμένει ένα ζητούμενο, το οποίο απαιτεί συντονισμένη προσπάθεια τόσο εκ μέρους της Πολιτείας όσο και εκ μέρους των πολιτών, ανδρών και γυναικών. Ως εκ τούτου οι ιδέες του γυναικείου κινήματος παραμένουν επίκαιρες και η ανάγκη για την επίτευξη της ουσιαστικής ισότητας των δύο φύλων προβάλλει ακόμα επιτακτική. Σύμφωνα με την Cameron (2020, σ. 21) «η υποτέλεια των γυναικών δεν είναι ούτε αναπόφευκτη ούτε επιθυμητή, αλλά μπορεί και πρέπει να αλλάξει μέσω ανάλογης πολιτικής δράσης».

2.2. Φορείς που ασχολούνται με θέματα ισότητας στην Ελλάδα

Κρατική μέριμνα για θέματα ισότητας των δύο φύλων στη χώρα μας ελήφθη από το 1985 με την ίδρυση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων (Γ.Γ.Ι.Φ.), ως αυτοτελούς Δημόσιας Υπηρεσίας, που υπήχθη στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης. Με νόμο του 2010 η Γ.Γ.Ι.Φ. μεταφέρθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών και το 2019 στην εποπτεία του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Η Γ.Γ.Ι.Φ. αποτελεί τον αρμόδιο κρατικό φορέα για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των εθνικών πολιτικών ισότητας για την εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων και την προώθηση της ισότητας των φύλων. Συντάσσει και εφαρμόζει το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων έπειτα από διαβούλευση με τις γυναικείες και φεμινιστικές οργανώσεις, Μ.Κ.Ο. και άλλους κοινωνικούς φορείς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και παρακολουθεί την εφαρμογή του. Έχει την ευθύνη σύνταξης και υποβολής της εθνικής έκθεσης στην επιτροπή CEDAW του Ο.Η.Ε. και παρακολουθεί την υλοποίηση των κυρωθεισών από τη Βουλή διεθνών συμβάσεων για την Ισότητα των Φύλων. Υποστηρίζει και συντονίζει την ανάπτυξη των δράσεων των Υπουργείων και των υπόλοιπων κρατικών φορέων για την προώθηση της Ισότητας των Φύλων (<http://www.opengov.gr/ypes/?p=5593>). Ακολούθως, με Προεδρικό Διάταγμα το 2019 οι αρμοδιότητες της Γ.Γ.Ι.Φ. μεταφέρθηκαν στη νεοσυσταθείσα Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, η οποία με Προεδρικό Διάταγμα το 2021 μετονομάστηκε σε Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (Γ.Γ.Δ.Ο.Π.Ι.Φ.) (<https://isotita.gr/systasi-skopos-antikeimeno/>).

Η Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων διαθέτει ένα πανελλαδικό Δίκτυο Δομών για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της βίας και των πολλαπλών διακρίσεων κατά των γυναικών, αποτελούμενο από: α. Συμβουλευτικά κέντρα που λειτουργούν υπό την εποπτεία του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), της Γ.Γ.Δ.Ο.Π.Ι.Φ. και των Δήμων ανά τη χώρα. Στα συμβουλευτικά κέντρα παρέχονται δωρεάν υπηρεσίες πληροφόρησης και συμβουλευτικής από ειδικό επιστημονικό προσωπικό, β. Ξενώνες φιλοξενίας κακοποιημένων γυναικών, όπου φιλοξενούνται κακοποιημένες γυναίκες με τα παιδιά τους, γ. Την τηλεφωνική γραμμή SOS 15900, η οποία απευθύνεται σε γυναίκες θύματα βίας. Τη γραμμή στελεχώνουν ψυχολόγοι και κοινωνικοί/ές επιστήμονες που παρέχουν άμεση βοήθεια σε έκτακτα και επείγοντα περιστατικά βίας, και δ. Την ιστοσελίδα metoogreece.gr, την

ιστοσελίδα της Πολιτείας που συλλέγει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες και τα τηλέφωνα ανάγκης για θέματα σεξουαλικής παρενόχλησης, κακοποίησης και εξουσιαστικής βίας καθώς και τις δράσεις καταπολέμησης αυτών (<https://ypergasias.gov.gr/isotita-ton-fylon/diktyo-domon-gia-gynaikes-thymata-vias/>).

Παράλληλα, το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) λειτουργεί από το 1994 ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου που εποπτεύεται από το Υπουργείο Εσωτερικών συντονίζοντας, προάγοντας και εκπονώντας έρευνες και μελέτες σε θέματα ισότητας των φύλων καθώς και υλοποιώντας εθνικά και ευρωπαϊκά προγράμματα δράσης για τη συμβουλευτική υποστήριξη των γυναικών και την κοινωνική και εργασιακή ένταξή τους (<https://www.kethi.gr/istoriko>).

Ο Εθνικός Μηχανισμός για την ισότητα των φύλων, εκτός από τη Γ.Γ.Δ.Ο.Π.Ι.Φ. και το ΚΕΘΙ, περιλαμβάνει σε κεντρικό επίπεδο τις Υπηρεσιακές Μονάδες για την Ισότητα των Φύλων των Υπουργείων, τον Συνήγορο του Πολίτη (Τομέας για την Ισότητα των Φύλων) και το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (Σ.ΕΠ.Ε.). Σε περιφερειακό επίπεδο, περιλαμβάνει τις Περιφερειακές Επιτροπές Ισότητας που έχουν συγκροτηθεί στις περιφέρειες της χώρας και το Γραφείο Ισότητας των Φύλων της Ένωσης Περιφερειών Ελλάδας (ΕΝ.ΠΕ.) Σε τοπικό επίπεδο, περιλαμβάνει τις υπηρεσιακές μονάδες άσκησης κοινωνικής πολιτικής και πολιτικών ισότητας των φύλων καθώς και τις Δημοτικές Επιτροπές Ισότητας που έχουν συγκροτηθεί στους δήμους της χώρας και το Γραφείο Ισότητας της Κεντρικής Ένωσης Δήμων Ελλάδας (Κ.Ε.Δ.Ε.) (<http://www.opengov.gr/ypes/?p=5593>).

Αξίζει να σημειωθεί επίσης το «Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021–2025», το οποίο καταρτίστηκε τον Μάιο του 2021, κατά την περίοδο της πανδημίας του κορωνοϊού (covid-19), κατά την οποία οι γυναίκες «κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν πρωτοφανείς δυσκολίες στον αγώνα για την καταπολέμηση του ιού είτε λόγω του ρόλου τους ως μητέρες, σύζυγοι και σύντροφοι ανέλαβαν να διαχειριστούν μια “διαφορετική” καθημερινότητα. Οι πρωτόγνωρες συνθήκες που βιώσαμε έκαναν εντονότερη την ανάγκη για την επίτευξη της ουσιαστικής ισότητας των φύλων και την ανάδειξή της σε μια οριζόντια πολιτική που μπορεί και πρέπει να εφαρμοστεί στην πράξη» (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων & Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, 2021).

3. Το φύλο στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Πεδίο προβληματισμού και έρευνας τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας αποτελεί το ζήτημα του φύλου στο εκπαιδευτικό σύστημα. Σε παγκόσμιο επίπεδο η ισότητα των φύλων αποτελεί αιτούμενο, προκειμένου να εξαλειφθούν οι διακρίσεις εις βάρος του γυναικείου φύλου και να μπορούν όλα τα κορίτσια να απολαμβάνουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το οποίο, σύμφωνα με στατιστικές έρευνες, στερούνται σήμερα τουλάχιστον εξήντα (60) εκατομμύρια κορίτσια σε όλο τον κόσμο. Φυσικά αναγνωρίζεται πλέον ότι δεν αρκεί μόνο να γίνουν οι άνθρωποι εγγράμματοι, αλλά θα πρέπει να επιτευχθεί η ουσιαστική ισότητα των φύλων σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των σύγχρονων κοινωνιών (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, Ζιώγου–Καραστεργίου & Φρόση, 2008). Η διάσταση του φύλου λαμβάνεται πλέον υπ’ όψιν τόσο στο αναλυτικό πρόγραμμα όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, όσο και στο εκπαιδευτικό υλικό που αξιοποιείται (Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – EURYDICE, 2010, σ. 57–66). Ταυτόχρονα, μελέτες του ΚΕΘΙ (2001, 2008) στον χώρο της εκπαίδευσης προσδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στον ρόλο που διαδραματίζει ο/η εκπαιδευτικός στην αναπαραγωγή ανισοτήτων σε σχέση με τα δύο φύλα. Ο ρόλος του σχολείου στην αναπαραγωγή των έμφυλων κοινωνικών αναπαραστάσεων αναδεικνύεται και τεκμηριώνεται από πληθώρα ερευνητικών μελετών στο πλαίσιο κυρίως της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης. Σοβαρή αντίφαση, μάλιστα, προκύπτει μεταξύ των αποτελεσμάτων αυτών και του ρόλου που οφείλει να διαδραματίζει το σχολείο, δηλαδή να διαπαιδαγωγεί, να κοινωνικοποιεί και να προσανατολίζει επαγγελματικά τους/τις μαθητές/τριες με τέτοιον τρόπο, ώστε να παρέχονται σε όλους/όλες ίσες ευκαιρίες ανεξάρτητα από τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά (Μαραγκουδάκη, 2008).

Σύμφωνα με τη Wople (1977, όπ. αν. στο Φρόση κ.ά., 2001, σ. 4) το εκπαιδευτικό σύστημα ενσωματώνει την κυρίαρχη ιδεολογία και αποτελεί το μέσο–κλειδί παραγωγής και αναπαραγωγής των ιδεολογικών δομών. Η επίδραση όλων των παραγόντων της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην αναπτυξιακή πορεία του ανθρώπου και στην ένταξή του στην κοινωνία διαφαίνεται στη θεωρία του φιλοσόφου και κοινωνικού επιστήμονα Pierre Bourdieu σχετικά με το “capital”, που στην ελληνική γλώσσα μεταφράζεται ως «κεφάλαιο». Ο Bourdieu διακρίνει τρία (3) είδη κεφαλαίου: το οικονομικό, το κοινωνικό και το πολιτισμικό, με το οποίο ασχολήθηκε ιδιαίτερα. Στον τομέα που αφορά την εργασία μας, στο πλαίσιο, δηλαδή, της διαπαιδαγώγησης και της κοινωνικοποίησης, το

πολιτισμικό κεφάλαιο συνδέεται με την εκπαίδευση και περιλαμβάνει «συστήματα ανθεκτικών, μεταφερόμενων διατάξεων και δομών, οι οποίες δημιουργούν και οργανώνουν πρακτικές και αναπαραστάσεις που μπορούν αντικειμενικά να προσαρμοστούν στα αποτελέσματά τους χωρίς να προϋποθέτουν τη συνειδητή στόχευση ή τη ρητή κυριαρχία των λειτουργιών για να επιτευχθούν» (Bourdieu, 1977, σ. 72). Το πολιτισμικό κεφάλαιο, σύμφωνα με τον Bourdieu, αντανakλά την κοινωνική θέση του κατόχου του, ενώ τα σχολεία και οι εξετάσεις μέσω των οποίων ελέγχεται η ροή των σπουδαστών σε αυτά αποτελούν κεντρικό στοιχείο της διαδικασίας, με την οποία το πολιτισμικό κεφάλαιο συμβάλλει στην αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων. Θεωρητικά, βέβαια, όλοι μπορούν να έχουν υψηλές επιδόσεις στο σχολείο, στην πράξη όμως δε συμβαίνει αυτό, διότι τα προνόμια αναπαράγονται μέσω των λεπτών και ασυνείδητων διεργασιών των πολιτισμικών προκαταλήψεων (Smith, 2006, σ. 218). Ερευνητικές μελέτες καταδεικνύουν ότι οι εκπαιδευτικοί συστηματικά υποτιμούν τη γλώσσα, τις μαθησιακές ικανότητες και γενικότερα την κουλτούρα των παιδιών λαϊκών–κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά αυτά δεν έχουν έφεση ή/και διάθεση για μάθηση (Μυλωνάς, 1998). Έτσι, η κουλτούρα των παιδιών αξιολογείται είτε ως ανώτερη είτε ως κατώτερη, αναπαράγοντας με τον τρόπο αυτό τις κοινωνικές διακρίσεις, την ανισότητα και την αδικία. Ως εκ τούτου, η κυριότερη αιτία της σχολικής αποτυχίας δεν έγκειται στην ίδια τη διαφορά των παιδιών, αλλά στο ότι δε λαμβάνονται υπ’ όψιν στο σχολείο οι κοινωνικές διαφορές, οι οποίες ερμηνεύονται ως φυσική ανισότητα (Bourdieu, 1966, όπ. αν. στο Φραγκουδάκη, 1985). Η διαδικασία με την οποία ο Bourdieu ερμηνεύει την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω της επίσημης εκπαίδευσης επεκτείνεται και αφορά εξίσου και τις ανισότητες των φύλων. Σύμφωνα με τη Δραγώνα (2003, σ. 17) «η επιτυχία στο σχολείο εμφανίζεται σαν συμμαχία με την κυρίαρχη ομάδα καταπίεσης», εν προκειμένω με το ανδρικό φύλο.

3.1. Πρόσβαση των δύο φύλων στην εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα

Η στοιχειώδης γυναικεία εκπαίδευση κατοχυρώνεται και καθίσταται υποχρεωτική με τον «Νόμο περί δημοτικών σχολείων» του 1834 του βασιλέως της Ελλάδος Όθωνος (<https://www.btsounis.gr/course/>). Σύμφωνα με τον νόμο αυτό, τα κορίτσια αποκτούσαν το δικαίωμα να φοιτούν στο δημοτικό σχολείο, όπως ήδη ίσχυε για τα αγόρια της

αντίστοιχης ηλικίας. Το διάταγμα όμως τόνιζε ότι, όπου ήταν δυνατόν, θα έπρεπε να ιδρύονται σχολεία μόνο για κορίτσια, στα οποία θα δίδασκαν δασκάλες (Φουρναράκη, 1987, σ. 22). Αξιοσημείωτο είναι ότι εξαρχής προβλέφθηκε διαφοροποιημένη εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, η οποία ακολουθούσε διαφορετικό αναλυτικό πρόγραμμα και αξιοποιούσε διαφορετικά διδακτικά εγχειρίδια, ώστε το μάθημα να διδάσκεται στα κορίτσια «επί το απλούστερον» (Ζιώγου–Καραστεργίου, 1993, σ. 75) κι έτσι να προσαρμόζεται στις νοητικές λειτουργίες τους που θεωρούνταν κατώτερες από αυτές των αγοριών. Επίσης τα κορίτσια διδάσκονταν μαθήματα, όπως οικιακή οικονομία, θρησκευτική παιδεία, παραγωγή εργόχειρων και χειροτεχνημάτων (Φουρναράκη, 1987· Μπακαλάκη & Ελεγκίτου, 1987), διότι σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής του 19^{ου} αιώνα τα κορίτσια όφειλαν να εκπαιδεύονται κυρίως στους τομείς που προσιδιάζουν στα χαρακτηριστικά και στις ανάγκες του φύλου και του κοινωνικού τους ρόλου, δηλαδή στην ανατροφή της μελλοντικής τους οικογένειας και στη φροντίδα του οίκου τους (Ζιώγου–Καραστεργίου 1983· Μπακαλάκη & Ελεγκίτου, 1987· Φουρναράκη, 1987). Από το 1852 η συνεκπαίδευση των φύλων απαγορεύεται ρητά και ιδρύονται δημοτικά σχολεία αποκλειστικά αρρένων και θηλέων (Δαλακούρα & Ζιώγου–Καραστεργίου, 2015, σ. 62). Όσον αφορά στη δευτεροβάθμια και στην επαγγελματική εκπαίδευση κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται και σταδιακά παγιώνεται η λειτουργία σχολείων για κορίτσια. Τα σχολεία για την γυναικεία εκπαίδευση κατατάσσονται ως εξής: α) ελληνικά σχολεία (νηπιαγωγείο, δημοτικό και τριτάξιο γυμνασιακό τμήμα), β) παρθεναγωγεία με την ίδια διάρθρωση αλλά με περισσότερες γυμνασιακές τάξεις, γ) ανώτερα παρθεναγωγεία και δ) διδασκαλεία, που εμπεριέχουν όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης και ταυτοχρόνως λειτουργούν ως ιδρύματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης για γυναίκες εκπαιδευτικούς (Δαλακούρα & Ζιώγου–Καραστεργίου, 2015, σ. 65–66). Ως προς τη διάρθρωση σπουδών τα ανώτερα παρθεναγωγεία αποτέλεσαν τον αντιπροσωπευτικό τύπο ιδρύματος μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών. Τα μαθήματα ωστόσο που διδάσκονταν σε αυτά ήταν επίσης προσαρμοσμένα στις θεωρούμενες κατά την εποχή ανάγκες του κοινωνικού ρόλου του γυναικείου φύλου. Αξιοσημείωτη είναι η διαμαρτυρία της Καλλιρρόης Σιγανού–Παρρέν το 1890 με το άρθρο της στην “Εφημερίδα των Κυριών” «Διατί η ασέβεια ταύτη εις τους αρχαίους συγγραφείς ή μάλλον διατί η καταφρόνησις αύτη εις τας γυναίκας;», όταν το Υπουργείο Παιδείας αποφάσισε να καταργήσει από τα σχολεία θηλέων τη διδασκαλία του μαθήματος των αρχαίων ελληνικών ως μη απαραίτητου (<https://history.arsakeio.gr/index.php/epikoinonia/76-i->

patris-den-exei-anagki-pollon-pieridon). Είναι δηλαδή προφανές ότι, όπως στην πρωτοβάθμια, έτσι και στη μέση εκπαίδευση η στοχοθεσία βασίζεται στον διαφορετικό κοινωνικό ρόλο των φύλων και ορίζεται ως εξής: «να παρασκευάσωμεν τους μέν παίδας χρηστούς πολίτας, τα δε κοράσια φρονίμους δεσποινίδας και αρίστας μητέρας» (Ημερολόγιον της Εφημερίδος των Κυριών, 1888, όπ. αν. στο Μπελογιάννη, Κουγιουμουτζάκη & Καλαματιανού, 2007, σ. 6).

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο θεσμός της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων αποτέλεσε πεδίο προβληματισμού και έντονων συζητήσεων στη χώρα μας, όπως και σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες (Σκούρα, 2011). Ο Νόμος 309/1976 προέβλεπε τη συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών στα ημερήσια γυμνάσια και λύκεια της χώρας. Το Υπουργείο Παιδείας προκειμένου να εφαρμόσει τη μεικτή εκπαίδευση κάλεσε τους γονείς να δηλώσουν αν επιθυμούν τα παιδιά τους να φοιτήσουν σε μεικτά σχολεία και η πλειονότητα αυτών απάντησε αρνητικά. Τελικά η συνεκπαίδευση εφαρμόζεται στην πράξη για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα κατά τη σχολική χρονιά 1979–80, με την καίρια συμβολή αξιολογών σύγχρονων παιδαγωγών (Σκούρα, 2011).

Με την έναρξη της συνεκπαίδευσης στα τέλη του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα το αναλυτικό πρόγραμμα είναι κοινό για τους μαθητές και τις μαθήτριες (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή κ.ά., 2008), γεγονός που εναρμονίζεται πλέον με την πολιτική αρκετών ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες δηλώνουν ότι λαμβάνουν σοβαρά υπ’ όψιν τη διάσταση του φύλου στο αναλυτικό πρόγραμμα του εκπαιδευτικού τους συστήματος (Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – EURYDICE, 2010). Μελέτες, εντούτοις, στο πεδίο αυτό δείχνουν ότι η εκπαιδευτική πραγματικότητα παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις σε σχέση με το φύλο των παιδιών τόσο στο πλαίσιο του αναλυτικού προγράμματος όσο και στο περιεχόμενο των διδακτικών βιβλίων (Κασσωτάκης, 1995).

Ως προς το αναλυτικό πρόγραμμα και την αναπαραγωγή έμφυλων στερεοτύπων χρησιμοποιείται συχνά στη βιβλιογραφία ο όρος «κρυφό/υποκειμενικό αναλυτικό πρόγραμμα» ή «παραπρόγραμμα». Στον όρο αυτό περιλαμβάνεται ο τρόπος οργάνωσης της διδασκαλίας και όλες οι εκφάνσεις της συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών, οι οποίες υποβόσκουν και έχουν συχνά μεγαλύτερη ισχύ από το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα (Κανταρτζή, 1996· Φρόση, 2005). Ο χαρακτηρισμός αυτός του προγράμματος ως κρυφού υποδηλώνει το γεγονός ότι όλες οι διεργασίες μεταβίβασης των έμφυλων στερεοτύπων από τους/τις εκπαιδευτικούς στους/στις μαθητές/τριες γίνονται ασυνείδητα, «υπόγεια και ύπουλα», οπότε δε γίνονται αντιληπτές ούτε από τους/τις ίδιους/ες τους/τις

εκπαιδευτικούς ούτε από τα παιδιά. Το θέμα του κρυφού αναλυτικού προγράμματος και του καταλυτικού ρόλου του/της εκπαιδευτικού θα εξεταστεί αναλυτικότερα σε επόμενη ενότητα με τίτλο «Εκπαιδευτικοί και φύλο».

3.2. Φύλο και σχολικά εγχειρίδια

Προς την ίδια κατεύθυνση αναπαραγωγής και εγκαθίδρυσης των έμφυλων στερεοτύπων κινούνται και τα σχολικά εγχειρίδια που αξιοποιούνται στο σύγχρονο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, τα οποία βρίθουν έμφυλων αναπαραστάσεων και στερεοτύπων που συντηρούν την ουσιαστική ανισότητα των φύλων τόσο στον εκπαιδευτικό τομέα όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν έχει γίνει καμία προσπάθεια βελτίωσης (Δελιγιάννη–Κουϊμτζή, 1994α, 1994β· Φρόση, 2000). Σύμφωνα με τη Φραγκουδάκη (1995), στα σχολικά βιβλία των τελευταίων ετών του 20^{ου} αιώνα φαίνεται η ενσυνείδητη προσπάθεια για εξάλειψη τουλάχιστον των πιο χοντροκομμένων παραδοσιακών στερεοτύπων που υπήρχαν στα παλιά αναγνωστικά και σχετίζονται με τον καταμερισμό της εργασίας, δηλαδή ότι η γυναίκα ασχολείται με τα του οίκου και ο άνδρας εργάζεται εκτός σπιτιού. Μελέτη ερευνητικής επισκόπησης του ΚΕΘΙ (2008) καταδεικνύει την αλματώδη ερευνητική εργασία που διεξήχθη από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και έκτοτε στην Ελλάδα στο πεδίο της οπτικής του φύλου στα σχολικά εγχειρίδια όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, από το νηπιαγωγείο μέχρι και τα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών. Οι έρευνες αυτές διαπιστώνουν την ύπαρξη σε μεγάλο βαθμό στερεοτυπικών αντιλήψεων και προσδοκιών για τα δύο φύλα και προτείνουν τρόπους παρέμβασης στη σχολική πραγματικότητα με σκοπό την ουσιαστική ισότητα των φύλων. Επί παραδείγματι, σε έρευνα σχετικά με τα βιβλία που αξιοποιούνται στο Νηπιαγωγείο και κυρίως τα παραμύθια, τα οποία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη βαθμίδα αυτή της εκπαίδευσης, διαπιστώνεται ότι έχει συντελεστεί πρόοδος ως προς τα έμφυλα στερεότυπα που υπάρχουν στα σύγχρονα παραμύθια χωρίς ωστόσο αυτά να έχουν εξαλειφθεί εντελώς (Δερματά & Ζενέλη, 2000, όπ. αν. στο Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008, σ. 51).

Όσον αφορά στα εγχειρίδια του Δημοτικού, στον τομέα των Μαθηματικών διαπιστώνεται η ύπαρξη έντονων έμφυλων στερεοτύπων εις βάρος του γυναικείου φύλου, όπως το ότι ο άνδρας είναι πιο δυναμικός και συμμετέχει σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής, ενώ η γυναίκα περιορίζεται στο σπίτι και αδυνατεί να αντιμετωπίσει

προβλήματα τεχνικά ή λογικά (Κανταρτζή, 2001, όπ. αν. στο Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008, σ. 52–58). Έρευνα επίσης της Κανταρτζή (2003, όπ. αν. στο Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008, σ. 54) επισημαίνει τον σεξισμό εις βάρος των γυναικών στη χρήση της γλώσσας στα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και στα κοινωνικά, νοητικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην προσωπικότητά τους. Μάλιστα η ερευνήτρια πιστεύει ότι η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας αποτελεί ένα είδος προπαγάνδας, καθώς χειρίζεται επιλεκτικά τα γεγονότα, αποσιωπώντας την παρουσία και προσφορά των γυναικών και προβάλλοντας ως θετικά πρότυπα συμπεριφοράς κυρίως άνδρες. Έρευνες στη βαθμίδα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, δηλαδή στο Γυμνάσιο και το Λύκειο, καταλήγουν σε παρεμφερή συμπεράσματα ως προς τα έμφυλα στερεότυπα που ενυπάρχουν στα σχολικά εγχειρίδια. Στο μάθημα της Φυσικής του Λυκείου, για παράδειγμα, οι φυσικοί επιστήμονες που παρουσιάζονται είναι όλοι άνδρες εκτός της Κιουρί που τιμήθηκε με Νόμπελ (Ρεντετζή, 2006, όπ. αν. στο Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008, σ. 60). Αντίστοιχα στα εγχειρίδια της Μουσικής οι γυναίκες είναι σχεδόν απύσες, καθώς ως συνθέτριες αναφέρονται χαρακτηριστικά μόνο δύο γυναίκες. Επίσης στο βιβλίο Βιολογίας της Γ΄ Γυμνασίου η εικονογράφηση περιλαμβάνει μόνο ανδρικές φιγούρες, ενώ στην εικονογράφηση του βιβλίου Οικιακής Οικονομίας της Α΄ Γυμνασίου η γυναίκα κυριαρχεί κατά τα 2/3, χαρακτηριστικό κατάλοιπο παλαιότερων αντιλήψεων που συνδέουν τον ρόλο της γυναίκας με τη διαχείριση του οίκου (Μενίκη, 2002, όπ. αν. στο Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008, σ. 59).

Συμπερασματικά η ανασκόπηση της ερευνητικής βιβλιογραφίας διαπιστώνει ότι έχουν γίνει κάποια βήματα προς την εξίσωση των φύλων όσον αφορά στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων, ωστόσο απαιτείται ακόμη μεγάλη προσπάθεια μέχρι να εξαλειφθούν παντελώς τα έμφυλα στερεότυπα, ούτως ώστε τα εγχειρίδια να προωθήσουν την ουσιαστική ισότητα των φύλων στην πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας (Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008).

3.3. Σεξουαλική υγεία και Σεξουαλική Αγωγή στην εκπαίδευση

Η ανάγκη της εισαγωγής στα αναλυτικά προγράμματα του εκπαιδευτικού συστήματος ενός μαθήματος που θα καλύπτει όλους τους τομείς της σεξουαλικής αγωγής επισημάνθηκε από αρκετά ευρωπαϊκά κράτη στα μέσα του προηγούμενου αιώνα και εφαρμόζεται σε πολλά από αυτά επί χρόνια με επιτυχία (Κιντής, 1995, σ. 361–362).

Ο Κανονισμός 1567/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Ιουλίου 2003 μεταξύ άλλων υπογραμμίζει: 1. την ατομική ελευθερία για πρόσβαση σε πληροφορίες, εκπαίδευση και υπηρεσίες για τους εφήβους, 2. τη στήριξη των πολιτικών και προγραμμάτων υγείας για την σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία, 3. τη διαρκή παροχή και διάθεση σε οικονομικά προσιτή τιμή πιο αποτελεσματικών και αποδεκτών μεθόδων αντισύλληψης και προστασίας από τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, 4. το δικαίωμα του ασφαλούς τερματισμού της εγκυμοσύνης και τη διεξαγωγή συμβουλευτικής πριν και μετά τον τερματισμό της εγκυμοσύνης, 5. την εκπαίδευση για τον οικογενειακό προγραμματισμό, και 6. την εκπαίδευση για την ισότητα των φύλων σε σχέση με την συμπεριφορά ως προς τις σεξουαλικές τους σχέσεις (<https://eur-lex.europa.eu/>). Η Ευρωπαϊκή πολιτική δίνει σαφείς κατευθυντήριες οδηγίες, αλλά παραμένει στην διακριτική ευχέρεια της κάθε χώρας ο τρόπος με τον οποίο θα τις εντάξει στο πλαίσιο της δικής της κοινωνίας (Αθανασοπούλου & Κούτα, 2009, σ. 54).

Ως εκ των ανωτέρω το φάσμα της Σεξουαλικής Αγωγής θα πρέπει να αποτελεί ένα ευρύτατο πεδίο εκπαίδευσης και οφείλει να ακολουθεί μια ολιστική προσέγγιση απέναντι στον αναπτυσσόμενο άνθρωπο. Για τον λόγο αυτό ο Παρασκευόπουλος στο διήμερο Ανοικτό–Κοινοτικό Συμπόσιο Διαφυλικών Σχέσεων που διοργανώθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1996 επινόησε και χρησιμοποίησε τον όρο «διαφυλική αγωγή», ως γραμματολογικά και πραγματολογικά πιο εύστοχο από τον όρο «σεξουαλική διαπαιδαγώγηση» και επεσήμανε ότι «η διαφυλική αγωγή έχει ως πυρήνα της την ανθρώπινη σεξουαλικότητα και την ερωτική συμπεριφορά, αλλά σε όλες τις παραμέτρους τους και συναρτήσεις τους: τις ιατρο-βιολογικές, τις θυμικο-ψυχολογικές, τις διαπροσωπικο-κοινωνικές και τις παιδαγωγικο-εκπαιδευτικές» (Παρασκευόπουλος, 1996, σ. 7).

Σκοπός της Σεξουαλικής Αγωγής είναι η διασφάλιση και προαγωγή της σεξουαλικής υγείας του ανθρώπου, η οποία, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (Π.Ο.Υ.) αποτελεί μια κατάσταση σωματικής, συναισθηματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευημερίας του ατόμου, ενώ σε καμία περίπτωση δεν είναι απλώς η απουσία ασθένειας, δυσλειτουργίας ή αναπηρίας (<https://www.who.int/news/item/11-02-2022-redefining-sexual-health-for-benefits-throughout-life>). Επομένως αντιλαμβάνεται κανείς ότι η σεξουαλική υγεία είναι μια έννοια κυρίαρχη για τον άνθρωπο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και κατά συνέπεια η αξία της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης από μικρή ηλικία είναι αδιαμφισβήτητη.

Σύμφωνα με τη Lottes (2000, όπ. αν. στο Γερούκη, 2011, σ. 85) οι βασικοί δείκτες που διαμορφώνουν την εικόνα της σεξουαλικής υγείας ενός πληθυσμού είναι: η σεξουαλική γνώση, η σεξουαλική ικανοποίηση, δείκτες προβλημάτων σεξουαλικής υγείας (σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα κλπ.), αριθμός διακοπτόμενων κυήσεων στον ενήλικο πληθυσμό, αριθμός εφηβικών κυήσεων και διακοπτόμενων εφηβικών κυήσεων, ποσοστά σεξουαλικής κακοποίησης και σεξουαλικά εγκλήματα (διακίνηση θυμάτων υποχρεωτικής σεξουαλικής εργασίας, βιασμός, κλπ), δείκτες μητρικής και βρεφικής θνησιμότητας και ο δείκτης (υπο)γονιμότητας. Τα υψηλά ποσοστά στους δείκτες αυτούς της ελληνικής κοινωνίας, κατά τη Γερούκη (2011, σ. 85-86), σχετίζονται άμεσα με την έλλειψη συστηματικής σεξουαλικής αγωγής και την άγνοια σε θέματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική συμπεριφορά.

Στην Ελλάδα η ανάγκη για την ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στο αναλυτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα επισημάνθηκε για πρώτη φορά το 1964 από τον Ευάγγελο Παπανούτσο, Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας, αλλά χρειάστηκαν περισσότερα από πενήντα (50) χρόνια για να γίνει αυτό πραγματικότητα (Τρίγκα, 2021). Κατά το διδακτικό έτος 2020–2021 η Σεξουαλική Αγωγή εντάσσεται ως πρόγραμμα στο πλαίσιο του μαθήματος «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» που εφαρμόζεται πιλοτικά σε νηπιαγωγεία, δημοτικά και γυμνάσια, ενώ το έτος 2021–2022 το μάθημα αυτό διδάσκεται υποχρεωτικά σε όλα τα σχολεία της χώρας (<https://www.minedu.gov.gr/news/48038-10-03-21-seksoualiki-diapaidagogisi-mia-anagki-prou-exei-ginei-pragmatikotita>). Την ευθύνη για το πρόγραμμα καθώς και το εκπαιδευτικό υλικό της Σεξουαλικής Αγωγής/Διαπαιδαγώγησης φέρει το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.), το οποίο έχει αναρτήσει και έχει καταστήσει άμεσα προσβάσιμο το σχετικό υλικό στην ιστοσελίδα του <http://www.iep.edu.gr/el/sex-education>. Παράλληλα κατά τη χρονιά 2020–2021 και μέχρι σήμερα το Ι.Ε.Π. κατήρτισε επιμορφωτικά προγράμματα για εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, στα οποία μπορούν να συμμετάσχουν οι ενδιαφερόμενοι/ες.

Η αθρόα συμμετοχή των εκπαιδευτικών τα τελευταία δύο χρόνια σε επιμορφωτικά προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής ακόμη και επί πληρωμή, όπως είναι, για παράδειγμα, το πρόγραμμα που εκπονεί το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, υποδηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης διάκινται θετικά απέναντι στο συγκεκριμένο μάθημα και επιθυμούν να το εντάξουν μεταξύ των γνωστικών τους αντικειμένων (Ιωαννίδου, 2021). Το γεγονός μάλιστα ότι το μάθημα διδάσκεται μέχρι

στιγμής χωρίς αντιδράσεις ή εντάσεις δείχνει πιθανώς ότι η ελληνική κοινωνία έχει ήδη αναγνωρίσει τη σημασία και την αξία της Σεξουαλικής Αγωγής και είναι έτοιμη να αποδεχτεί τη διδασκαλία της στο σχολείο.

Η ένταξη της Σεξουαλικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, έστω και ως υποενότητα εργαστηριακού μαθήματος, αποτελεί ένδειξη προόδου της ελληνικής κοινωνίας και δημιουργεί αισιοδοξία για τη μείωση προβληματικών/παραβατικών συμπεριφορών σε σχέση με τη σεξουαλικότητα, για τον σεβασμό στα δικαιώματα του κάθε ανθρώπου και την αποδοχή του διαφορετικού, την ελευθερία έκφρασης του σεξουαλικού προσανατολισμού και εν γένει τη βελτίωση των κοινωνικών και διαπροσωπικών σχέσεων. Σύμφωνα με το Ι.Ε.Π. «η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση αφορά σε εκπαιδευτικές δράσεις γνώσης και κριτικής σκέψης καθώς και δράσεις καλλιέργειας δεξιοτήτων ζωής στα θέματα του φύλου, των δικαιωμάτων, της ψυχικής και σωματικής υγείας, της ασφάλειας, της προστασίας, του σεβασμού της γενετήσιας αξιοπρέπειας και της ισότητας» (<http://iep.edu.gr/el/sex-education>). Κατά συνέπεια η διδασκαλία της Σεξουαλικής Αγωγής, με έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ηθικές αξίες της δικαιοσύνης, της αξιοπρέπειας, της ελευθερίας και του σεβασμού, θα συμβάλλει ουσιαστικά στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας και στην επίτευξη της ουσιαστικής ισότητας των δύο φύλων.

4. Εκπαιδευτικοί και φύλο

Η επισκόπηση της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας στον τομέα της εκπαίδευσης τα τελευταία έτη παρουσιάζει να επικεντρώνεται κυρίως στον ρόλο του/της εκπαιδευτικού, των αντιλήψεων και αναπαραστάσεων αυτού/ης και της επίδρασης που έχουν αυτές στη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (Δημητρακάκης & Μανιάτης, 2001, σ. 357–366). Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στο πλαίσιο εφαρμογής του «επίσημου» αναλυτικού προγράμματος και του παραπρογράμματος είναι καταλυτικός για τους/τις μαθητές/τριες (Σακκά, 2007· Askew & Ross, 1994). Ο/η εκπαιδευτικός δύναται να φέρει ουσιαστική αλλαγή ως προς την ανατροπή της κατεστημένης πραγματικότητας (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 1998). Σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας εργασίας έγινε αναφορά στο κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα ή παραπρόγραμμα, το οποίο έχει συνήθως ισχυρότερη επίδραση στους μαθητές/τριες από ό,τι έχει το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα του εκπαιδευτικού συστήματος (Κανταρτζή, 1996· Φρόση, 2005). Με τον όρο «κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα» αποδίδονται όλες οι διεργασίες που σχετίζονται με την οργάνωση και την υλοποίηση της διδακτικής πράξης από πλευράς των εκπαιδευτικών μέσω των οποίων εκφράζονται οι αντιλήψεις και η ιδεολογία τους και εφαρμόζονται στις πρακτικές τους. Το κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα κατά τη Martin (1998) αποτελεί το κανάλι μέσω του οποίου ασκείται κοινωνικός έλεγχος, προωθούνται αξίες, πεποιοθήσεις και κοινωνικές νόρμες σχετικά με τα φύλα ήδη από την προσχολική ηλικία και καθ' όλη τη διάρκεια της εκπαίδευσης των παιδιών.

Η έκφραση στερεοτυπικών απόψεων και η εκδήλωση αντίστοιχων στάσεων γίνεται ασυνείδητα τόσο για τους ίδιους/ες τους/τις εκπαιδευτικούς όσο και για τα παιδιά, με αποτέλεσμα τα στερεότυπα να μεταφέρονται ασυνείδητα στις επόμενες γενιές (Goodman, 1986· Φρόση & Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2007· Φρόση, 2010). Οι εκπαιδευτικοί, δηλαδή, λειτουργούν ως δίαυλος μέσω του οποίου περνούν όλα τα μηνύματα, σεξιστικά και μη, του αναλυτικού προγράμματος και τα οποία, αν οι ίδιοι/ες δεν τα ασπάζονται, τα απορρίπτουν (Bernstein, 1977). Η ασυνείδητη αυτή διεργασία μεταβίβασης των καθιερωμένων κοινωνικών αντιλήψεων γίνεται τόσο στο πλαίσιο της τάξης και της διδασκαλίας των γνωστικών αντικειμένων όσο και εκτός τάξης κατά τη διάρκεια του διαλείμματος (Φρειδερίκου & Φολέρου, 2007).

Επομένως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο ρόλος των εκπαιδευτικών δεν είναι παθητικός κατά την εφαρμογή των επιταγών του επίσημου αναλυτικού προγράμματος,

αλλά ουσιαστικά καθοριστικός και διαμορφωτικός είτε της αναπαραγωγής των καθιερωμένων αναπαραστάσεων για τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα είτε της εκπαιδευτικής αλλαγής προς την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων των παιδιών και κατ' επέκτασιν του κοινωνικού συνόλου (Goodman, 1986· Φρόση, 2000, Δεληγιάννη–Κουϊμτζή κ.ά., 2008).

4.1. Φύλο και επαγγελματικός προσανατολισμός εκπαιδευτικού

Το επάγγελμα του/της εκπαιδευτικού ιστορικά συνδέθηκε με το γυναικείο φύλο. Οι λόγοι για τους οποίους το συγκεκριμένο επάγγελμα θεωρήθηκε και παραμένει σε μεγάλο βαθμό «γυναικείο» διερευνήθηκαν στο παρελθόν και συσχετίστηκαν με το κοινωνικό φύλο της γυναίκας και τα χαρακτηριστικά του, όπως π.χ. τάση για φροντίδα, ενσυναίσθηση, μητρική συμπεριφορά και κοινωνική προσφορά (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008). Η σύγχρονη έρευνα μελετά τους τρόπους με τους οποίους το επάγγελμα του/της εκπαιδευτικού κατασκευάζεται κοινωνικά και συνδέεται με χαρακτηριστικά της θηλυκότητας (Griffin, 1997). Στο ίδιο πλαίσιο διερευνάται η επίδραση της εκπαίδευσης των κοριτσιών στην επιλογή του επαγγέλματος της δασκάλας (Weiler 1989· 1997). Παρά το γεγονός όμως ότι ο εκπαιδευτικός κλάδος στελεχώνεται κυρίως από γυναίκες, η αντίληψη περί επαγγελματισμού του/της εκπαιδευτικού προκρίνει και αναγνωρίζει υπεροχή στον άνδρα. Η σύγχρονη αντίληψη διακρίνει δύο επαγγελματικές ταυτότητες εκπαιδευτικού, τις οποίες αξιολογεί και συγκρίνει μεταξύ τους. Η πρώτη αξιολογείται ως «ανώτερη» και προσδιορίζεται από χαρακτηριστικά, όπως είναι η ανταγωνιστικότητα, η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα, τα οποία παραδοσιακά συνδέονται με την κοινωνική και οικονομική δράση του άνδρα. Η δεύτερη ταυτότητα αξιολογείται ως «κατώτερη» και περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις γυναίκες, όπως, για παράδειγμα, τη φροντίδα και την κοινωνική προσφορά (Ζιώγου–Καραστεργίου & Δαλακούρα, 2008, σ. 167–168).

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς των δύο φύλων, καθώς και η επιλογή της κατεύθυνσης σπουδών και ειδικότητας. Τα ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι οι γυναίκες διδάσκουν συνήθως στις μικρότερες τάξεις όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, ενώ οι άνδρες στις μεγαλύτερες. Ιδιαίτερα αισθητή μάλιστα είναι η έλλειψη ανδρών εκπαιδευτικών στη βαθμίδα της προσχολικής εκπαίδευσης (Βερβέρης & Λίτος, 2020, σ. 63). Ταυτόχρονα οι γυναίκες στελεχώνουν

κυρίως τους θεωρούμενους γυναικείους κλάδους σπουδών και τις αντίστοιχες ειδικότητες γνωστικών αντικειμένων, ενώ η συμμετοχή τους είναι εξαιρετικά περιορισμένη στις ανώτερες βαθμίδες του πανεπιστημιακού προσωπικού και σε κλάδους που θεωρούνται παραδοσιακά ανδρικοί, όπως είναι τα μαθηματικά, η φυσική, η τεχνολογία και η ιατρική (Βιτσαλάκη–Σορωνιάτη, Μαράτου–Αλιπράντη & Καπέλα, 2001, σ. 29). Ιδιαίτερα αισθητή είναι η περιορισμένη εκπροσώπηση του γυναικείου φύλου στην Επαγγελματική Εκπαίδευση, δηλαδή στα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (Τ.Ε.Ε.), ως εκπαιδευτικού προσωπικού (Κορωναίου, Δημητρούλη & Τικταπανίδου, 2008).

Μελέτες, άλλωστε, σχετικές με την κατανομή των φοιτητών και φοιτητριών στις σχολές των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (Α.Ε.Ι.) επιβεβαιώνουν την άνιση κατανομή των φύλων στις σχολές θετικής-τεχνολογικής και θεωρητικής κατεύθυνσης. Βέβαια η συμμετοχή των γυναικών στις θετικές επιστήμες έχει αυξηθεί κατά πολύ τα τελευταία χρόνια, αλλά δεν παύει να είναι περιορισμένη και «διστακτική» σε σχέση με το ανδρικό φύλο (Φραγκουδάκη, 1985, όπ. αν. στο Μαραγκουδάκη, 2008). Μάλιστα θα πρέπει να τονιστεί ότι οι περισσότερες σχολές της τεχνολογικής κατεύθυνσης είναι σχολές με υψηλή ζήτηση, καθώς έχουν καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές στις σύγχρονες συνθήκες της αγοράς εργασίας, οπότε η υποεκπροσώπηση των γυναικών φοιτητριών δηλώνει την κοινωνική ανισότητα και υστέρησή τους σε σχέση με το ανδρικό φύλο (Κάτσικας, 2002, όπ. αν. στο Μαραγκουδάκη, 2008).

Όσον αφορά δε στην ιεραρχία του προσωπικού στον χώρο της εκπαίδευσης, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί συγκριτικά με τους άνδρες υποεκπροσωπούνται σε θέσεις διοικητικής ευθύνης στον χώρο εργασίας τους, με μοναδική εξαίρεση τη θέση της Υποδιεύθυνσης σχολικών μονάδων. Το φαινόμενο αυτό δεν αντικρούει στα αποτελέσματα των ερευνών που επιβεβαιώνουν την ανισότητα των δύο φύλων στον εκπαιδευτικό τομέα, καθώς η θέση της Υποδιεύθυνσης έχει περιορισμένες αρμοδιότητες και βρίσκεται στο κατώτατο σημείο της διοικητικής ιεραρχίας, οπότε και απολαμβάνει χαμηλού κοινωνικού γοήτρου και κύρους (Μαραγκουδάκη, 2008). Επιβεβαιώνεται, δηλαδή, ακόμη και στον επαγγελματικό χώρο της εκπαίδευσης το φαινόμενο που χαρακτηρίζεται ως «γυάλινη οροφή», κατά το οποίο οι γυναίκες, λόγω των κοινωνικών περιορισμών του φύλου τους, δεν ανέρχονται συχνά στις υψηλές θέσεις της ιεραρχίας του επαγγελματικού τους κλάδου (Ντερμανάκης, 2004, σ. 1).

Συμπερασματικά οι εργασιακές σχέσεις των δύο φύλων στον τομέα της εκπαίδευσης αποτελούν μία σημαντική παράμετρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, μέσω της οποίας το εκπαιδευτικό σύστημα συντηρεί και αναπαράγει την ανισότητα των φύλων (Acker, 1989, σ. 57–69).

4.2. Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού στη διαμόρφωση ταυτότητας του φύλου

Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού στη διαπαιδαγώγηση των μαθητών/τριών είναι καθοριστικός, αν λάβει κανείς υπ' όψιν ότι ο/η εκπαιδευτικός αποτελεί τον σημαντικότερο ανθρώπινο παράγοντα της καθημερινότητας της σχολικής εκπαιδευτικής πράξης, κατά την οποία του αναγνωρίζεται μια σχετική αυτονομία (Μαραγκουδάκη, 2012, σ. 4). Όσον αφορά στη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου και της ισότητας των φύλων, που αποτελεί το κύριο ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας, ο/η εκπαιδευτικός μέσα από την καθημερινή επαφή με τους/τις μαθητές/τριες επιδρά ουσιαστικά στη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου τους και έχει πολλές δυνατότητες και ευκαιρίες είτε να υποστηρίζει την υλοποίηση εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και καινοτομιών είτε να τις αναιρεί (Μαυρογιώργος, 2011, όπ. αν. στο Μαραγκουδάκη, 2012, σ. 1).

Σύμφωνα με τις Δεληγιάννη–Κουϊμτζή και Αθανασιάδου (1997) ο/η εκπαιδευτικός λειτουργεί, συνήθως υποσυνείδητα, ως διαβιβαστής μηνυμάτων και ιδεολογιών. Ωστόσο, δε μεταβιβάζει παθητικά τα κοινωνικά πρότυπα, αλλά φιλτράρει και αναπαράγει τις αξίες και τις ιδεολογίες που ασπάζεται και ο/η ίδιος/α. Ο/η εκπαιδευτικός, δηλαδή, μπορεί να λειτουργεί είτε ως φορέας των παραδοσιακών, κυρίαρχων αντιλήψεων της κοινωνίας είτε ως φορέας αλλαγών με σκοπό την ισότητα των φύλων (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008). Οι όποιες, επομένως, μεταρρυθμίσεις επιχειρούνται θα πρέπει όχι μόνο να παρεμβαίνουν στο περιεχόμενο του προγράμματος διδασκαλίας, αλλά να στοχεύουν κυρίως στους/στις εκπαιδευτικούς, καθώς εξαρτώνται βασικά από την ευαισθησία, τη διάθεση και το επίπεδο κατάρτισής τους (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή κ.ά., 2008). Ως προς το επίπεδο κατάρτισης δε, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μόλις τα τελευταία δεκαπέντε (15) χρόνια εντάχθηκαν μαθήματα σχετικά με το θέμα των φύλων σε προγράμματα σπουδών λίγων μόνο τμημάτων πανεπιστημιακών σχολών βασικής κατάρτισης εκπαιδευτικών (Μαραγκουδάκη, 2012, σ. 6). Επομένως γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο επαγγελματικός

κλάδος των εκπαιδευτικών υστερεί τόσο σε επιστημονική κατάρτιση όσο και σε ενδιαφέρον στον συγκεκριμένο τομέα.

Επιπροσθέτως, οι εκπαιδευτικοί, όντας και οι ίδιοι/ες άνθρωποι που έχουν γαλουχηθεί μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, φέρουν και –πιθανώς χωρίς να το συνειδητοποιούν–αναπαράγουν στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις γύρω από διάφορα κοινωνικά θέματα και, ως εκ τούτου, γύρω από τα φύλα. Μέσα από τον λόγο τους, τις διάφορες μορφές συμπεριφοράς, τις προσδοκίες τους και τις δομές των σχέσεων που συνάπτουν με τους/τις μαθητές/τριες, οι εκπαιδευτικοί όχι μόνο αναπαράγουν τα έμφυλα στερεότυπα αλλά και συντελούν στην κοινωνική τους κατασκευή (Gosselin, 2007, σ. 39).

Ο ορισμός της «αυτοεκπληρούμενης προφητείας» του Merton (1948, σ. 193–210) εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο τα στερεότυπα διαιωνίζουν την ανισότητα των φύλων: «Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία είναι αρχικά μια εσφαλμένη εκτίμηση μίας κατάστασης που προκαλεί μία νέα συμπεριφορά, η οποία οδηγεί στο να γίνει πραγματικότητα η αρχικά εσφαλμένη σύλληψη της κατάστασης». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, καθώς οι εκπαιδευτικοί εκφράζουν επανειλημμένα στερεότυπα φύλου για τους/τις μαθητές/τριες τους, τελικά τα παιδιά υιοθετούν και τα ίδια τα έμφυλα στερεότυπα που διδάχθηκαν και δικαιώνουν τους/τις εκπαιδευτικούς στις αντιλήψεις και τις προσδοκίες τους εκδηλώνοντας αντίστοιχες μορφές συμπεριφοράς, επιτυγχάνοντας υψηλές ή χαμηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις, επιλέγοντας «κατάλληλο» σύμφωνα με το φύλο τους επάγγελμα κτλ. Ουσιαστικά, δηλαδή, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος, καθώς τα στερεότυπα των εκπαιδευτικών μεταφέρονται μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία και λειτουργούν διαφοροποιητικά για τα δύο φύλα ως προς τα πρότυπα, τη συμπεριφορά, τις επιδόσεις, τον επαγγελματικό προσανατολισμό. Τα αποτελέσματα αυτά με τη σειρά τους επιβεβαιώνουν και ενισχύουν τα στερεότυπα των εκπαιδευτικών, οπότε εκείνοι/ες συνεχίζουν να εκδηλώνουν τις διαδεδομένες κοινωνικές στερεοτυπικές αντιλήψεις και στάσεις (Κογκίδου, 1994· Nicaise, Cogérino, Bois & Amorose, 2006, σ. 332–333).

4.3. Τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών

Η ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας σε θέματα ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση καταδεικνύει ότι οι εκπαιδευτικοί διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στην αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων, προκαταλήψεων και διαφοροποιητικών

πρακτικών και στάσεων, με αποτέλεσμα να μεταφέρουν τις αντιλήψεις τους στους/τις μαθητές/τριες και με τον τρόπο αυτό να συντηρούν και να ενισχύουν τις επί αιώνες καθιερωμένες δομές της πατριαρχικής και ανδροκρατούμενης κοινωνίας (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή & Αθανασιάδου, 1997· Σιάνου–Κυργίου, 1992). Τα ευρήματα που προκύπτουν από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας όσον αφορά στην επίδραση που ασκούν οι εκπαιδευτικοί στη διαμόρφωση ταυτότητας του φύλου των μαθητών/τριών τους τεκμηριώνουν την αξία της επίδρασης των πρακτικών και εν γένει της στάσης που τηρεί ο/η εκπαιδευτικός στο σχολικό πλαίσιο (Goodman, 1986· Κανταρτζή, 1996). Οι μαθητές/τριες συχνά αφομοιώνουν και εσωτερικεύουν τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών τους σε σχέση με το φύλο και τελικά τις αναπαράγουν και οι ίδιοι/ες. Για τον λόγο αυτό είναι απαραίτητη η σε βάθος μελέτη και διερεύνηση των αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών ως προς το σχολικό πρόγραμμα, τη χρήση λεκτικών και μη λεκτικών μορφών επικοινωνίας, τις προτιμήσεις τους για το ένα ή το άλλο φύλο, τις ερμηνείες που προσδίδουν στη σχολική επιτυχία και αποτυχία, τα χαρακτηριστικά που αποδίδουν στα δύο φύλα, τις προσδοκίες που έχουν από το καθένα φύλο κ.λ.π. (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008).

Η θεωρητική και ερευνητική, ωστόσο, εργασία σε θέματα ισότητας εκπονείται κυρίως κατά τις τελευταίες μόλις δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα τόσο στα θεωρούμενα προηγμένα κράτη του δυτικού κόσμου όσο και στη χώρα μας. Στην Ελλάδα δε το ενδιαφέρον για την ισότητα των δύο φύλων και μάλιστα η νομική κατοχύρωσή της καθυστέρησε ιδιαίτερα. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, στη χώρα μας μόλις το 1975 με νόμο η γυναίκα απέκτησε ίσα δικαιώματα με τον άνδρα, κατέκτησε, δηλαδή, την «τυπική» ισότητα. Όσον αφορά όμως στην «ουσιαστική» ισότητα των φύλων, αυτή αποτελεί ακόμα και σήμερα ζητούμενο και όραμα της ελληνικής Πολιτείας και της ελληνικής κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό διενεργήθηκαν θεωρητικές μελέτες και έρευνες σχετικά με την επίδραση του εκπαιδευτικού συστήματος στην αναπαραγωγή και διαίωνιση των ανισοτήτων. Εντούτοις, η Ελλάδα στον τομέα αυτό βρίσκεται ακόμα σε πρώιμο στάδιο, γεγονός που επιβεβαιώνει την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης και εκπόνησης ερευνητικών εργασιών, οι οποίες θα αποτυπώσουν αρχικά την κατάσταση της ελληνικής πραγματικότητας και σε επόμενο στάδιο θα κατανοήσουν, θα αιτιολογήσουν και θα διατυπώσουν προτάσεις για την επίτευξη της ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση (<https://www.kethi.gr/programmata/paratiritirio-gia-tin-isotita-stin-ekpaideysi-pie>).

Τα ερευνητικά στοιχεία σε σχέση με το θέμα των έμφυλων στερεοτύπων των εκπαιδευτικών στο σχολικό πλαίσιο προκύπτουν τόσο από αυτοαναφορές των ίδιων των εκπαιδευτικών όσο και από αναφορές μαθητών/τριών. Στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία φαίνεται να προτιμάται η ποιοτική μεθοδολογία έρευνας, ενώ στην ελληνική επιλέγονται συνήθως ποσοτικές μέθοδοι (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή κ.ά., 2008).

4.4. Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας

Τα ευρήματα των ερευνών της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας στο θέμα των έμφυλων στερεοτύπων και αναπαραστάσεων των εκπαιδευτικών συμφωνούν ότι οι εκπαιδευτικοί δέχονται την ισότητα των φύλων ως θέμα αρχής, τάσσονται υπέρ της πολιτικής των ίσων δικαιωμάτων και ευκαιριών, αναγνωρίζουν την υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και αποδέχονται την αναγκαιότητα της συμμετοχής της στη δημόσια ζωή, ωστόσο μέσω των καθημερινών πρακτικών τους συμβάλλουν ουσιαστικά στην εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών της ανισότητας (Goodman, 1986· Massey & Christensen, 1990· Σιδηροπούλου–Δημακάκου, 1990· Σαββίδου, 1996· Δεληγιάννη–Κουϊμτζή & Αθανασιάδου, 1997· Ιορδανίδου, 2007· Φρόση & Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2007). Εκτός του ότι συχνά δεν αντιλαμβάνονται την προσωπική τους συμβολή στην αναπαραγωγή των ανισοτήτων φαίνεται να είναι εντελώς ανυποψίαστοι/ες τις περισσότερες φορές σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζει το σχολείο γενικότερα στην διαιώνιση των ανισοτήτων των φύλων (Acker, 1988· Κανταρτζή, 1996· MacNaughton, 2000· Tsouroufli, 2002). Η αντίφαση αυτή των ανωτέρω ευρημάτων θα πρέπει να αποδοθεί στην τάση που φαίνεται να υπάρχει τα τελευταία χρόνια για συγκάλυψη των σεξιστικών αντιλήψεων των εκπαιδευτικών πίσω από την υποτιθέμενη υιοθέτηση των αρχών της ισότητας των φύλων. Η τάση αυτή χαρακτηρίζεται ως «νεοσεξισμός» (Χαμπίδης, 2011, σ. 85). Η αντιφατική αυτή εικόνα στον χώρο της εκπαίδευσης αποτελεί αντανάκλαση της ελληνικής κοινωνίας, η οποία «παραπαίει ανάμεσα στις πατριαρχικές δομές και τις νεωτεριστικές νομοθεσίες» (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008, σ.278).

Σημαντικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση έμφυλων στερεοτυπικών πεποιθήσεων είναι: α) το φύλο των εκπαιδευτικών, με τους άνδρες να παρουσιάζονται κυρίως ως φορείς των παραδοσιακών απόψεων (Stanworth, 1981· Robinson, 2006· Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008), ενώ οι γυναίκες παρουσιάζονται πιο ευαισθητοποιημένες

σε θέματα ισότητας (Altani, 1992· Φρόση, 2005· Γωνίδα-Μπαμνίου & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008), β) η ειδικότητα των εκπαιδευτικών, με τους/τις εκπαιδευτικούς θετικών επιστημών και τεχνικών μαθημάτων καθώς και της οικιακής οικονομίας να εκφράζουν κυρίως στερεοτυπικές αντιλήψεις (Tsouroufli, 2002), και γ) η ηλικία των εκπαιδευτικών, με τους/τις νεότερους/ες να εκφράζουν πιο προοδευτικές απόψεις (Χαμπίδης, 2011, σ. 87).

Οι έρευνες καταδεικνύουν επίσης ότι οι εκπαιδευτικοί τείνουν να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους ανάλογα με το φύλο των παιδιών, αλλά και να παρουσιάζουν διαφορετικές προτιμήσεις για αλληλεπίδραση με αυτά ανάλογα με το φύλο τους (Fagot, 1985· Λαμπροπούλου & Γεωργουλέα, 1989). Συγκεκριμένα, ως προς τη διαχείριση της τάξης προτιμούν τα κορίτσια (Hopf & Hatzichristou, 1999), ενώ τους αρέσει περισσότερο να διδάσκουν σε αγόρια, καθώς τα θεωρούν πιο ικανά ως προς τη μάθηση (Wright, 1987· Clarricoates, 1989· Shepardson & Pizzini, 1992). Οι επιδόσεις, δηλαδή, αγοριών και κοριτσιών, συνδέονται από τους/τις εκπαιδευτικούς με τις θεωρούμενες διαφορετικές ικανότητες και δεξιότητες των δύο φύλων, αλλά και με διαφορετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους. Έτσι, οι υψηλές επιδόσεις των κοριτσιών αποδίδονται στην επιμέλεια, την επίπονη εργασία και την τάση τους για συμμόρφωση, ενώ των αγοριών στις ανώτερες ικανότητές τους. Αντίστοιχα, ενδεχόμενη αποτυχία των αγοριών αποδίδεται στην έλλειψη προσπάθειας, ενώ των κοριτσιών στις μειωμένες ικανότητές τους (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 1990· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2008). Σύμφωνα με την Κανταρτζή (1996, σ. 3–5) έρευνες που έχουν διεξαχθεί στο εξωτερικό δείχνουν την προτίμηση των εκπαιδευτικών να διδάσκουν κυρίως στα αγόρια, να τους αφιερώνουν περισσότερο χρόνο, να επιδοκιμάζουν πιο πολύ την εργασία και την προσπάθειά τους και να τα τιμωρούν αυστηρότερα από τα κορίτσια.

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας η έρευνα κατέδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί χαρακτηρίζουν τα αγόρια ως ζωηρά, άτακτα, επιθετικά, απείθαρχα, αυτόνομα, αποφασιστικά, τολμηρά, ενώ τα κορίτσια ως επιμελή, μεθοδικά, εξαρτημένα, τρυφερά, ευαίσθητα, πονηρά, θεωρώντας μάλιστα τις διαφορές αυτές ως έμφυτες του κάθε φύλου (Λαμπροπούλου & Γεωργουλέα, 1989· Κανταρτζή, 1996· Σαββίδου, 1996· Connolly, 1998· Φρόση, 2000· Φρόση & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007· Αγγελή, 2018). Επιπλέον φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί διακρίνουν τα γνωστικά αντικείμενα σε «ανδρικά» και «γυναικεία», με τα θεωρητικά να χαρακτηρίζονται ως κατάλληλα για τα κορίτσια και τα θετικά-τεχνολογικά ως κατάλληλα για τα αγόρια (Σιδηροπούλου–

Δημακάκου, 1990· Φρόση, Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Παπαδήμου, 2001). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια τα αγόρια επιχειρούν να διεισδύσουν σε τομείς γνώσης που θεωρούνταν ως τώρα γυναικείοι, προκειμένου να έχουν εκτενέστερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008, σ.275).

Οι στερεοτυπικές πεποιθήσεις των εκπαιδευτικών για το φύλο των παιδιών αντικατοπτρίζονται ταυτόχρονα στις προσδοκίες τους, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τον επαγγελματικό προσανατολισμό των παιδιών (Νατσιοπούλου & Γιαννούλα, 1996· Χιονίδου-Μοσκοφόγλου, 1996· Ιορδανίδου, 2007). Αρκετοί/ές εκπαιδευτικοί αποτελούν φορείς στερεοτυπικών αντιλήψεων σε σχέση με τη φύση των επαγγελμάτων, υποστηρίζοντας ότι τα χειρωνακτικά επαγγέλματα, όσα σχετίζονται με την πληροφορική και τις νέες τεχνολογίες, καθώς και όσα συνδέονται με δράση, χειρισμό μηχανημάτων και υψηλό κύρος είναι κατάλληλα για το ανδρικό φύλο, ενώ όσα σχετίζονται με την παροχή φροντίδας και κοινωνικών υπηρεσιών, καθώς και υπηρεσιών ομορφιάς και μόδας προσιδιάζουν στη γυναικεία φύση (Δεληγιάννη κ.ά., 2000· Βεκύρη & Σχορετσανίτου 2020). Επιπλέον, επαγγέλματα με υψηλό κύρος, αυξημένες ευθύνες και εξουσία αναμένεται από τους/τις εκπαιδευτικούς να ασκήσουν στο μέλλον τα αγόρια, γι' αυτόν τον λόγο μάλιστα ενισχύονται ιδιαίτερα τα αγόρια προς αυτήν την κατεύθυνση, σε αντίθεση με τα κορίτσια, τα οποία κατευθύνονται προς επαγγέλματα με χαμηλότερο κοινωνικό κύρος και ευθύνες, ακόμα κι αν έχουν υψηλές σχολικές επιδόσεις (Φρόση, 2008). Έτσι, ενώ τα κορίτσια πλέον διεκδικούν καλύτερες θέσεις στις σπουδές και στην αγορά εργασίας, εξακολουθούν να θεωρούν συχνά βασική προτεραιότητά τους τη μητρότητα και την οικογένεια (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008, σ. 276). Έρευνες σχετικά με τον επαγγελματικό προσανατολισμό των παιδιών δείχνουν επίσης ότι οι άνδρες –και κυρίως οι νεότεροι σε ηλικία– ενδιαφέρονται και συζητούν περισσότερο με τα παιδιά για θέματα επαγγέλματος και καριέρας, καθώς και ότι οι περισσότεροι/ες εκπαιδευτικοί σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού παρεμβαίνουν συνειδητά προς την κατεύθυνση αποδόμησης των έμφυλων στερεοτύπων ενθαρρύνοντας την επιλογή επαγγέλματος ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2008).

Ως προς την εν γένει στάση και τις επιμέρους πρακτικές που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί στο σχολικό πλαίσιο η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας καταδεικνύει και επιβεβαιώνει την υιοθέτηση παγιωμένων στερεοτυπικών πεποιθήσεων από πλευράς των εκπαιδευτικών. Οι εκπαιδευτικοί οργανώνουν και ελέγχουν την τάξη διακρίνοντας τα παιδιά αναφορικά με το φύλο τους, ζητούν, για παράδειγμα, από τα παιδιά να δημιουργήσουν ομάδες εργασίας

αμιγείς προς το φύλο (Κανταρτζή, 1996, σ. 6), αποθαρρύνουν τις λεκτικές πρωτοβουλίες των κοριτσιών, ενώ ενθαρρύνουν των αγοριών (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή κ.ά., 2008), μέσα στην τάξη κινούνται περισσότερο κοντά στα αγόρια, αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στα αγόρια και τους επιβάλλουν αυστηρότερες ποινές και κανόνες, ενισχύοντας έτσι το αίσθημα αδυναμίας των κοριτσιών και την κυριαρχική συμπεριφορά των αγοριών (Χαμπίδης, 2011, σ. 92).

Παράλληλα, διαφοροποιούν τη συμμετοχή των παιδιών και κατευθύνουν τα μέλη των δύο φύλων σε διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα και συγκεκριμένα τα κορίτσια προς τα γλωσσικά μαθήματα και τα αγόρια προς τα θετικά και τα τεχνολογικά (Χιονίδου–Μοσκοφόγλου, 1996· Martínez, Martínez & Mizala, 2015· Robinson, Lubienski & Copur, 2011). Ταυτόχρονα διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του φύλου, μέσω της ενθάρρυνσης ή της κριτικής, του χρόνου της αλληλεπίδρασης και της δυνατότητας ελεύθερης έκφρασης και ανάπτυξης κριτικής και ανεξάρτητης σκέψης, της στερεοτυπικής χρήσης του λόγου και των στερεοτυπικών χαρακτηρισμών για τα δύο φύλα (Fennema, 1990· Solar, 1993· Φρόση, 2008· Aukrust, 2008). Γενικότερα, φαίνεται ότι οι μέθοδοι διδασκαλίας και αξιολόγησης που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί συντηρούν τις έμφυλες ανισότητες στο πλαίσιο του σχολείου, επιλέγοντας συνήθως τη μετωπική δασκαλοκεντρική διδασκαλία, η οποία προωθεί τις σχέσεις εξουσίας της πατριαρχικής κοινωνικής δομής, ελέγχοντας την εξωτερική εμφάνιση και την εκδήλωση της σεξουαλικότητας κυρίως των κοριτσιών και βαθμολογώντας συνήθως τα κορίτσια πιο ευνοϊκά (Βαρνάβα–Σκούρα, 1977· Robinson, 1992· Τρέσσου–Μυλωνά, 1995· Leathwood & Read, 2009).

Εν κατακλείδι, μέσα στο σχολικό πλαίσιο οι εκπαιδευτικοί τείνουν να εκδηλώνουν συστηματικά στερεοτυπικές πεποιθήσεις σε σχέση με το φύλο, τις οποίες οι μαθητές/τριες υιοθετούν συνήθως μέσω του μηχανισμού της αυτοεκπληρούμενης προφητείας (Merton, 1948· Brophy, 1983· Riley & Ungerleider, 2012). Οι εκπαιδευτικοί –και κατ’ επέκτασιν το σχολείο– συμβάλλουν κατά τέτοιον τρόπο στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών και των εφήβων, ώστε να αναπαράγουν την κυρίαρχη ιδεολογία για τις σχέσεις των φύλων στο κοινωνικό πλαίσιο (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008, σ. 190). Μέσω των πολύπλοκων διεργασιών που καταδεικνύουν οι ερευνητικές μελέτες της διεθνούς βιβλιογραφίας το σχολείο συντηρεί την ανισότητα των δύο φύλων ως προς τις ευκαιρίες στην εκπαίδευση, η ανισότητα δε αυτή αντικατοπτρίζεται εξίσου

στην κοινωνία των ενηλίκων, όπου η θέση της γυναίκας παραμένει υποβαθμισμένη και σαφώς κατώτερη σε σχέση με την ηγεμονική θέση του άνδρα.

4.5. Προτάσεις για εξάλειψη στερεοτυπικών αντιλήψεων εκπαιδευτικών

Η μέχρι σήμερα βιβλιογραφία που διερευνά θέματα ισότητας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζεται αρκετά περιορισμένη, ιδιαίτερα μάλιστα αν συγκριθεί με αντίστοιχες ερευνητικές εργασίες που έχουν εκπονηθεί σε χώρες του εξωτερικού. Προς την κατεύθυνση, συνεπώς, της άμβλυνσης των στερεοτυπικών αντιλήψεων των εκπαιδευτικών και των έμφυλων ανισοτήτων που ενυπάρχουν στο σχολικό πλαίσιο, αλλά και στην κοινωνία γενικότερα, κρίνεται σκόπιμο και απαραίτητο να εμπλουτίζεται η ελληνική βιβλιογραφία συστηματικά τόσο σε επίπεδο θεωρητικών μελετών όσο και σε επίπεδο ερευνητικό, ώστε να κατανοηθούν σε βάθος οι διεργασίες που εγκαθιδρύουν, ενισχύουν και διαιωνίζουν τις ανισότητες των φύλων (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008, σ. 421). Στο πλαίσιο αυτό κινείται και η παρούσα ερευνητική εργασία, η οποία στοχεύει στη διερεύνηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων και πρακτικών των εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Οι προτάσεις, λοιπόν, που προκύπτουν από την ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας για τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών πρακτικών προς την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων συνοψίζονται ως ακολούθως: α) Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις θα πρέπει να θεωρούν την ισότητα ως απαραίτητο συστατικό της Δημοκρατίας, αποσκοπώντας στην διαπαιδαγώγηση ισότιμων πολιτών. β) Οι παρεμβάσεις αυτές θα πρέπει να συνδέονται άμεσα με τη διερεύνηση των ταυτοτήτων του φύλου και να στοχεύουν όχι μόνο στη γυναικεία αλλά και στην ανδρική ταυτότητα. γ) Η διερεύνηση των ταυτοτήτων του φύλου θα πρέπει να αποσκοπεί στη σύνδεση και συμφιλίωση της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια, προβάλλοντας ως ιδιαίτερη αξία για τον άνθρωπο την έννοια της φροντίδας (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008, σ. 280).

Προϋπόθεση για την εφαρμογή και αποτελεσματικότητα των προαναφερθεισών παρεμβάσεων αποτελεί η ευαισθητοποίηση και εν συνεχεία η εκπαίδευση του βασικότερου παράγοντα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, δηλαδή των εκπαιδευτικών (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008, σ. 157). Αρχικά με κρατική μέριμνα θα πρέπει να ενταχθούν μαθήματα Σεξουαλικής Αγωγής και Διαφυλικών Σχέσεων σε όλα τα τμήματα

της πανεπιστημιακού επιπέδου επαγγελματικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών και ταυτόχρονα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαιδευτικής κλίμακας, αρχίζοντας από πολύ μικρή ηλικία και φτάνοντας μέχρι την ενηλικίωση (Vassilikou & Ioannidi – Karolou, 2016, σ. 148–149). Επιπλέον, θα πρέπει να οργανωθεί και να εφαρμοστεί η επιμόρφωση και δια βίου μάθηση των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων με σεμινάρια, ημερίδες, προγράμματα κτλ. υποχρεωτικής παρακολούθησης κατά τακτά χρονικά διαστήματα, ώστε να καλύπτει όλους τους/τις εκπαιδευτικούς που εισέρχονται στο σχολικό πλαίσιο, αλλά και να επικαιροποιείται η γνώση και τα δεδομένα, όπως αυτά προκύπτουν από την τρέχουσα ερευνητική εργασία των κοινωνικών επιστημόνων σε θέματα ισότητας των φύλων (Μαραγκουδάκη, 2012· Μποταίτη, 2015). Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και αποτελεσματική φαίνεται να είναι η έρευνα δράσης στην εκπαίδευση, την οποία προτείνει η Φρόση (2008). Ουσιαστικά θεωρεί ότι η εκπαιδευτική έρευνα θα πρέπει να εφαρμόζεται στην εκπαιδευτική πράξη, εμπλέκοντας τους/τις εκπαιδευτικούς με τρόπο βιωματικό, αρχικά στον εντοπισμό του προβλήματος σε συγκεκριμένο πλαίσιο και στη συνέχεια με τον σχεδιασμό παρέμβασης μικρής κλίμακας. Επιπροσθέτως, οι ίδιοι/ες οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ενισχύουν την κριτική και τη δημιουργική σκέψη, καθώς και τον ηθικό στοχασμό εφαρμόζοντας παιδαγωγικές πρακτικές, οι οποίες μειώνουν τις απειλές που δέχεται η ταυτότητα των παιδιών και ταυτόχρονα ενδυναμώνουν την ίδια την ταυτότητα και την καθιστούν λιγότερο ευάλωτη (Δραγώνα, 2003· Jeffries, 2009). Η ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση σε θέματα ισότητας των φύλων θα πρέπει βέβαια παράλληλα να επεκταθεί και στο στενό οικογενειακό περιβάλλον, δηλαδή στους γονείς, οι οποίοι διαδραματίζουν καίριο ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας φύλου των παιδιών, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, 2008, σ. 253). Επιπλέον, η παρέμβαση θα πρέπει να εστιάσει και στους/τις μαθητές/τριες και κυρίως στα παιδιά μικρής ηλικίας, καθώς όσο νωρίτερα γίνεται η παρέμβαση, τόσο πιο αποτελεσματική θα αποβεί, λόγω του ότι στις μικρές ηλικίες δεν έχουν ισχυροποιηθεί ακόμη τα στερεότυπα και μπορούν πιο εύκολα να αμφισβητηθούν και να αποδομηθούν (Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2012).

II. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

5. Ερευνητικός σχεδιασμός και μεθοδολογία

5.1. Στόχος της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα – Αναγκαιότητα διεξαγωγής της έρευνας

Το γεγονός ότι το θέμα της ουσιαστικής ανισότητας των δύο φύλων και της αναπαραγωγής έμφυλων στερεοτύπων στο ελληνικό σχολείο αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης των τελευταίων μόλις δεκαετιών επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα διεξαγωγής της παρούσας έρευνας, η οποία εντάσσεται στο πλαίσιο αυτό. Στόχος της παρούσας ποιοτικής μελέτης είναι να διερευνήσει και να περιγράψει τις γνώσεις, τις αντιλήψεις και τις στάσεις γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Λευκάδας. Τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα τίθενται ως εξής:

1. Ποιες είναι οι γνώσεις των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα;
2. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη;
3. Ποιες είναι οι στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη;

Οι μεταβλητές που εμπεριέχονται στα ερευνητικά ερωτήματα «ισότητα των δύο φύλων» και «έμφυλα στερεότυπα» έχουν ήδη οριστεί στο θεωρητικό πλαίσιο που προηγήθηκε. Συγκεκριμένα, “ισότητα των δύο φύλων” σημαίνει ότι «οι γυναίκες και οι άνδρες πρέπει να έχουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες σε όλους τους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας, προκειμένου να επιτευχθεί πραγματική, βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη» (Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2017, σ. 24). Όσον αφορά στα “έμφυλα στερεότυπα” αυτά αποτελούν «τις αντιλήψεις που έχουμε και οι στάσεις που υιοθετούμε για την ταυτότητα των ανδρών και των γυναικών» (Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2017, σ. 8).

Η σημασία αλλά και η αναγκαιότητα διεξαγωγής της παρούσας μελέτης προκύπτει από το γεγονός, το οποίο τεκμηριώνεται από τη διεθνή βιβλιογραφία, ότι το θέμα των έμφυλων στερεοτύπων στην εκπαίδευση συνδέεται άμεσα με την αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων στην ενήλικη ζωή, οξύνει δηλαδή την ανισότητα των δύο φύλων σε όλους

τους τομείς της ζωής επιβαρύνοντας τα μέλη και των δύο φύλων αλλά και δυσχεραίνοντας τις διαφυλικές σχέσεις και την αρμονική συνύπαρξη στο κοινωνικό πλαίσιο. Παράλληλα η ανασκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας καταδεικνύει ότι η έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο είναι σημαντικά περιορισμένη στη χώρα μας. Η συγκεκριμένη έρευνα στοχεύει και ευελπιστεί να συνεισφέρει στην υπάρχουσα γνώση αποτυπώνοντας τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο ελληνικό σχολείο, ώστε – εντασσόμενη σε ένα πλαίσιο ερευνών ανάλογου ενδιαφέροντος– να αποτελέσει έναυσμα για την κρατική κινητοποίηση και παρέμβαση στον χώρο της Παιδείας προς την άμβλυνση των στερεοτύπων και κατ’ επέκτασιν προς άμβλυνση της ανισότητας των φύλων γενικότερα στην κοινωνία μας.

5.2. Μεθοδολογική προσέγγιση

Κατά την παρούσα ερευνητική εργασία επελέγη η ποιοτική μέθοδος, η οποία σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πουρκό (2015) εφαρμόζεται σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο ερευνών που αφορούν στις κοινωνικές επιστήμες. Η ποιοτική προσέγγιση στην ερευνητική διαδικασία διερευνά ένα κεντρικό φαινόμενο που συνδέεται άμεσα με τη δήλωση του σκοπού της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα (Creswell, 2016, σ. 129–130). Στην παρούσα έρευνα το κεντρικό φαινόμενο που μελετήθηκε αποτελεί θέμα αμιγώς κοινωνικό και αφορά στα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών. Επίσης, σύμφωνα με τον Creswell (2016, σ. 131), στην ποιοτική έρευνα ο ερευνητής διερευνά σε βάθος τις απόψεις ομάδας ή μεμονωμένων ατόμων επιδιώκοντας τη βαθύτερη κατανόησή τους. Στο πλαίσιο αυτό η εν λόγω έρευνα έθεσε ως στόχο τη διερεύνηση των γνώσεων, των απόψεων και των στάσεων σχετικά με τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών που έλαβαν μέρος, ώστε να εκμαιεύσει αλλά και να επιχειρήσει να ερμηνεύσει καθαρά προσωπικές πεποιθήσεις και στάσεις ζωής των υποκειμένων. Τα δεδομένα, δηλαδή, της έρευνας συνελέγησαν από μεμονωμένα άτομα – και συγκεκριμένα εκπαιδευτικούς – και αποτελούν τις προσωπικές τους μαρτυρίες, που βασίστηκαν στον τρόπο που σκέφτονται και συμπεριφέρονται καθημερινά στον επαγγελματικό τους χώρο, το σχολείο.

5.3. Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Η ερευνητική εργασία διεξήχθη στην πόλη της Λευκάδας, όπου βρίσκονται τα σχολεία στα οποία υπηρετούν οι συμμετέχοντες/ουσες κατά το διδακτικό έτος 2021–2022 και

συγκεκριμένα άρχισε τον Νοέμβριο του 2021 και ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2022. Ως τεχνική συλλογής των δεδομένων επελέγη η ημι-δομημένη συνέντευξη, η οποία περιέλαβε επί το πλείστον ανοιχτές ερωτήσεις που προσιδιάζουν στην ποιοτική έρευνα και επιτρέπουν στους/τις συνεντευξιαζόμενους/ες να καταθέσουν τις απόψεις τους ελεύθερα (Creswell, 2016, σελ. 218· Robson, 2010, σ. 321–324). Επίσης, σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πουρκό (2015, σ. 97), «ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία: α) ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες/ουσες που κρίνονται κατάλληλοι/ες, γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση» και αποτελεί ένα πρόσφορο εργαλείο για ερευνητές χωρίς ιδιαίτερη πείρα που αξιοποιούν την ποιοτική μέθοδο.

Πρώτο στάδιο της εργασίας αποτέλεσε η σύνταξη Πρωτοκόλλου/Οδηγού Συνέντευξης, ο οποίος είναι διαθέσιμος στο Παράρτημα Γ και αξιοποιήθηκε ως εργαλείο συλλογής των δεδομένων της έρευνας. Η σύνταξη της τελικής του μορφής παγιώθηκε ύστερα από την ουσιαστική καθοδήγηση της Επιβλέπουσας Καθηγήτριας του ΕΑΠ. Ο Οδηγός Συνέντευξης αποτελείται από τρία βασικά μέρη, τα οποία αντιστοιχούν στα τρία ερευνητικά ερωτήματα, δηλαδή στις γνώσεις, τις απόψεις και τις στάσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τα έμφυλα στερεότυπα, ενώ προηγείται το μέρος που αφορά στα δημογραφικά στοιχεία του/της ερωτώμενου/ης.

Ακολούθως συντάχθηκε το Έντυπο Συναίνεσης (Παράρτημα Β), το οποίο επρόκειτο να αναγνωστεί στους/τις συμμετέχοντες/ουσες ως εισαγωγικό κείμενο πριν από την έναρξη της συνέντευξης, και προσδιόριζε τον σκοπό της μελέτης και το πώς θα χρησιμοποιηθούν τα δεδομένα, ώστε να δημιουργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης και να νοιώσουν οι ερωτώμενοι/ες άνετα γνωρίζοντας ότι δύνανται να διακόψουν, να ζητήσουν διευκρινίσεις ή/και να αποχωρήσουν από τη συνέντευξη, αλλά και κυρίως να γνωρίζουν ότι θα διασφαλιστεί η ανωνυμία τους (Creswell, 2016· Robson, 2010). Σημαντικό στοιχείο του κειμένου αυτού αποτέλεσε επίσης η ενημέρωση των συμμετεχόντων/ουσών ότι οι απαντήσεις τους επρόκειτο να μαγνητοφωνηθούν, ώστε να είναι εφικτή η συγκέντρωση και επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίστηκε η συναίνεση των συμμετεχόντων/ουσών, στοιχείο απαραίτητο για τη διεξαγωγή της έρευνας (Creswell, 2016, σ. 210). Στη συνέχεια συντάχθηκε κείμενο με τίτλο «Πρόσκληση συμμετοχής σε έρευνα μέσω συνέντευξης», το οποίο διανεμήθηκε στους Συλλόγους Διδασκόντων των Γυμνασίων και Λυκείων της πόλης της Λευκάδας (Παράρτημα Α). Η

ανταπόκριση στην πρόσκληση αυτή υπήρξε άμεση και συνέβαλε καθοριστικά στη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας. Ακολούθως, διεξήχθη μία πιλοτική συνέντευξη, ώστε να διασφαλιστεί ότι τα ερωτήματα είναι σαφή και κατανοητά στους/τις ερωτώμενους/ες και να αποφευχθούν αστοχίες ή παραλείψεις καίριων ερωτημάτων. Η πιλοτική έρευνα κατέδειξε ότι οι ερωτήσεις του Οδηγού Συνέντευξης ήταν αρκετά επαρκείς, καθώς χρειάστηκε να τροποποιηθεί και να επαναδιατυπωθεί μία μόνο ερώτηση. Στη συνέχεια ο Οδηγός Συνέντευξης στο σημείο αυτό τροποποιήθηκε και τηρήθηκε πιστά σε όλες τις συνεντεύξεις που ακολούθησαν, ώστε να διασφαλιστεί η συνέπεια του Οδηγού αλλά και η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τα συλλεχθέντα δεδομένα. Η λήψη των συνεντεύξεων ολοκληρώθηκε μέχρι το τέλος του Δεκεμβρίου 2021 και ακολούθησε η μεταγραφή των δεδομένων (απομαγνητοφώνηση) αποτυπώνοντας με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια τα όσα ειπώθηκαν, καθώς και τις παύσεις, τις διορθώσεις και λοιπά εξωγλωσσικά και παραγλωσσικά στοιχεία (Creswell, 2016, σ. 240). Η διαδικασία αυτή διήρκεσε μέχρι το τέλος Μαρτίου και ακολούθησε η επεξεργασία και σύνθεση του ερευνητικού μέρους.

5.4. Συμμετέχοντες/ουσες (πληθυσμός – δείγμα – δειγματοληψία)

Για τις ανάγκες της δειγματοληψίας της παρούσας έρευνας ως πληθυσμός-στόχος ορίστηκε το σύνολο των εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης των σχολείων της πόλης του νομού Λευκάδας. Όπως προαναφέρθηκε, αρχικά διανεμήθηκε στα Ημερήσια Γυμνάσια και Γενικά Λύκεια της πόλης ένα έντυπο, το οποίο προσκαλούσε τους/τις εκπαιδευτικούς να συμμετάσχουν στην έρευνα μέσω συνέντευξης. Στην πρόσκληση αυτή ανταποκρίθηκαν αρκετοί/ές εκπαιδευτικοί από τους/τις οποίους/ες επελέγησαν πέντε (5), με κριτήριο το φύλο τους, τα χρόνια υπηρεσίας τους και την ειδικότητά τους. Υπήρξε, δηλαδή, μέριμνα να συμμετάσχουν τα δύο φύλα με την ίδια αναλογία, να έχουν αρκετά χρόνια υπηρεσίας και κατά το δυνατόν διαφορετικές ειδικότητες. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί/ές με τη σειρά τους πρότειναν επιπλέον εκπαιδευτικούς, με αποτέλεσμα να ληφθούν οχτώ (8) συνεντεύξεις συνολικά. Ως εκ τούτου η δειγματοληψία υπήρξε βολική ως προς τον τόπο εργασίας και κατοικίας του δείγματος αλλά και σκόπιμη ως προς την επιλογή των συμμετεχόντων/ουσών βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Επίσης, σε κάποιο βαθμό αξιοποιήθηκε και η μορφή της δειγματοληψίας που καλείται

«χιονοστιβάδα», καθώς οι συμμετέχοντες/ουσες πρότειναν άλλα άτομα (Creswell, 2016, σ. 209· Robson, 2010, σ. 315).

5.5. Αξιοπιστία και εγκυρότητα της έρευνας

Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα αποτελούν θεμελιώδεις δείκτες της αξίας μιας έρευνας, οι οποίοι, ωστόσο, στο πεδίο της ποιοτικής έρευνας είναι αρκετά δύσκολο να εξασφαλιστούν, λόγω της απουσίας συγκεκριμένων κριτηρίων μέτρησης αυτών. Το χαρακτηριστικό αυτό έδωσε στο παρελθόν λαβή για την άσκηση δριμείας κριτικής της ποιοτικής έρευνας από ερευνητές του θετικισμού (Συμεού, 2007, σ. 1). Ως “αξιοπιστία” ορίζεται η σταθερότητα και η συνέπεια με την οποία μετράμε κάτι και προσδίδει εγκυρότητα στα αποτελέσματα της έρευνας (Robson, 2010, σ. 119–123). Στην ποιοτική έρευνα η προσωπική οπτική και ερμηνεία τόσο του ερευνητή όσο και του αποκρινόμενου αποτελεί στοιχείο προς προβληματισμό και επομένως ο ερευνητής οφείλει να επιδεικνύει υψηλό βαθμό εντιμότητας, ακρίβειας, συστηματικότητας και αναστοχασμού σε όλα τα στάδια της εργασίας του, δηλαδή κατά τη συλλογή, ανάλυση, ερμηνεία και παρουσίαση των ερευνητικών του δεδομένων (Creswell, 2016· Ίσαρη & Πουρκός, 2015, σ. 126). Για την αντιμετώπιση πιθανών απειλών της αξιοπιστίας και κατ’ επέκτασιν της εγκυρότητας της ποιοτικής έρευνας προτείνεται η παρατεταμένη εμπλοκή του ερευνητή και η συνειδητοποίηση του ρόλου του τόσο στην παραγωγή όσο και στην ερμηνεία των δεδομένων, η τριγωνοποίηση και χρήση πολλαπλών μεθόδων συλλογής των δεδομένων, ο έλεγχος από τους συμμετέχοντες, η πλήρης καταγραφή των δραστηριοτήτων που έλαβαν χώρα κατά την πορεία της ερευνητικής εργασίας κ.ά. (Robson, 2010, σ. 124–130).

Στην παρούσα εργασία η μέριμνα για τη διασφάλιση εσωτερικής εγκυρότητας εκκινεί από τη διαμόρφωση του ερευνητικού εργαλείου, του Οδηγού Συνέντευξης, ο οποίος εμπεριέχει απλές, κατανοητές και κατά το δυνατόν λιγότερο κατευθυντικές ερωτήσεις, ώστε οι αποκρινόμενοι/ες να αντιλαμβάνονται εύκολα και να νιώθουν άνετα να αναπτύξουν τις απόψεις τους επί των ζητούμενων θεμάτων. Παράλληλα μεγάλη βαρύτητα δόθηκε στη συνοχή των ερωτήσεων με τον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα της ερευνητικής εργασίας, καθώς και στην επανάληψη κάποιων ερωτήσεων με διαφορετική μορφή, ώστε να ελεγχθεί σε βάθος η συνέπεια των απαντήσεων των συνεντευξιαζομένων. Ο Οδηγός Συνέντευξης εφαρμόστηκε αρχικά σε μία πιλοτική συνέντευξη, ώστε να διορθωθεί σε περίπτωση τυχόν προβλημάτων. Ουσιαστικά ωστόσο ελέγχθηκε από την

έμπειρη σε θέματα κοινωνικών επιστημών ερευνήτρια και Επιβλέπουσα Καθηγήτρια του ΕΑΠ, γεγονός που ενδυναμώνει την αξιοπιστία του ερευνητικού εργαλείου. Κατά τη διάρκεια της λήψης των συνεντεύξεων, όπου κρίθηκε απαραίτητο, η συνεντεύκτρια έκανε διερευνητικές ερωτήσεις, ενώ πολύ συχνά επαναλάμβανε αναδιατυπωμένες τις απαντήσεις, ώστε να επιβεβαιώσει ότι τις κατανόησε πλήρως (Robson, 2010, σ. 328).

Επιπλέον, η γράφουσα καθ' όλη την ερευνητική πορεία επιχείρησε να τηρήσει κατά το δυνατόν μεγαλύτερη αντικειμενικότητα και συστηματικότητα ως προς την καταγραφή και ερμηνεία των δεδομένων που προέκυψαν, κατέγραψε με λεπτομέρειες όλες τις δραστηριότητες και έλεγξε την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας με τη συνδρομή δύο (2) συμμετεχόντων/ουσών, από τους/τις οποίους/ες ζητήθηκε να μελετήσουν το κεφάλαιο των Αποτελεσμάτων και να σχολιάσουν την ακρίβεια και την ποιότητα της ερμηνείας των λεγομένων τους. Τέλος, στο κεφάλαιο των Συμπερασμάτων έγινε προσπάθεια να συσχετισθούν τα ευρήματα της παρούσας έρευνας με αυτά της διεθνούς βιβλιογραφίας, όπως αποτυπώθηκαν στο Θεωρητικό Μέρος.

5.6. Οδηγός συνέντευξης: Θεματικοί άξονες

Το εργαλείο που αξιοποιήθηκε για τη συλλογή δεδομένων, η ημιδομημένη συνέντευξη, βασίστηκε σε συγκεκριμένο Οδηγό και εμπεριέχει προκαθορισμένες ερωτήσεις με ακριβή διατύπωση, ώστε όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες να απαντούν στα ίδια ακριβώς ερωτήματα (Cohen, Manion & Morrison, 2008, σ. 460). Ωστόσο, η σειρά των ερωτήσεων δύναται να τροποποιηθεί αναλόγως με την αντίληψη της συνεντεύκτριας κατά τη διεξαγωγή της συνέντευξης, καθώς και να δοθούν διευκρινιστικές εξηγήσεις, σε περίπτωση που κριθεί απαραίτητο (Robson, 2010, σ. 321).

Ο οδηγός συνέντευξης περιλαμβάνει τέσσερα (4) διακριτά μέρη, ούτως ώστε οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου της συνέντευξης να βρίσκονται σε αντιστοιχία με τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας. Το πρώτο μέρος της συνέντευξης περιλαμβάνει ερωτήσεις που στοχεύουν στη συλλογή δημογραφικών στοιχείων των συνεντευξιαζόμενων (φύλο, ειδικότητα, έτη υπηρεσίας κ.ά. – Μέρος Α). Το μέρος αυτό αποτελείται από οχτώ (8) ερωτήσεις (κλειστού και ανοιχτού τύπου). Ακολουθούν οι τρεις θεματικοί άξονες, που βρίσκονται σε συνάφεια με τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας, ως εξής:

- Γνώσεις των εκπαιδευτικών επί θεμάτων που σχετίζονται με τα έμφυλα στερεότυπα (βιολογικό-κοινωνικό φύλο, ισότητα, στερεότυπα, διαφυλικές

- σχέσεις). Ο άξονας αυτός περιλαμβάνει έξι (6) ερωτήσεις ανοιχτού τύπου και συγκεκριμένα τις ερωτήσεις 1–6.
- Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη (ισότητα, ικανότητες–δεξιότητες, επαγγελματικός προσανατολισμός και χαρακτηριστικά προσωπικότητας των δύο φύλων, επίδραση του φύλου του/της εκπαιδευτικού, έμφυλα στερεότυπα στα σχολικά εγχειρίδια και εκπαιδευτικοί με έμφυλα στερεότυπα). Ο άξονας αυτός περιλαμβάνει είκοσι δύο (22) ερωτήσεις ανοιχτού τύπου και συγκεκριμένα το δεύτερο σκέλος της ερώτησης 3 («Πιστεύετε ότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία υπάρχει ισότητα των δύο φύλων;») καθώς και τις ερωτήσεις 7–27.
  - Στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη (εκδήλωση στερεοτυπικών αντιλήψεων, Σεξουαλική Αγωγή και άλλες προτάσεις προς άμβλυνση των στερεοτύπων). Ο τελευταίος αυτός θεματικός άξονας περιλαμβάνει έντεκα (11) ερωτήσεις ανοιχτού τύπου και συγκεκριμένα τις ερωτήσεις 28–38.

Η τελευταία ερώτηση του οδηγού συνέντευξης (υπ' αριθμ. 39) είναι ανοιχτού τύπου και λειτουργεί συμπληρωματικά για το σύνολο των ερωτήσεων, ώστε να μπορεί ο/η συνεντευξιζόμενος/η να διορθώσει ή να συμπληρώσει κάποιο στοιχείο σε περίπτωση που το επιθυμεί.

5.7. Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων

Για την ανάλυση των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από τις συνεντεύξεις επελέγη η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης του περιεχομένου. Η συγκεκριμένη μέθοδος αξιοποιείται ευρέως στην ποιοτική έρευνα και χαρακτηρίζεται από την ευελιξία που παρέχει στον/την ερευνητή/τρια όσον αφορά στην ανάλυση των δεδομένων της έρευνας. Με τον όρο «θεματική ανάλυση των δεδομένων» εννοείται η μέθοδος που εντοπίζει, αναλύει, οργανώνει και παρουσιάζει με λεπτομέρειες διάφορα μοτίβα–θέματα, τα οποία ενυπάρχουν μέσα στα δεδομένα (Braun & Clarke, 2006, σ. 6). Ωστόσο, ο/η εκάστοτε ερευνητής/τρια εστιάζει και επιλέγει να παρουσιάσει μόνο τα θέματα που σχετίζονται με τον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα της δικής του/της έρευνας (Τσιώλης, 2017, σ. 2–3).

Στην παρούσα ερευνητική εργασία αρχικά μελετήθηκαν συνολικά τα κείμενα που προέκυψαν από τη μεταγραφή των μαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων, ώστε να γίνουν πλήρως αντιληπτά και να διαμορφωθεί μια συνολική εικόνα. Ακολούθως τα δεδομένα κατηγοριοποιήθηκαν σε τρεις ευρείες κατηγορίες που σχετίζονται άμεσα με τα τρία ερευνητικά ερωτήματα και διαιρέθηκαν σε υποκατηγορίες, σε επιμέρους θέματα, που αναλύουν και συγκεκριμενοποιούν τα ευρήματα της έρευνας. Ο Πίνακας 2 (σ. 49) παρουσιάζει λεπτομερώς τα επιμέρους θέματα των τριών κατηγοριών, τα οποία αναπτύσσονται στην ενότητα 6.2 με τίτλο: «Παρουσίαση ποιοτικών δεδομένων».

6. Αποτελέσματα

6.1. Δημογραφικά στοιχεία συμμετεχόντων/ουσών

Στην παρούσα ερευνητική εργασία έλαβαν μέρος δίνοντας συνέντευξη οχτώ (8) εκπαιδευτικοί Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που εργάζονται σε Γυμνάσια και Λύκεια της πόλης της Λευκάδας, εκ των οποίων οι τέσσερις (4) είναι γυναίκες και οι τέσσερις (4) άνδρες. Στην επιλογή του δείγματος υπήρξε μέριμνα να συμμετάσχουν τα δύο φύλα με την ίδια αναλογία, να έχουν αρκετά χρόνια υπηρεσίας και κατά το δυνατόν διαφορετικές ειδικότητες. Η ηλικία των συνεντευξιαζομένων κυμαίνεται από τριάντα έξι (36) έως εξήντα πέντε (65) έτη και η προϋπηρεσία τους στον χώρο της εκπαίδευσης από έξι (6) έως τριάντα τέσσερα (34) έτη. Οι περισσότεροι/ες εκπαιδευτικοί εργάζονται στη Γενική Αγωγή, ενώ συμμετέχει και εκπαιδευτικός που απασχολείται στην Ειδική Αγωγή και συγκεκριμένα στο Τμήμα Ένταξης Ημερήσιου Γυμνασίου. Η οικογενειακή κατάσταση των συνεντευξιαζομένων ποικίλλει (άγαμοι, έγγαμοι, διαζευγμένοι, χωρίς ή με παιδιά – από ένα μέχρι πέντε). Όσον αφορά στις ειδικότητες και στα γνωστικά αντικείμενα των εκπαιδευτικών, αυτά καλύπτουν τόσο τα λεγόμενα «θεωρητικά» αντικείμενα (φιλόλογοι) όσο και τα «θετικά» (μαθηματικός, φυσικός) και τα «τεχνικά–τεχνολογικά» (μηχανολόγος).

Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται τα δημογραφικά και εν μέρει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά (συγκεκριμένα η οικογενειακή κατάσταση) των συμμετεχόντων/ουσών. Κατά την παρουσίαση των Αποτελεσμάτων οι συμμετέχοντες/ουσες αναφέρονται ως Σ (Σ=Συμμετέχων/ουσα) με αύξοντα αριθμό από το 1 έως το 8, προκειμένου να διασφαλιστεί η ανωνυμία τους.

α/α	Φύλο	Ηλικία	Οικογενειακή κατάσταση	Έτη υπηρεσίας	Ειδικότητα
1	Άνδρας	49	Έγγαμος	16	Μαθηματικός
2	Γυναίκα	36	Έγγαμη	11	Φιλολόγος Ειδικής Αγωγής
3	Άνδρας	57	Έγγαμος	30	Μηχανολόγος
4	Γυναίκα	44	Άγαμη	13	Κοινωνιολόγος
5	Γυναίκα	54	Διαζευγμένη με ένα παιδί	34	Γαλλικής Φιλολογίας
6	Γυναίκα	41	Έγγαμη με τρία παιδιά	17	Γερμανικής Φιλολογίας
7	Άνδρας	65	Έγγαμος με πέντε παιδιά	16	Γεωλόγος
8	Άνδρας	47	Άγαμος	6	Φυσικός

Πίνακας 1. Δημογραφικά – κοινωνικά χαρακτηριστικά συνεντευξιζομένων

6.2. Παρουσίαση ποιοτικών δεδομένων

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις κατηγοριοποιημένα και κωδικοποιημένα, όπως προαναφέρθηκε, μέσω θεματικής ανάλυσης περιεχομένου. Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τους θεματικούς άξονες που αντιστοιχούν στα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας, καθώς επίσης και τα επιμέρους θέματα του κάθε άξονα, όπως αυτά προέκυψαν μέσω της κωδικοποίησης των μεταγραφέντων κειμένων των συνεντεύξεων.

α/α	Θεματικός άξονας	Επιμέρους θέματα
1	Γνώσεις εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα	α. Ορισμός βιολογικού φύλου β. Ορισμός κοινωνικού φύλου γ. Ορισμός ισότητας δ. Ορισμός έμφυλων στερεοτύπων ε. Επιμόρφωση σε θέματα ισότητας στ. Γνώση ύπαρξης υποστηρικτικών φορέων σε θέματα ισότητας φύλων
2	Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη	α. Ισότητα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία β. Ικανότητες – δεξιότητες φύλων γ. Επαγγελματικός προσανατολισμός φύλων δ. Χαρακτηριστικά προσωπικότητας φύλων ε. Επίδραση φύλου του/της εκπαιδευτικού στ. Έμφυλα στερεότυπα στα σχολικά βιβλία ζ. Εκπαιδευτικοί με έμφυλα στερεότυπα
3	Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη	α. Εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων β. Αξία και περιεχόμενο Σεξουαλικής Αγωγής γ. Προτάσεις για άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων δ. Πιθανές δυσκολίες στην προσπάθεια άμβλυνσης των έμφυλων στερεοτύπων

Πίνακας 2. Θεματικοί άξονες – Επιμέρους θέματα Οδηγού Συνέντευξης

6.2.1. Γνώσεις εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα

Ο πρώτος θεματικός άξονας αντιστοιχεί στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα της εργασίας και επιχειρεί να διερευνήσει τις γνώσεις των εκπαιδευτικών επί θεμάτων που σχετίζονται με τα έμφυλα στερεότυπα. Περιλαμβάνει τις ερωτήσεις 1–6, από τις οποίες προκύπτουν τα εξής επιμέρους θέματα: α. Ορισμός βιολογικού φύλου, β. Ορισμός κοινωνικού φύλου, γ. Ορισμός ισότητας, δ. Ορισμός έμφυλων στερεοτύπων, ε. Επιμόρφωση σε θέματα ισότητας, και στ. Γνώση ύπαρξης υποστηρικτικών φορέων σε θέματα ισότητας φύλων.

1 α. Ορισμός βιολογικού φύλου

Κάποιοι Συμμετέχοντες/ουσες ορίζουν το βιολογικό φύλο ως τα χαρακτηριστικά με τα οποία γεννιέται κάποιος/α και που τον/την χαρακτηρίζουν ως άνδρα ή ως γυναίκα, φαίνεται, δηλαδή, να διακρίνουν αυστηρά δύο φύλα:

Σ2: «Το πώς γεννιέται κάποιος. Αν γεννιέται άντρας ή γυναίκα».

Σ3: «Βιολογικό φύλο είναι αυτό που γεννιόμαστε, αγόρι ή κορίτσι».

Σ5: «Αυτό με το οποίο γεννιέται κάποιος, αγόρι ή κορίτσι».

Άλλοι Συμμετέχοντες/ουσες αναφέρουν το φύλο γενικότερα χωρίς να το προσδιορίζουν ξεκάθαρα ως ανδρικό και γυναικείο:

Σ1: «τα χρωμοσώματα και πώς εκδηλώνονται».

Σ4: «τα φυσικά χαρακτηριστικά που έχουν σχέση με το φύλο και που έχει ένας άνθρωπος όταν γεννιέται».

Σ6: «τα βιολογικά χαρακτηριστικά καθαρά που έχουν δοθεί σε ένα άτομο από τη γέννησή του».

Ένας Σ φαίνεται να θεωρεί ότι στο βιολογικό φύλο εμπλέκονται και οι αντιλήψεις της κοινωνίας:

Σ8: «Ως βιολογικό φύλο θεωρώ αυτό που προσδιορίζεται από κάποια χαρακτηριστικά, όπως αυτά διακρίνονται χονδρικά σε... με βάση τις αντιλήψεις της κοινωνίας μας, όπως είναι τα γεννητικά όργανα, κάποια άλλα...».

Τέλος, ένας Σ εκτός από τα διακριτά φύλα εντοπίζει και μία γενετική διαφοροποίηση, τα ερμαφρόδιτα παιδιά:

Σ7: «Βιολογικό φύλο είναι αυτό που καθορίζεται από τις λειτουργίες του οργανισμού, είναι δηλαδή αυτό το οποίο καθορίζεται από τις ορμόνες...και νομίζω ότι δεν αλλάζει. Αυτό είναι το βιολογικό φύλο, εκτός αν υπάρχουν και ζητήματα τα οποία μπορεί να αφορούν μία γενετική έτσι διαφοροποίηση, η οποία όπως εκφράζεται, για παράδειγμα, σε παιδιά τα οποία μπορεί να είναι (παύση) ερμαφρόδιτα, που συμβαίνει, αυτό γενετικά».

Βλέπουμε λοιπόν ότι η πλειονότητα των ερωτωμένων ως βιολογικό φύλο θεωρεί τα χαρακτηριστικά που δίνονται στον άνθρωπο από τη γέννησή του, ενώ ένας ερωτώμενος διαφοροποιείται ως προς το ότι η διάκριση των χαρακτηριστικών αυτών γίνεται με βάση τις αντιλήψεις της κοινωνίας.

1 β. Ορισμός κοινωνικού φύλου

Ως προς το κοινωνικό φύλο οι μισοί Συμμετέχοντες/ουσες φαίνεται να μη γνωρίζουν ακριβώς τι σημαίνει:

Σ1: «όπως είναι το βιολογικό φύλο, όταν έχεις αυτό το βιολογικό φύλο, αυτό το έχεις... είναι και αντίστοιχα και το κοινωνικό, δεν καταλαβαίνω τη διαφορά, ποιο είναι το κοινωνικό...».

Σ3: «Κοινωνικό φύλο ... εννοούμε τι; Αυτό που στη συνέχεια εμείς παρουσιάζουμε, δηλαδή φαίνεται στο σύνολο;».

Σ5: «Αυτό που επιλέγει ίσως κάποιος να είναι ... δεν ξέρω, μπορεί να επιλέξει να είναι ομοφυλόφιλος».

Σ7: «ενώ για παράδειγμα δεν μπορώ να πω ότι αισθάνομαι κάποια επιφύλαξη ή ... έτσι αντιπαλότητα με κάποιον ο οποίος παρουσιάζει άλλο βιολογικό και άλλο κοινωνικό φύλο, δεν μπορώ να πω ότι είναι ιδιαίτερα αποδεκτό με την έννοια να μου φαίνεται ότι είναι φυσιολογικό».

Οι άλλοι μισοί Συμμετέχοντες/ουσες φαίνεται να έχουν σαφή αντίληψη περί του τι σημαίνει ο όρος:

Σ2: «αυτό που έχει ίσως πλάσσει η κοινωνία για το εάν είσαι... σχετικά με το φύλο σου».

Σ4: «... οτιδήποτε αποκτά από τη γέννησή του και μετά, που έχει σχέση με το πώς οι άνθρωποι, ποια εικόνα έχουν σχηματίσει οι άνθρωποι για το φύλο και το οποίο του μεταφέρουν».

Σ6: «η κοινωνική ταυτότητα, οι κοινωνικοί ρόλοι που υιοθετεί το άτομο».

Σ8: «μια χονδρική κατηγοριοποίηση των ανθρώπων σε σχέση με τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά, καθώς και επιπλέον το κοινωνικό περιβάλλον και τις αντιλήψεις και την αίσθηση του ίδιου του προσώπου για το φύλο του».

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δύο από τους/τις Συμμετέχοντες/ουσες που γνωρίζουν καλά τι σημαίνει «κοινωνικό φύλο» σχετίζονται άμεσα με την επιστήμη της Κοινωνιολογίας. Η Σ4 συγκεκριμένα είναι Κοινωνιολόγος με μεταπτυχιακό στην ίδια επιστήμη, ενώ η Σ6 έχει μεταπτυχιακό και εκπονεί διδακτορική διατριβή σε θέματα Κοινωνιογλωσσολογίας.

1 γ. Ορισμός ισότητας

Όλοι οι Συμμετέχοντες/ουσες συμφωνούν ως προς το τι σημαίνει «ισότητα»:

Σ1: «το ...βιολογικό φύλο να μην εμφανίζεται καθόλου στην ιδιότητα κάποιου να είναι πολίτης».

Σ2: «σημαίνει για μένα (γέλιο) ίσως να μη γίνεται κουβέντα για την ισότητα των δύο φύλων (γέλιο)».

Σ3: «Δηλαδή ίσοι. Στα πάντα».

Σ4: «και τα δύο φύλα έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις».

Σ5: «σημαίνει σεβασμός, αλληλοσεβασμός, δηλαδή ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις».

Σ6: «να θεωρούμε ότι έχουμε ίσες ικανότητες».

Σ7: «και να δίνουμε δικαίωμα στον άλλον να έχει ένα ίσο δικαίωμα με εμάς».

Σ8: «μια κοινωνία να δίνει ίσες ευκαιρίες, ίσα δικαιώματα σε κατηγορίες ανθρώπων που έχουμε παραδοσιακά διακρίνει, ώστε να μην είμαστε προκατειλημμένοι αρνητικά απέναντι σε κάποιες συγκεκριμένες ομάδες».

1 δ. Ορισμός έμφυλων στερεοτύπων

Ο όρος «έμφυλα στερεότυπα» ορίζεται με παρόμοιο τρόπο από αρκετούς/ες Συμμετέχοντες/ουσες:

Σ1: «η κυρίαρχη άποψη. Και κάτι ακόμα περισσότερο, μία άποψη, η οποία δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση».

Σ2: «κάποια πράγματα που έχουμε στον νου μας από πριν για κάποιον με βάση το φύλο του».

Σ3: «κάποια πράγματα, τα οποία πολλές φορές πιστεύουμε ότι μπορεί να τα κάνει καλύτερα το ένα φύλο σε σχέση με το άλλο».

Σ4: «δεν είναι χαρακτηριστικά που τα φέρεις με τη γέννησή σου ή που είναι, τα έχεις εν δυνάμει, υπάρχουν ίσως και θα εξελιχθούν αργότερα, αλλά τα αποκτάς επειδή τα έχει κατασκευάσει η κοινωνία και σ' τα .... αποδίδει κι εσύ τα υιοθετείς γιατί πιστεύεις ότι έτσι είναι κι όχι αλλιώς».

Η Σ6 αναφέρει ότι «είναι κάποιες παγιωμένες εικόνες κοινωνικές, ... είναι γενικευτικές...».

Προσθέτει επίσης ότι «η πρώτη εντύπωση όταν γνωρίζουμε ένα άτομο, το πρώτο στοιχείο που βγάζουμε ... κάποια συμπεράσματα, προσδοκίες για το τι θα είναι αυτό το άτομο, είναι το φύλο του».

Η Σ5 φαίνεται να μην έχει ξεκάθαρη την έννοια στο μυαλό της:

«Έχω ακούσει και με δυσκολεύει σαν... με δυσκολεύει σαν έννοια να το καταλάβω».

Τέλος δύο άνδρες Σ θεωρούν ότι τα έμφυλα στερεότυπα δεν αφορούν στα δύο φύλα, το αρσενικό και το θηλυκό:

Σ8: «Πιστεύω ως έμφυλα στερεότυπα μπορούμε να θεωρούμε και κάτι πιο ευρύ ... ουσιαστικά με τον όρο «ισότητα» πιο πολύ ταυτίζεται η ισότητα μεταξύ των παραδοσιακών φύλων, του άντρα και της γυναίκας, ενώ ως έμφυλα, ως έμφυλα στερεότυπα θεωρούμε κάτι πιο ευρύ που αφορά και ανθρώπους που αισθάνονται ότι ανήκουν σε διαφορετικές καταστάσεις από αυτές τις δύο. Ή ενδιάμεσες ή σε αντίθετη από αυτή που η κοινωνία τους εντάσσει».

Και ο Σ7 –μεταξύ άλλων– αναφέρει: «...νομοθετική ρύθμιση που επιτρέπει σε ένα παιδί 14 χρόνων να μπορεί να αλλάξει από μόνος του το φύλο του, ουσιαστικά αλλαγή φύλου δεν υπάρχει».

1 ε. Επιμόρφωση σε θέματα ισότητας

Όσον αφορά το αν έχουν επιμορφωθεί σε θέματα ισότητας οι περισσότεροι/ες Συμμετέχοντες/ουσες απαντούν αρνητικά.

Η Σ5 αναφέρει ότι: «Όχι στο πανεπιστήμιο, έχοντας τελειώσει το πανεπιστήμιο κάτι είχα κάνει στο ΚΕΘΙ; Δε θυμάμαι».

Δύο γυναίκες Σ δηλώνουν ότι έχουν επιμορφωθεί σε θέματα ισότητας.

Σ6: «Στις σπουδές έχω διαβάσει και στο πλαίσιο της γλωσσολογίας [...] μπορεί εκεί να έχω παρακολουθήσει... έχω ασχοληθεί ως ένα βαθμό με αυτό τον προβληματισμό».

Σ4: «Και ως το μάθημα επιλογής του βασικού μου πτυχίου, εεε, και το μάθημα του μεταπτυχιακού».

Στο σημείο αυτό η Σ4 αναφέρει το εξής ενδιαφέρον:

«(Το μάθημα) ξεκινούσε απ' τα έμφυλα στερεότυπα και έφτανε μέχρι να αποδομήσει τελείως και το βιολογικό φύλο!».

«Για κάποιους θεωρητικούς, που θεωρούνται πολύ ριζοσπαστικοί στον χώρο της Κοινωνιολογίας, δεν είναι αποδεκτοί ούτε από όλους τους προοδευτικούς κοινωνιολόγους, εεε... αυτό ισχύει. Δηλαδή βλέπουνε ότι μεταξύ των ανθρώπων δύο πόλους, εεε, μιλάμε τώρα δύο πόλους όσον αφορά το φύλο, ε; Το αρσενικό και το θηλυκό, στην ακραία του μορφή το βλέπουνε, και βλέπουν ότι οι άνθρωποι έχουμε μέσα σ' αυτό λιγότερα ή περισσότερα στοιχεία από το ένα ή το άλλο. Δηλαδή μπορεί, για παράδειγμα, γι' αυτούς, μια γυναίκα να έχει, παράδειγμα, τα γυναικεία γεννητικά όργανα, αυτό που λέμε «γυναικεία γεννητικά όργανα», αλλά οι ορμόνες της να είναι οι περισσότερες αντρικές απ' ό,τι γυναικείες».

Ο Σ8 θεωρεί την επιμόρφωση σε θέματα ισότητας απαραίτητη για τους εκπαιδευτικούς μέσης εκπαίδευσης:

«Άρα θεωρώ ότι θα έπρεπε να έχουμε κάποια επιμόρφωση για αυτό το θέμα».

1 στ. Γνώση ύπαρξης υποστηρικτικών φορέων σε θέματα ισότητας φύλων

Σχετικά με την ύπαρξη υποστηρικτικών φορέων σε θέματα ισότητας των φύλων μόνο μία Σ δηλώνει ότι δε γνωρίζει, ενώ οι υπόλοιποι/ες Συμμετέχοντες/ουσες δηλώνουν ότι σίγουρα υπάρχουν τέτοιοι φορείς, χωρίς, ωστόσο, να μπορούν όλοι/ες να τους κατονομάσουν. Μάλιστα τονίζουν ότι δεν έχει ακόμη παραστεί ανάγκη να τους αναζητήσουν για βοήθεια.

Σ1: «Αν χρειαστεί, θα αναζητήσω και πιστεύω ότι υπάρχει».

Σ3: «Υπάρχουν, δεν έχω απευθυνθεί...».

Σ5: «Πιστεύω ότι υπάρχουνε, σίγουρα υπάρχουνε, γίνεται ο χαμός τώρα, έχουν γίνει πολύ της μόδας όλα αυτά, γίνεται το «σώσε».

Σ7: «Ξέρω ότι υπάρχουνε, δεν το έψαξα πολύ εξειδικευμένα...».

Σ8: «Δεν γνωρίζω συγκεκριμένα, φαντάζομαι ότι θα υπάρχουν, γιατί μέσω των κοινωνικών δικτύων στο ίντερνετ βλέπω ότι υπάρχουν δράσεις και κινητοποιήσεις..».

Δύο γυναίκες Σ κατονομάζουν ως φορείς υποστήριξης τους Δήμους, συλλόγους και οργανώσεις για την έμφυλη βία και τη στήριξη των γυναικών:

Σ6: «Ξέρω ότι υπάρχει, ας πούμε, στον Δήμο...»

Σ4: «Υπάρχουνε και μάλιστα τώρα είμαστε στο 4^ο κύμα του φεμινισμού θα το πω ότι έχει γίνει και λίγο μόδα, δηλαδή οι Δήμοι θα έχουν το δικό τους κέντρο ισότητας και άλλοι χώροι...».

Η συγκεκριμένη Σ επεκτείνεται και στην αξιολόγηση της προσφοράς των φορέων:

«Θεωρώ πως γίνεται μόνο σε επίπεδο ψυχολογικής υποστήριξης, αυτό. Το αν, για παράδειγμα, παρατηρείς ότι στην τάξη σου έχεις πολλά παιδιά, τα οποία έχουν υιοθετήσει τα έμφυλα στερεότυπα, και θέλεις να κάνεις μία σειρά μαθημάτων ή και σε ένα σεμινάριο ή μία δράση γύρω από αυτό δεν νομίζω ότι, αν αναζητήσεις κάτι σ' αυτές τις δομές, θα το βρεις...».

6.2.2. Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη

Ο δεύτερος θεματικός άξονας αντιστοιχεί στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα της εργασίας και επιχειρεί να διερευνήσει τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη. Περιλαμβάνει τις ερωτήσεις 3 και 7–27, από τις οποίες προκύπτουν τα εξής επιμέρους θέματα: α. Ισότητα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, β. Ικανότητες – δεξιότητες φύλων, γ. Επαγγελματικός προσανατολισμός φύλων, δ. Χαρακτηριστικά προσωπικότητας φύλων, ε. Επίδραση φύλου του/της εκπαιδευτικού, στ. Έμφυλα στερεότυπα στα σχολικά βιβλία, και ζ. Εκπαιδευτικοί με έμφυλα στερεότυπα.

2 α. Ισότητα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία

Στο ερώτημα αν υπάρχει ισότητα φύλων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία όλοι/ες οι Συμμετέχοντες/ουσες απάντησαν αρνητικά.

Οι περισσότεροι/ες δήλωσαν ότι έχει γίνει σημαντική πρόοδος κατά τα τελευταία χρόνια στον τομέα αυτό:

Σ1: «σε κάποιο βαθμό υπάρχει, αλλά όχι σε ικανοποιητικό βαθμό. Υπάρχει, είναι πολύ βελτιωμένη η κατάσταση σε σχέση όπως όταν ήμουν, ξέρω γω, 10-20 χρονών. Υπάρχει μια βελτίωση δηλαδή».

Σ2: «δεν έχουμε περάσει, δε θεωρώ ακόμα ότι έχουμε περάσει στην εποχή όπου τα δύο φύλα θα είναι απόλυτα ίσα».

Σ4: «Θεωρώ ότι εκεί αρχίζει να υπάρχει μία κατάκτηση, εεε.. αλλά έχουμε μεγάλο δρόμο να διανύσουμε».

Σ6: «Σε σχέση με παλαιότερα υπάρχει μία πρόοδος, νομίζω, αλλά όχι 100%, δεν υπάρχει 100% ισότητα ... υπάρχουν διαφορές και στους ρόλους, στη νοοτροπία...».

Σ8: «Πιστεύω ότι δεν υπάρχει ισότητα των 2 φύλων, γιατί υπάρχουν παραδοσιακές αντιλήψεις που εξακολουθούν να διατηρούνται και να ..., παρά το γεγονός ότι μειώνεται η έντασή τους, εξακολουθούν όμως να ισχύουν».

Δύο άνδρες Σ δηλώνουν ρητά την αρνητική απάντηση:

Σ2: «Δεν υπάρχει απόλυτη ισότητα. Αυτό, λέμε, είναι γυναικείο, αυτό είναι αντρικό».

Σ7: «Σίγουρα δεν υπάρχει, με μία λέξη ωμή και έτσι αδιάστακτα ... έτσι σίγουρος ότι δεν υπάρχει».

Στο θέμα αυτό η Σ5 φαίνεται να συμφωνεί με τους/τις υπόλοιπους/ες και να θεωρεί ότι μέρος της ευθύνης για την ανισότητα φέρουν οι γυναίκες:

«Με δυσκολεύει να απαντήσω αυτό, γιατί νομίζω ότι στη σημερινή κοινωνία, εεε, κάπου έχει χαθεί το παιχνίδι, με την έννοια ότι από εμάς τις ίδιες τις γυναίκες δεν διεκδικούμε όπως πρέπει να διεκδικήσουμε αυτά που έχουμε ανάγκη και μένουμε σε μία στείρα αντιπαλότητα απέναντι στον άντρα και κάπου χάνουμε εκεί την μπάλα. Και φυσικά στον εργασιακό χώρο θεωρώ ότι δεν υπάρχει ισότητα...».

2 β. Ικανότητες – δεξιότητες φύλων

Στο θέμα των ικανοτήτων και δεξιοτήτων των δύο φύλων που διαφαίνονται μέσα στο σχολικό πλαίσιο οι Συμμετέχοντες/ουσες φάνηκαν να προβληματίζονται ιδιαίτερα στις απαντήσεις τους, τόσο ως προς την ύπαρξη διαφοράς μεταξύ των φύλων όσο και ως προς την ερμηνεία της τυχόν ύπαρξης διαφοράς:

Σ1: «Ναι. Υπάρχει, κάποιες διαφορές υπάρχουν. Με τις επιδόσεις.. αυτό έχει να κάνει με το, ίσως.. Η διαφορά είναι ότι τα αγόρια εξαιτίας του βιολογικού τους φύλου είναι, μπορεί να είναι και ορμονικό, είναι πιο ζωνηρά, μπορεί να 'ναι όμως και το κοινωνικό φύλο που το επιβάλλει αυτό, πάντως για κάποιο λόγο είναι πιο ζωνηρά κι αυτό έχει επιπτώσεις και στο μαθησιακό κομμάτι».

«Αλλά δε βλέπω κάποιες άλλες διαφορές, δηλαδή γνωστικές».

«πιο πολλά κορίτσια έχουν, είναι πιο επιμελή και έχουνε μια καλή επίδοση».

«Και πάλι δεν έχω, δε μπορώ να πω ότι κάποιος έχει κλίση ιδιαίτερη».

Σ2: «Όχι, δεν πιστεύω ότι υπάρχει διαφορά. Εεε.. πιστεύω, πιστεύω περισσότερο στο άτομο παρά στο φύλο».

«ίσως σε πολύ μικρό βαθμό. Ίσως, ίσως έχει να κάνει με την ωριμότητα, αλλά αυτό έχει να κάνει με τη βιολογία περισσότερο, γιατί ξεκινάει από τη βιολογία, δηλαδή και η βιολογία η ίδια λέει ότι τα κορίτσια είναι δύο βδομάδες πιο ώριμα ήδη από τη δημιουργία τους».

Η Σ2 μάλιστα αναφέρει ότι στο γνωστικό της αντικείμενο, που εντάσσεται στην Ειδική Αγωγή, η βιολογία ευνοεί τρόπον τινά τα αγόρια:

«στο δικό μου αντικείμενο τ' αγόρια».

«οι μαθησιακές δυσκολίες έχουν να κάνουν με το φύλο, παρουσιάζονται περισσότερο στ' αγόρια. Εεε, όταν παρουσιάζονται λοιπόν στ' αγόρια, είναι περισσότερο... εε, να το πω κάτι ελαφρύ; Όταν παρουσιάζονται στα κορίτσια, είναι κάτι πιο βαρύ συνήθως, οπότε δεν έχουνε τις δυνατότητες τα κορίτσια να ανταποκριθούν».

Σ3: «Διαφορά μπορούμε να πούμε ότι πολλές φορές υπάρχει, έτσι; Εεε, αλλά εγώ νομίζω ότι περισσότερο οι διαφορές αυτές έχουν να κάνουν με το πώς μεγαλώνει το κάθε παιδί».

«Η Τεχνολογία έχει να κάνει και με κατασκευές. Που από τη φύση τους τ' αγόρια ως προς τις κατασκευές είναι πιο... νομίζω ότι έχουν καλύτερες δυνατότητες».

Σ4: «Δεν υπάρχει εκ γενετής διαφορά, όμως επειδή έχουν υιοθετήσει τα στερεότυπα τα συγκεκριμένα το βλέπεις αυτό, βλέπεις να δημιουργείται στην πορεία...»

«Τα αγόρια, ακόμη και οι καλοί μαθητές, δεν τους ενδιέφερε και τόσο πολύ ο βαθμός τους. Θεωρώ ότι τους ενδιαφέρει και λιγότερο το φαίνεσθαι. Δεν έχουνε μάθει να είναι υπόλογα, κι αυτό είναι θέμα στερεοτύπου».

Σ5: «Εγώ προσωπικά δεν το δέχομαι αυτό, νομίζω ότι το κάθε παιδί έχει τη μοναδικότητα του, την προσωπικότητά του, τη μοναδικότητά του και το εκφράζει μέσα από τις δεξιότητες του και τις συμπεριφορές του».

«αυτό που λέγαμε πριν ότι το τι περιμένει η κοινωνία ίσως είναι μία υποσυνείδητη διαδικασία που σε κάνουν να πηγαίνεις προς τα θεωρητικά, ας πούμε, επαγγέλματα».

Σ6: «είναι λίγο δύσκολο το συζητήσουμε, γιατί από τη μία μπορεί να πω ότι ναι δεν υπάρχει διαφορά και το βλέπουμε ίδιο, αλλά από την άλλη μεριά [...] και σαν εκπαιδευτικός και όσο και να είσαι προβληματισμένος μπορεί να επηρεαζόμαστε από αυτά τα στερεότυπα».

«Όχι εγώ δεν το θεωρώ προσωπικά, παρόλο που έχω διαβάσει κάποιες απόψεις που το υποστηρίζουν, κάποιες που το αναιρούν, [...]περισσότερο νομίζω ότι είναι ... κάτι που αναπαράγουμε, ένα στερεότυπο...»

Σ7: «Διαφορά όσον αφορά έτσι το βιολογικό τους φύλο δεν μπορώ να πω ότι έχω ανακαλύψει, κάτι τέτοιο. Όμως μία έτσι κοινωνική, αν θέλετε...»

«Ενώ τα αγόρια αφήνονται πολλές φορές πιο χαλαρά, πιο ελεύθερα να καθορίσουν αυτά τη δυναμική...»

«Δεν μπορώ να πω το γιατί. Μπορεί να είναι ένα κομμάτι αυτής της γενικότερης επιμέλειας που δείχνουν και στα άλλα μαθήματα».

Σ8: «Πιστεύω ότι υπάρχει κάποια διαφορά. Δεν γνωρίζω αν αυτή η διαφορά έχει να κάνει με τη βιολογία ή με τα κοινωνικά στερεότυπα».

«Επίσης, βλέπω ότι σε ένα πολύ ευρύ φάσμα δεξιοτήτων πνευματικών υπάρχει αλληλεπικάλυψη, δηλαδή δεν θα μπορούσα να....».

«Αλλά επειδή έχω σπουδάσει στο εξωτερικό και έχω δει σε ανώτατο, ανώτατο επίπεδο γυναίκες να σπουδάζουν αντίστοιχους κλάδους, δεν είδα κάποια διαφορά εκεί».

Συμπερασματικά θα έλεγε κανείς ότι οι Συμμετέχοντες/ουσες βλέπουν κάποιες διαφορές όσον αφορά στις ικανότητες και τις δεξιότητες μεταξύ των φύλων, αλλά τις αποδίδουν κυρίως σε κοινωνικούς παράγοντες.

2 γ. Επαγγελματικός προσανατολισμός φύλων

Σε σχέση με τον επαγγελματικό προσανατολισμό των παιδιών όλου/ες οι Συμμετέχοντες/ουσες εκφράζουν την άποψη ότι οι επιλογές ταιριάζουν κυρίως στο στερεοτυπικό φύλο τους ή ότι δε συνδέονται καθόλου με το φύλο τους, ενώ δε θεωρούν ότι υπάρχει επάγγελμα κατάλληλο για το κάθε φύλο χωριστά:

Σ1: «η τάση είναι να αλλάζει αυτό που πηγαίνουν παλιά τ' αγόρια στις θετικές επιστήμες και στις τεχνολογικές σχολές και τα κορίτσια στις θεωρητικές και στις φιλολογικές».

Σ2: «πρέπει να πάρουμε σαν δεδομένο ότι υπάρχουν κάποια επαγγέλματα που ταιριάζουν περισσότερο στ' αγόρια παρά στα κορίτσια;».

Σ3: «είναι και κάποιοι άλλοι παράγοντες, δηλαδή αν θα βρούμε δουλειά, ο επηρεασμός απ' το σπίτι...».

Σ4: «Ταιριάζουν στο στερεοτυπικό φύλο τους, όχι στην ιδιοσυγκρασία τους...».

Σ5: «Εγώ νομίζω ότι εξαρτάται από τις προτιμήσεις του κάθε παιδιού».

Σ6: «γενικά στην Ελλάδα τώρα θα πω, αν έχω αντιληφθεί υπάρχει μία σύνδεση, δύσκολα θα πουν, ας πούμε, τα κορίτσια κάποια αντρικά επαγγέλματα, ενώ στο εξωτερικό, νομίζω, είναι πιο ξεπερασμένο...».

Σ7: «Δεν θα το έλεγα έτσι να ταιριάζουν στο φύλο τους, δηλαδή κάποιος για να πάει στην Ιατρική, δεν νομίζω ότι είναι ζήτημα φύλου».

Σ8: «Το πρώτο ερώτημα είναι αν υπάρχει επάγγελμα το οποίο θα ταίριαζε σε ένα φύλο...»

2 δ. Χαρακτηριστικά προσωπικότητας φύλων

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας φαίνεται να προκύπτει κάποιου βαθμού κατηγοριοποίηση αυτών μέσα από τα λεγόμενα των Συμμετεχόντων/ουσών.

Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι/ες δηλώνουν ότι τα αγόρια είναι σε γενικές γραμμές πιο ζωηρά, αυθόρμητα, υπερκινητικά και ατίθασα, οπότε και εκδηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό παραβατική συμπεριφορά, σε αντίθεση με τα κορίτσια που παρουσιάζονται πιο πειθαρχημένα, ώριμα, υπάκουα ή και παθητικά και κάποιες φορές πιο ευαίσθητα. Τα διάφορα χαρακτηριστικά αποδίδονται άλλοτε σε βιολογική προέλευση, άλλοτε σε κοινωνική, ενώ αναφέρεται και ο συνδυασμός των παραγόντων αυτών:

Σ1: «είναι πιο ζωηρά τα αγόρια και...δεν είναι μόνο ότι αποσπάται, τους αρέσει τη ζωηράδα τους να την επιδεικνύουν...».

Σ2: «περισσότερο παρορμητικά είναι τ' αγόρια, ενώ τα κορίτσια πιο... πριν πουν κάτι θα σκεφτούν περισσότερο».

Σ3: «πιστεύω ότι τα αγόρια, τα περισσότερα δηλαδή, είναι λιγότερο... πώς το λένε αυτό τώρα; Υπεύθυνα; Σε σχέση με τα κορίτσια...».

Σ4: «Νομίζω ότι τα αγόρια είναι πιο μαχητικά. [...]δεν τα παρατάνε εύκολα».

«(Πιο υπάκουα είναι) τα κορίτσια με διαφορά, γιατί θεωρείται πιο κατακριτέο γι' αυτά το να μην έχουνε την πρέπουσα συμπεριφορά, ενώ για τα αγόρια μπορεί να είναι και ένα στοιχείο ανδρισμού».

Σ5: «τα αγόρια εκδηλώνονται πιο αυθόρμητα, ενώ τα κορίτσια μέσα στην ησυχία μιας τάξης λειτουργούν αρνητικά αλλά χωρίς να φαίνονται».

Σ6: «τα αγόρια μπορεί να είναι λίγο πιο ατίθασα. Νομίζω, νομίζω ότι υπάρχει μία βιολογική έτσι τάση να είναι πιο υπερκινητικά από τα κορίτσια».

Σ7: «τα κορίτσια είναι λίγο πιο παθητικά να δεχτούν κάτι, ίσως από μια, από μια αίσθηση ότι .. πρέπει να είναι, πρέπει να αποδέχονται, να υπακούνε εύκολα, ναι, με αυτή την έννοια».

Σ8: «Τα κορίτσια έχουνε περισσότερη συγκρότηση, μπορούν να κάνουν πιο ώριμες συζητήσεις και να προβληματιστούν λίγο περισσότερο. [...]πιστεύω ότι οφείλεται κατά πρώτον ίσως στη βιολογία και στις ορμόνες. Αυτό όμως είναι μια εκτίμηση που κάνω. Και κατά δεύτερον στο κοινωνικό περιβάλλον. [...]Οι κοπέλες μπορεί να μουν στη διαδικασία της ενσυναίσθησης πιο εύκολα».

Οι Συμμετέχοντες/ουσες συμφωνούν στο ότι τα δύο φύλα δε διαφοροποιούνται ως προς τα συναισθήματά τους, αλλά ίσως ως προς τον τρόπο έκφρασης αυτών:

Σ1: «Μπορεί να εκδηλώνουν ότι έχουν διαφορετικά, γιατί μπορεί να, στην επαρχία που είμαι εγώ, μπορεί να είναι τα στερεότυπα αυτά σε μεγαλύτερο βαθμό».

Σ4: «Θεωρώ ότι κρύβουν αρκετά τα συναισθήματά τους τα αγόρια, με διαφορετικό τρόπο, και τα κορίτσια μπορεί να το κάνουν αυτό, αλλά το κάνουν με διαφορετικό τρόπο».

Σ7: «Όχι. Απλά έτσι... η μάχη τους, έτσι, με ένα κοινωνικό πρότυπο που βλέπουνε σήμερα στην τηλεόραση, στο Διαδίκτυο, στις παρέες, τους αναγκάζει (τα αγόρια) να είναι βίαιοι και απέναντι στον εαυτό τους και απέναντι σε αυτά τα αισθήματα».

Σ8: «Δεν μπορείς εύκολα να έχεις πρόσβαση στα συναισθήματα άλλου ανθρώπου εκτός του εαυτού σου, οπότε δεν υπάρχει τέτοια εκτίμηση, αλλά σκεφτόμενος τα δικά μου, θα πίστευα ότι ... υπάρχουνε πολύ περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές».

Βλέπουμε λοιπόν ότι δύο από τους Συμμετέχοντες, ο Σ1 και ο Σ7, αναφέρουν ως αιτίες της διαφορετικής εκδήλωσης των συναισθημάτων των δύο φύλων τα στερεότυπα που ορίζει το κοινωνικό τους φύλο.

2 ε. Επίδραση φύλου του/της εκπαιδευτικού

Στο ερώτημα «ποιου φύλου τα παιδιά επηρεάζουν περισσότερο» οι περισσότεροι από τους Συμμετέχοντες/ουσες απάντησαν ότι επηρεάζουν τα ομόφυλα με τους/τις ίδιους/ες παιδιά.

Σ2: «επειδή τα κορίτσια δείχνουνε πάντα μία περισσότερη... κάπως να το πω εμπιστοσύνη προς το ίδιο φύλο; Θεωρώ ότι περισσότερο τα κορίτσια».

Σ3: «πιστεύω ότι με τα αγόρια συνήθως οι καθηγητές οι άντρες είναι πιο κοντά και κυρίως όταν είναι και τέτοιο το μάθημα που έχει κατασκευές που ασχολούνται περισσότερο».

Σ6: «Νομίζω πιο πολύ τα κορίτσια αναμένω να επηρεάζω, όπως νομίζω και εγώ πιο πολύ επηρεαζόμουν αντίστοιχα...»

Σ7: «περισσότερο δέχομαι αυτή την σχέση από τα αγόρια, τα οποία ενηλικιώνονται σιγά σιγά και μου εκφράζουν με τον τρόπο τους έτσι τη συμπάθεια τους».

Σ8: «τα αγόρια ταυτίζονται πιο πολύ με μένα στις πιο μεγάλες ηλικίες, ενώ στις πιο μικρές ηλικίες τα κορίτσια με συμπαθούνε περισσότερο. [...] Για τα αγόρια πιστεύω ότι ταυτίζονται σιγά, σιγά πιο πολύ με μένα, ενώ για τις κοπέλες πιστεύω ότι όσο είναι πιο μικρές ίσως έχω μια ....δημιουργώ μια φιγούρα σαν παράδειγμα, σαν πατρική φιγούρα».

Ο Σ1 δηλώνει ότι δε γνωρίζει:

«Είναι δύσκολο να το διαγνώσεις αυτό».

Η Σ4 δηλώνει ότι επηρεάζει και τα δύο φύλα:

«Θέλω να πιστεύω και τα δύο, θέλω να πιστεύω και τα δύο (γέλιο)».

Τέλος, η Σ5 δηλώνει ότι επηρεάζει μάλλον περισσότερο τα παιδιά του αντίθετου φύλου:

«Έχω περισσότερα αγόρια κατά καιρούς επηρεάσει ή τουλάχιστον τα αγόρια μου το είπαν».

2 στ. Έμφυλα στερεότυπα στα σχολικά βιβλία

Αρκετοί/ές από τους/τις Συμμετέχοντες/ουσες εντοπίζουν και αναφέρουν συγκεκριμένα παραδείγματα έμφυλων στερεοτύπων στα σχολικά εγχειρίδια της ειδικότητάς τους:

Σ1: «και το παράδειγμα που φέρνει είναι η Ελληνίδα νοικοκυρά και το απορρυπαντικό. [...] Δεν υπάρχουν όμως πολλά παρα... να πεις ότι σε όλα το κάνει συστηματικά».

Σ2: «υπάρχουν κείμενα που λένε, ξέρω γω, ότι η μητέρα εργάζεται. Τι γίνεται όταν η μητέρα λείπει πολλές ώρες απ' το σπίτι; Ε τι να γίνει; Ότι γίνεται όταν λείπει κι ο πατέρας, δεν αναφέρεται αυτό, ας πούμε...»

Σ4: «Βασικά δεν υπάρχει καμιά σημαντική γυναίκα κοινωνιολόγος. Και νομίζω ότι αυτό, λίγο πολύ, ισχύει σε όλα τα μαθήματα».

Σ8: «όντως αποσιωπούνται πολλές συνεισφορές που ήταν από γυναίκες, αλλά αυτό έχει να κάνει περισσότερο στα τελευταία χρόνια, δηλαδή μετά το 1900. [...] Συνήθως αναφέρεται η Μαρί Κιουρί».

Η Σ6 δηλώνει ότι δεν έχει προβληματιστεί πάνω στο συγκεκριμένο θέμα:
«αλλά δεν έχω σκεφτεί για κάτι τέτοιο... [...] κάτι χτυπητό δεν μου έρχεται».

Οι υπόλοιποι/ες Συμμετέχοντες/ουσες δεν εντοπίζουν στερεότυπα στα σχολικά βιβλία:

Σ3: «δεν έχω διαπιστώσει να υπάρχουν έμφυλα στερεότυπα μέσα στα βιβλία».

Σ5: «Όχι, μέσα στο βιβλίο δεν έχω εντοπίσει κάτι και γενικώς σε βιβλία που έχω διδάξει στον ιδιωτικό τομέα».

Σ7: «Όχι, δεν το πλησιάζει αυτό το θέμα έτσι ούτε καν στο μάθημα της βιολογίας και της αναπαραγωγής».

2 ζ. Εκπαιδευτικοί με έμφυλα στερεότυπα

Τέσσερις από τους/τις Συμμετέχοντες/ουσες δηλώνουν ότι υπάρχουν εκπαιδευτικοί με έμφυλα στερεότυπα και αναφέρουν τις αιτίες αυτών:

Σ3: «Πάντα νομίζω ότι υπάρχουνε, σε όλα τα σχολεία λογικά θα υπάρχουν».

«είναι και σε μεγαλύτερη ηλικία, αλλά έχει κάνει κυρίως και με το ότι .... το πατριαρχικό, ότι ο άντρας είναι ... πιο έτσι ισχυρός».

Σ4: «Δεν είναι πολλοί και γίνονται όλο και λιγότεροι, νομίζω. Κάποιοι από αυτούς που έχουν μια μεγαλύτερη ηλικία το κάνουν σε ένα βαθμό, όχι έντονα, εεε, όπως και έχει σχέση και λίγο με την ειδικότητα, δηλαδή αισθάνομαι ότι οι θεολόγοι ειδικά οι μεγαλύτερης ηλικίας το κάνουν αυτό».

Σ6: «Νομίζω ότι όλοι έχουμε κάποια ... επηρεαζόμαστε. Αυτό που είπα βάζω και τον εαυτό μου ακόμα, δηλαδή και να πούμε ότι όντως πιστεύουμε ότι όλα τα παιδιά τα αντιμετωπίζουμε ισότιμα και αυτά είναι δύσκολο να μην μπει σε αυτή τη διαδικασία λίγο να κρίνεις με βάση τα στερεότυπα».

Σ8: «Ναι, πιστεύω ότι υπάρχουν».

«Πρώτον πιστεύω ότι τα έχουνε, διότι έχουνε μεγαλώσει σε αυτή την κοινωνία και τα αναπαράγουν. Και δεύτερον πιστεύω ότι, επειδή ακριβώς δεν έχουμε ενημερωθεί, δεν έχουμε επιμορφωθεί πάνω σε αυτά και δεν νομίζω ότι όλοι οι εκπαιδευτικοί έχουν την αντίστοιχη ευαισθησία να χειριστούνε τέτοια ζητήματα».

Ως αιτίες, δηλαδή, των έμφυλων στερεοτύπων των εκπαιδευτικών θεωρούν τη μεγάλη ηλικία των εκπαιδευτικών, την ειδικότητά τους, την έλλειψη επιμόρφωσης πάνω σε σχετικά θέματα, αλλά και γενικότερα το πατριαρχικό σύστημα της κοινωνίας μας και την ανατροφή όλων μας στο συγκεκριμένο αυτό πλαίσιο.

Ο Σ1 και η Σ5 πιστεύουν ότι υπάρχουν εκπαιδευτικοί με έμφυλα στερεότυπα αλλά αυτοί/ές είναι λίγοι/ες και σχετικά προσεκτικοί/ές στη συμπεριφορά τους:

Σ1: «μπορώ να καταλάβω ότι κάποιοι τα έχουν αυτά, [...] Αλλά και πάλι όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, δεν ξέρω. Γενικά έχει συντελεστεί πρόοδος και κάποιος και να τα έχει αυτά τα κρατάει για τον εαυτό του, δεν τα εκδηλώνει εύκολα δηλαδή».

Σ5: «σε έντονο βαθμό δεν έχω διαπιστώσει. Όχι δεν θα το 'λεγα, δεν θα το 'λεγα».

Η Σ2 και ο Σ7, τέλος, δεν έχουν παρατηρήσει κάτι αντίστοιχο:

Σ2: «Δεν έχω αντιληφθεί, όχι, μέχρι στιγμής δεν έχω αντιληφθεί, όχι».

Σ7: «Δεν έχω ανακαλύψει κάτι που να το θεωρήσω έτσι ακραίο ή προσβλητικό, δεν το έχω δει, δεν το έχω, δεν το έχω αναγνωρίσει. Όχι, όχι. Θα έλεγα ότι είμαστε προσεκτικοί και διακριτικοί».

Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η πλειονότητα των ερωτωμένων είναι σε θέση να εντοπίσει συναδέλφους με έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις.

6.2.3. Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη

Ο τρίτος θεματικός άξονας αντιστοιχεί στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα της εργασίας και επιχειρεί να διερευνήσει τις στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη. Περιλαμβάνει τις ερωτήσεις 28–38, από τις οποίες προκύπτουν τα εξής επιμέρους θέματα: α. Εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων, β. Αξία και περιεχόμενο Σεξουαλικής Αγωγής, γ. Προτάσεις για άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων, και δ. Πιθανές δυσκολίες στην προσπάθεια άμβλυνσης των έμφυλων στερεοτύπων.

3 α. Εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων

Σύμφωνα με τα δεδομένα που προέκυψαν, όλοι οι Συμμετέχοντες/ουσες είναι σε θέση να αναγνωρίσουν ότι πολλά παιδιά φαίνεται να έχουν υιοθετήσει και εκφράζουν στερεοτυπικές αντιλήψεις σε σχέση με το φύλο:

Σ1: «υπάρχουν τώρα φέτος σ' ένα τμήμα που έχει κόντρα αγόρια-κορίτσια».

Σ2: «ακούγονται συνεχώς απόψεις έντονα ότι... “εε τι, κυρία, εμείς είμαστε άντρες, εμείς θα πάμε να δουλέψουμε, δε γίνεται η μητέρα να λείπει απ' το σπίτι..”».

Σ3: «Σίγουρα υπάρχουν».

Σ4: «Ναι, όχι όσο παλιότερα σίγουρα, αλλά συμβαίνει αρκετά».

Σ5: «Δυστυχώς ναι».

Σ6: «Εκφράζονται πολύ συχνά τέτοιες απόψεις».

Σ7: «Είναι αποτέλεσμα αυτό, ναι».

Σ8: «Ναι, πιστεύω ναι».

Σημαντικό παρουσιάζεται το γεγονός ότι τα παραδείγματα που θυμούνται και περιγράφουν οι Συμμετέχοντες/ουσες αφορούν κυρίως αγόρια:

Σ2: «η αλήθεια είναι ότι τα κορίτσια δεν έχουνε, δε συμμετέχουνε, ας πούμε, σε τέτοιου είδους, εεε, δεν κάνουν τέτοιου είδους αναφορές».

Σ4: «στο διάλειμμα και μιλάνε τα αγόρια για κάποια κορίτσια, που μπορεί και να τα ενδιαφέρουν και ερωτικά, το πού εστιάζουνε...»

Σ5: «κάποια αγόρια άρχισαν να επιτίθεται στα κορίτσια που αυτές φταίνε που τις παρενοχλούν σεξουαλικά».

Σ6: «Α, τη γυναίκα μου τη θέλω να είναι στην κουζίνα» να πει ένα αγόρι κάτι τέτοιο, το οποίο μπορεί να είναι λίγο στην πλάκα, μπορεί να είναι λίγο όμως ότι το πιστεύει».

Στην εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων από πλευράς των παιδιών όλοι οι Συμμετέχοντες/ουσες δήλωσαν ότι παρεμβαίνουν κάνοντας διάλογο επί του θέματος:

Σ3: *«Η δική μου στάση σ' αυτό... προσπάθησα να του πω ότι αυτό δεν είναι σωστό...»*

Σ8: *«Ναι γενικά πάντα σε αυτές τις περιπτώσεις αντιδρώ».*

Η Σ2, μάλιστα, πιστεύει ότι δεν υπάρχει δυνατότητα να μειωθούν τα έμφυλα στερεότυπα των παιδιών με τη συζήτηση μέσα στην τάξη:

«είναι κάτι τόσο δεδομένο, είναι περασμένο μέσα τους, δεν... δε μπορεί ν' αλλάξει αυτό, δηλαδή, δεν πιστεύω καν ότι θ' αλλάξει».

Ενδιαφέρον έχει το εύρημα που προκύπτει από τα δεδομένα της ανάλυσης ότι δεν αναγνωρίζουν όλοι οι Συμμετέχοντες/ουσες την ύπαρξη στερεοτυπικών αντιλήψεων ως προς το φύλο στον εαυτό τους. Αρκετοί/ές, όμως, δηλώνουν ότι πιθανώς εκφράζουν τέτοιες αντιλήψεις, χωρίς όμως να το συνειδητοποιούν:

Σ2: *«μπορεί να το κάνω ασυνείδητα, ναι».*

Σ6: *«Ασυνείδητα, ε; Σίγουρα».*

Σ7: *«Δεν νομίζω, αν και πολλές φορές, [...] νομίζω ότι έχω μια διάκριση κάπως έτσι απλά είναι κάτι το οποίο μπορεί να του δώσω έμφαση».*

Σ8: *«Αν το κάνω μπορεί να γίνεται επειδή χρησιμοποιώ κάποια κοινωνικά εργαλεία, δηλαδή στη γλώσσα μας...».*

Ο Σ3 δηλώνει:

«και από μένα κάποια φορά μπορεί ν' αναφερθεί. Σε μορφή όμως πλάκας περισσότερο, έτσι;».

Η Σ4 δηλώνει:

«Προσπαθώ να μην το κάνω».

Τέλος ο Σ1 και η Σ5 δηλώνουν ότι μάλλον δεν εκφράζουν έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις:

Σ1: *«Απ' τη στιγμή που δε διαπιστώνω κάτι έντονο, όχι, όχι, η απάντηση είναι όχι».*

Σ5: «Όχι, δεν το... δε νομίζω τουλάχιστον, τουλάχιστον συνειδητά. [...]...δε νομίζω όμως, δε νομίζω».

Όλοι/ες οι Συμμετέχοντες/ουσες – εκτός από έναν– δηλώνουν ευαισθητοποιημένοι/ες σε θέματα που σχετίζονται με την ισότητα των φύλων:

Σ4: «Προσπαθώ να εντοπίσω πρώτα απ' όλα σεμένα τα στερεότυπα και να τα αποδομώ, αποδομώντας τα μέσα μου τα αποδομώ και στις πράξεις μου».

Σ5: «Ναι, με προβληματίζουν γιατί εγώ, όπως σας είχα ξαναπεί, πιστεύω στην.... στον σεβασμό στον άνθρωπο, στο παιδί».

Αξιοσημείωτο είναι, τέλος, ότι σε κάποιες απαντήσεις Συμμετεχόντων/ουσών φαίνεται να ενυπάρχουν στερεοτυπικές απόψεις για τα φύλα:

Σ3: «από μένα κάποια φορά μπορεί ν' αναφερθεί. Σε μορφή όμως πλάκας περισσότερο, έτσι;».

Σ5: «όταν λέω ότι η σεξουαλική επιλογή του καθενός είναι σεβαστή...».

Σ7: «εάν ξεχωρίσεις αυτούς που είναι περισσότερο έτσι θορυβώδεις [...] θα δεις ότι είναι αγόρια, σχεδόν το θεωρούμε σα φυσιολογικό να συμβεί».

Ο Σ3, δηλαδή, θεωρεί ότι τα έμφυλα στερεότυπα μπορεί να χρησιμοποιούνται ως αστείο, η Σ5 χαρακτηρίζει τον σεξουαλικό προσανατολισμό ως επιλογή του ανθρώπου και ο Σ7 αναφέρει ότι θεωρούμε κάποια έμφυλα στερεότυπα ως κάτι σχεδόν φυσιολογικό.

3 β. Αξία και περιεχόμενο Σεξουαλικής Αγωγής

Οι Συμμετέχοντες/ουσες φαίνεται να προσδίδουν μεγάλη αξία στη Σεξουαλική Αγωγή στο σχολικό πλαίσιο αιτιολογώντας την ανάγκη που επιβάλλει τη διδασκαλία της:

Σ2: «Ναι, πιστεύω θα 'ταν απαραίτητο.[...] Θεωρώ ότι πρέπει να υπάρξει Σεξουαλική Αγωγή, για να συνηθίσουνε τη συζήτηση γι' αυτά τα θέματα κι έτσι να μην τους φαίνεται κάτι αστείο, δεν είναι αστείο ούτε η Σεξουαλική Αγωγή ούτε το σεξ ούτε... δεν είναι κάτι αστείο, θεωρώ ότι πρέπει να το δουν πιο σοβαρά».

Σ4: «Πάρα πολύ χρήσιμο γιατί όσες φορές έχουμε κάνει κάποιες ελεύθερες συζητήσεις με κάποιες αφορμές στην τάξη βλέπω τα παιδιά να έχουν πρώτα από όλα άγνοια και έντονη παραπληροφόρηση από τα διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, από διάφορα περιοδικά

που έχουν και σεξουαλικό περιεχόμενο και λένε πράγματα που τα αποπροσανατολίζουν, εδώ υπάρχουν και τα στερεότυπα έντονα σε αυτό το κομμάτι πάρα πάρα πολύ έντονα, αλλά υπάρχει και άγνοια, υπάρχει άγνοια γι' αυτά τα θέματα. [...]όχι μόνο για τα παιδιά του Γυμνασίου ή του Λυκείου που πιθανά να αρχίσουν σε λίγο ή και να έχουν ήδη αρχίσει να έχουν σεξουαλική ζωή αλλά και για την πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης και το νηπιαγωγείο».

Σ7: «Εγώ το θεωρώ απαραίτητο [...] Το ζήτημα είναι ότι χρειάζεται και στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο σίγουρα μια προοδευτική έτσι, πώς το λένε, ένα ερέθισμα τέτοιο που να τους βάλει σε σκέψεις, αλλά να πάρουν και τις απαντήσεις από τον καθηγητή, από το πρόγραμμα, όχι μέσα από τις κουβέντες στην αυλή του σχολείου και το κουτσομπολιό».

Σ8: «θεωρώ ότι είναι αναγκαίο, θεωρώ ότι προφανώς, θεωρώ ότι είναι αναγκαίο, γιατί όντως υπάρχει ... ο τρόπος που ενημερώνονται οι μαθητές είναι ελλιπής, είναι από λάθος πηγές, μπορεί να δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα στην υγεία τους, στην ψυχολογία τους, να τα οδηγήσει σε επικίνδυνες εμπειρίες. Είναι πολύ σημαντικό να ενημερωθούν».

Το περιεχόμενο που προτείνουν οι Συμμετέχοντες/ουσες παρουσιάζεται σε ένα ευρύ φάσμα:

Σ2: «Πιστεύω θα πρέπει να περιέχει λίγο βιολογία, δηλαδή είναι, ας πούμε, έχω γεννηθεί άντρας, έχω γεννηθεί γυναίκα, είναι κάτι που μου έτυχε. Δεν επέλεξα να γεννηθώ άντρας, είμαι... ούτε επέλεξα να γεννηθώ γυναίκα, άρα γιατί πρέπει με το ζόρι να επιλέξω να είμαι, ξέρω γω, υπό σε κάποιον ή θα πρέπει να κάνω συγκεκριμένες δουλειές...[...] Πιστεύω ότι πρέπει να μεγαλώσουν σαν άτομα ελεύθερα, δηλαδή δεν πρέπει να μεγαλώσουν σαν κορίτσια και σαν αγόρια».

Σ4: «Θα έπρεπε να τα μάθουνε πως το φύλο τους έχει σχέση με κάποια συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά και δεν έχει σχέση με όλα τα στερεότυπα που πάνε να χτίσουν πάνω σε αυτό, να καταλάβουν δηλαδή ότι έχουν συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά, συγκεκριμένα γεννητικά όργανα, να το πω πολύ απλά, και αυτά σε κάνουν κορίτσι ή αγόρι και όχι το εάν παίζεις με κούκλες ή να παίζεις με κουζινικά ή και κάτι άλλο. [...]Σε μεγαλύτερες βαθμίδες θα έπρεπε να αποδομηθούν όλες οι απόψεις γύρω από το πότε ξεκινάει τη σεξουαλική ζωή το αγόρι, το κορίτσι, ποιο ρόλο πρέπει να παίζει μέσα σε αυτήν».

Σ8: «Θα μπορούσε να έχει εμπλουτισμένο υλικό από συνεντεύξεις, από ανθρώπους που έχουν αντίστοιχες εμπειρίες και βρίσκονται σε μία διαφορετική θέση, δηλαδή, ας πούμε, από

ανθρώπους των οποίων η σεξουαλικότητα είτε αμφισβητείται είτε έχουν υποστεί κάποια περιστατικά bullying, βίας. Θα έπρεπε να υπάρχει ένα κομμάτι που να έχει ένα βιολογικό υπόβαθρο, θα έπρεπε να υπάρχει ένα κομμάτι που έχει ένα καθαρά σεξουαλικό».

Επίσης, τονίζουν ιδιαίτερα την ανάγκη για επιμόρφωση των εκπαιδευτικών:

Σ3: «Θα έχει κάνει κάποια επιμόρφωση πάνω σ' αυτό, έτσι ώστε να μπορεί να παρουσιάζει στα παιδιά τα πράγματα όπως ακριβώς είναι».

Σ5: «θα πρέπει και εμείς οι εκπαιδευτικοί να επιμορφωθούμε κατάλληλα για να το προσεγγίσουμε αυτό το θέμα».

3 γ. Προτάσεις για άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων

Οι προτάσεις των Συμμετεχόντων/ουσών για την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων συνοψίζονται στα ακόλουθα: μάθημα αγωγής και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στοχευμένα σε θέματα ισότητας προγράμματα, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, ενημέρωση από ειδικούς επιστήμονες, επικοινωνία με γονείς για θέματα ισότητας, αλλαγή των σχολικών βιβλίων, ποσόστωση γυναικών σε διευθυντικές θέσεις στην Εκπαίδευση, αλλαγή της γλώσσας, ώστε να μην ενισχύει τα έμφυλα στερεότυπα.

Σ8: «ένα τέτοιο μάθημα θα έπρεπε να ενταχθεί γενικότερα στο θέμα των δικαιωμάτων των ανθρώπων. Διότι κάθε φορά τα δικαιώματα και η ισότιμη αντιμετώπιση των ανθρώπων παίρνει μία μορφή ανάλογα με τις κοινωνικές ιδιαιτερότητες, δηλαδή τώρα μπορεί να είναι το φύλο, μεθαύριο μπορεί να είναι κάτι άλλο, οτιδήποτε. Άρα αυτό που έχει σημασία είναι να διαμορφώσουν οι μαθητές μια γενικότερη αντίληψη ισότιμης μεταχείρισης του συνάνθρωπου, ανεξάρτητα από το τι είναι αυτό το χαρακτηριστικό που μπορεί να αποτελεί το κριτήριο της διάκρισης».

Σ6: «να γίνει κάτι στοχευμένα για αυτό, πέρα ότι στο κάθε μάθημα και στην πρωτοβουλία του κάθε εκπαιδευτικού που όντως μπορεί κάτι να θίξει, φαντάζομαι σε ορισμένα μαθήματα περισσότερο, να γίνουν κάποια στοχευμένα προγράμματα εκπαιδευτικά».

Σ4: «με τη γενικότερη συμπεριφορά. Με την αλλαγή των βιβλίων...[...] Πιθανόν να έπρεπε περισσότερες γυναίκες να έχουν διευθυντικές θέσεις στους χώρους τους σχολικούς, κάτι που δεν συμβαίνει...[...] Είναι διάχυτο αυτό, είναι διάχυτα τα στερεότυπα, η εικόνα που δημιουργεί στερεότυπα. Βλέπουν ποιος έχει την εξουσία, ποιος είναι ο δυνατός. Είναι πράγματα αυτά που θα έπρεπε να αλλάζουμε. Και πιθανά κι η γλώσσα».

3 δ. Πιθανές δυσκολίες στην προσπάθεια άμβλυνσης των έμφυλων στερεοτύπων

Οι πιθανές δυσκολίες στο εγχείρημα αυτό που αναφέρουν οι Συμμετέχοντες/ουσες είναι οι ακόλουθες: ένα μικρό ποσοστό συντηρητικών εκπαιδευτικών, κάποιο ποσοστό γονέων και της ευρύτερης κοινωνίας με παραδοσιακές αντιλήψεις, πρακτικές δυσκολίες, όπως το ποιοι θα διδάξουν το μάθημα αυτό κτλ.

Η Σ5 αναφέρει ως εμπόδιο στην προσπάθεια αυτή τους ρυθμούς της ζωής μας:

«η καθημερινότητα μας καταπίνει και δεν μπορούμε να ασχοληθούμε και με τίποτε άλλο πέρα από τον μικρόκοσμό μας».

Η Σ4 πιστεύει ότι τα στερεότυπα χρειάζονται πολύ χρόνο και μεγάλη προσπάθεια για να αποδομηθούν:

«θέλει προσπάθεια, δηλαδή πρέπει να αφιερώσουμε χρόνο για να τα συνειδητοποιήσουμε και να το θέσουμε ως στόχο, να θέσουμε ως στόχο την αλλαγή».

Τέλος, ο Σ7 πιστεύει ότι το σχολείο δε μπορεί από μόνο του να αμβλύνει τα στερεότυπα, αλλά πρέπει να γίνει προσπάθεια σε όλους τους τομείς της κοινωνικής μας ζωής:

«ίσως δεν φτάνει μόνο αυτό και χρειάζεται να έχουν μία παράλληλη εικόνα και μέσα στην οικογένεια και μέσα στο διαδίκτυο και μέσα στην τηλεόραση και μέσα στην τέχνη και μέσα στην καφετέρια».

7. Συζήτηση – Συμπεράσματα – Προτάσεις

7.1. Συζήτηση

Στην παρούσα ερευνητική εργασία έγινε προσπάθεια να διερευνηθούν οι γνώσεις, οι αντιλήψεις και οι στάσεις γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Λευκάδας.

Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού είναι καθοριστικός στη διαπαιδαγώγηση των μαθητών/τριών, δεδομένου ότι ο/η εκπαιδευτικός αποτελεί τον σημαντικότερο ανθρώπινο παράγοντα της καθημερινότητας της σχολικής εκπαιδευτικής πράξης (Μαραγκουδάκη, 2012). Ως άνθρωπος, βέβαια, ο/η καθένας/καθεμιά φέρει τις προσωπικές του/της απόψεις, ιδέες, και όποια κοινωνικά στερεότυπα πιθανώς έχει ο/η ίδιος/α υιοθετήσει ως αποτέλεσμα της ενσωμάτωσής του/της σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τους/τις μαθητές/τριές τους (Goodman, 1986· Κανταρτζή, 1996).

Η ανασκόπηση της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας επιβεβαιώνει την καταλυτική επίδραση της στάσης των εκπαιδευτικών στην αναπαραγωγή των στερεοτυπικών εκείνων αντιλήψεων που τις περισσότερες φορές εκφράζονται υποσυνείδητα, ωστόσο διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητα των παιδιών και αναπόφευκτα ενισχύουν και διαιωνίζουν τις έμφυλες κοινωνικές ανισότητες (Merton, 1948· Δεληγιάννη–Κουϊμτζή & Αθανασιάδου, 1997· Gosselin, 2007).

Η παρούσα ερευνητική εργασία έθεσε τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα ως εξής:

1. Ποιες είναι οι γνώσεις των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα;
2. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη;
3. Ποιες είναι οι στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη;

Από την ανάλυση των δεδομένων που συνελέγησαν μέσω προσωπικής συνέντευξης προκύπτουν κάποια συμπεράσματα που σχετίζονται άμεσα με τα εν λόγω ερευνητικά ερωτήματα και που αξίζει να συζητηθούν.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα, το οποίο στόχευε στη διερεύνηση των γνώσεων των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα, τα συμπεράσματα φαίνεται να είναι ιδιαίτερος απογοητευτικά, καθώς οι περισσότεροι/ες από

τους/τις Σ (Σ=Συμμετέχοντες/ουσες) δυσκολεύτηκαν να ορίσουν έννοιες, όπως το κοινωνικό φύλο και τα έμφυλα στερεότυπα. Κάποιοι/ες, μάλιστα, φαίνεται να μην αντιλαμβάνονται τον όρο «έμφυλα στερεότυπα» μέχρι και το τέλος της συνέντευξης, παρά τις επαναλαμβανόμενες επεξηγήσεις της συνεντεύκτριας. Οι εκπαιδευτικοί που γνωρίζουν τους σχετικούς με τα φύλα όρους είναι αυτοί/ες που έχουν σπουδάσει στον κλάδο της Κοινωνιολογίας, οι οποίοι/ες άλλωστε δηλώνουν ως κατηρτισμένοι/ες στο θέμα αυτό. Οι υπόλοιποι/ες Σ δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ κάποιο σχετικό μάθημα ή επιμορφωτικό πρόγραμμα ούτε στο πλαίσιο των σπουδών τους ούτε στο επαγγελματικό πλαίσιο. Το εύρημα αυτό έρχεται σε συμφωνία με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας στο συγκεκριμένο πλαίσιο που καταδεικνύει ότι πολύ συχνά οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να είναι εντελώς ανυποψίαστοι/ες σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζει το σχολείο γενικότερα –και η στάση των ίδιων ειδικά– στην διαιώνιση των ανισοτήτων των φύλων (Acker, 1988· Κανταρτζή, 1996· MacNaughton, 2000· Tsouroufli, 2002· Μαραγκουδάκη, 2012).

Αξιοσημείωτο είναι ότι ένας Σ φαίνεται να έχει αρκετές και έγκυρες γνώσεις γύρω από το θέμα των έμφυλων στερεοτύπων, χωρίς να έχει παρακολουθήσει κάποια σχετική ενημέρωση, ωστόσο ο ίδιος επανειλημμένως τονίζει την ανάγκη της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε θέματα που άπτονται των φύλων. Η άποψη αυτή βρίσκει σύμφωνους/ες όλους/ες τους/τις Σ που δηλώνουν ότι η επιμόρφωση σε θέματα σεξουαλικής αγωγής είναι χρήσιμη και απαραίτητη τόσο για τους/τις εκπαιδευτικούς όσο και για τους/τις μαθητές/τριες. Το αίτημα αυτό των εκπαιδευτικών, άλλωστε, επιβεβαιώνεται από το γεγονός της μαζικής συμμετοχής τους τα τελευταία δύο χρόνια σε επιμορφωτικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής (Ιωαννίδου, 2021).

Ως προς το βιολογικό φύλο του ανθρώπου, σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι περισσότεροι/ες Σ διακρίνουν το δίπολο «άρρεν–θήλυ», ενώ λίγοι/ες είναι αυτοί/ες που αναφέρουν μια διαφορετική εκδοχή (π.χ. γίνεται αναφορά σε παιδιά ερμαφρόδιτα) τόσο ως προς το βιολογικό όσο και ως προς το κοινωνικό φύλο. Αξιοσημείωτη είναι η δήλωση μίας Σ, η οποία, κατά την εξέλιξη της συνέντευξης, δήλωσε ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός του ατόμου είναι σεβαστή επιλογή του, άποψη που δείχνει ότι θεωρεί τον σεξουαλικό προσανατολισμό ως αποτέλεσμα ενσυνείδητης επιλογής.

Ιδιαίτερη –και ταυτόχρονα μοναδική στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας– είναι η αναφορά ενός Σ, ο οποίος φαίνεται να πιστεύει ότι η κοινωνία προσδιορίζει σε κάποιο βαθμό τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στο βιολογικό φύλο, άποψη ρηξικέλευθη, η οποία θυμίζει τη θεώρηση του Holleb (2019) περί βιολογικού φύλου. Για τον Holleb

(2019) το βιολογικό φύλο είναι μία κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία, ενώ η διάκριση των φύλων δεν είναι πάντοτε σαφής ούτε αυστηρά ακριβής. Η θεωρία της επιτελεστικότητας, άλλωστε, της Butler (1990) υποστηρίζει την επίδραση του κοινωνικού φύλου στο βιολογικό. Στο ίδιο, μάλιστα, πλαίσιο, αναφέρεται και μία Σ, η οποία γνωρίζει, ως Κοινωνιολόγος, τη συγκεκριμένη άποψη, χωρίς όμως να είναι ευδιάκριτο αν την ασπάζεται ή όχι.

Στο πλαίσιο του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος, που διερεύνησε τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των φύλων και τα έμφυλα στερεότυπα, ένα θετικό συμπέρασμα που προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων είναι ότι ο όρος «ισότητα» είναι σαφής και ξεκάθαρος για όλους/ες τους/τις Σ και ταυτόχρονα όλοι/ες υποστηρίζουν ένθερμα ότι η ισότητα των φύλων στην κοινωνία μας είναι αδιαμφισβήτητο ανθρώπινο δικαίωμα. Ωστόσο, λίγοι/ες Σ είναι σε θέση να κατονομάσουν υποστηρικτικούς φορείς στην Ελλάδα που ασχολούνται με ζητήματα ισότητας φύλων, ενώ όλοι γνωρίζουν ότι υπάρχουν και δρουν στη χώρα μας τέτοιοι φορείς και συλλογικότητες.

Πολύ σημαντική, επίσης, είναι η εμφατική επισήμανση όλων των Σ ότι δεν υπάρχει ουσιαστική ισότητα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, παρόλο που αναγνωρίζουν ότι τα τελευταία χρόνια έχει επιτευχθεί πρόοδος προς την κατεύθυνση αυτή. Η άποψη αυτή συμπίπτει με τα δεδομένα της βιβλιογραφίας, που καταδεικνύουν ότι η ουσιαστική ισότητα των φύλων αποτελεί ακόμη και σήμερα έναν από τους απαραίτητους στόχους των κοινωνιών για την επίτευξη αρμονικής συμβίωσης (Ιορδανίδου, 2007· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2008). Μία Σ, μάλιστα, πιστεύει ότι μέρος της ευθύνης για την ανισότητα των φύλων φέρουν οι γυναίκες, διότι εμμένουν σε στείρα αντιπαλότητα απέναντι στους άνδρες, άποψη που θυμίζει την Cameron (2020), όταν μιλούσε για τον δισταγμό των γυναικών να αποδεχτούν τον χαρακτηρισμό της φεμινίστριας.

Όσον αφορά στις ικανότητες-δεξιότητες των παιδιών οι Σ προβληματίστηκαν αρκετά να απαντήσουν. Τελικά οι περισσότεροι/ες κατέληξαν στο ότι τα αγόρια και τα κορίτσια έχουν τις ίδιες ικανότητες και δεξιότητες, ενώ όσοι/ες εντόπισαν διαφορές τις απέδωσαν κυρίως στις επιταγές του κοινωνικού φύλου των μαθητών και μαθητριών, τις οποίες έχουν τα παιδιά ασπαστεί. Το συγκεκριμένο εύρημα έχει ενδιαφέρον, διότι φαίνεται να έρχεται σε σύγκρουση με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας, όπου προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν πως τα αγόρια και τα κορίτσια έχουν διαφορετικές ικανότητες, αποδίδοντας μάλιστα ανώτερες ικανότητες στα αγόρια (Clarricoates, 1989· Shepardson & Pizzini, 1992· Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 1990· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2008).

Όσον αφορά στη σχέση φύλου και επαγγελματικού προσανατολισμού η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί δε συνδέουν το φύλο με τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές των παιδιών ή, αν εντοπίζουν κάποια σύνδεση, θεωρούν ότι αυτή αφορά στο στερεοτυπικό τους φύλο. Στην πράξη δηλαδή, δηλώνουν ότι δε διακρίνουν οι ίδιοι/ες τα επαγγέλματα σε «ανδρικά» ή «γυναικεία», ωστόσο αναγνωρίζουν ότι τα παιδιά μπορεί τελικά να επιλέγουν περισσότερο επαγγέλματα που ταιριάζουν στο κοινωνικό τους φύλο. Το συγκεκριμένο εύρημα βρίσκεται σε συμφωνία με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας, που επιβεβαιώνουν ότι στην ελληνική κοινωνία υπάρχουν επαγγέλματα, τα οποία θεωρούνται κατάλληλα για τις γυναίκες και αντιστοίχως άλλα επαγγέλματα κατάλληλα για άνδρες. Το επάγγελμα του/της εκπαιδευτικού, για παράδειγμα, ιστορικά συνδέθηκε με το γυναικείο φύλο αλλά ακόμη και σήμερα επιλέγεται κυρίως από γυναίκες. Οι Ζιώγου–Καραστεργίου και Δαλακούρα (2008) καθώς και η Faniko κ.συν. (2016), για παράδειγμα, υποστηρίζουν ότι η επιλογή αυτή συνδέεται με το κοινωνικό φύλο της γυναίκας και τα χαρακτηριστικά του, όπως π.χ. τάση για φροντίδα, ενσυναίσθηση, μητρική συμπεριφορά και κοινωνική προσφορά, κατ’ αντιστοιχία με τα ευρήματα της έρευνάς μας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρήσει και να συσχετίσει κανείς το φύλο και την ειδικότητα των συγκεκριμένων συμμετεχόντων/ουσών στην παρούσα έρευνα, για να ενισχύσει το συμπέρασμα της βιβλιογραφίας ότι στους/στις εκπαιδευτικούς υπάρχει επιλογή κατεύθυνσης σπουδών και ειδικότητας που συνάδει με το κοινωνικό τους φύλο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις Βιτσαλάκη-Σορωνιάτη, Μαράτου-Αλιπράντη και Καπέλα (2001), οι γυναίκες στελεχώνουν κυρίως τους θεωρούμενους γυναικείους κλάδους σπουδών και τις αντίστοιχες ειδικότητες γνωστικών αντικειμένων, ενώ η συμμετοχή τους είναι εξαιρετικά περιορισμένη σε κλάδους που θεωρούνται παραδοσιακά ανδρικοί, όπως είναι τα μαθηματικά, η φυσική, η τεχνολογία και η ιατρική. Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνονται από τις ειδικότητες των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα: Το δείγμα αποτέλεσαν τέσσερις άνδρες και τέσσερις γυναίκες. Οι άνδρες έχουν θετικές και τεχνικές ειδικότητες (μαθηματικός, φυσικός, μηχανολόγος, γεωλόγος) και οι γυναίκες θεωρητικές (φιλόλογος ελληνικής και φιλόλογοι ξένης γλώσσας, κοινωνιολόγος). Εκ των ανωτέρω μπορεί ίσως να συμπεράνει κανείς ότι οι εκπαιδευτικοί διακατέχονται από στερεότυπα φύλου σε σχέση με τον επαγγελματικό προσανατολισμό, αλλά πιθανώς δεν το αντιλαμβάνονται οι ίδιοι/ες.

Ως προς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των παιδιών οι Σ φαίνεται να κάνουν διάκριση των δύο φύλων και στο θέμα αυτό συμβαδίζουν πάλι με τις αντιλήψεις που διαφαίνονται στη διεθνή βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι/ες δηλώνουν ότι τα αγόρια είναι σε γενικές γραμμές πιο ζωντάρια, αυθόρμητα, υπερκινητικά και ατίθασα, σε αντίθεση με τα κορίτσια που παρουσιάζονται πιο πειθαρχημένα, ώριμα, υπάκουα ή και παθητικά και κάποιες φορές πιο ευαίσθητα. Αντίστοιχα, η βιβλιογραφία παρουσιάζει τους/τις εκπαιδευτικούς να χαρακτηρίζουν τα αγόρια ως ζωντάρια, άτακτα, επιθετικά, απείθαρχα, αυτόνομα, αποφασιστικά, τολμηρά, ενώ τα κορίτσια ως επιμελή, μεθοδικά, εξαρτημένα, τρυφερά, ευαίσθητα, πονηρά, θεωρώντας μάλιστα τις διαφορές αυτές ως έμφυτες του κάθε φύλου (Κανταρτζή, 1996· Σαββίδου, 1996· Connolly, 1998· Φρόση, 2000· Φρόση & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007· Αγγελή, 2018). Οι Σ ωστόσο της παρούσας έρευνας αποδίδουν τη διαφορά στα χαρακτηριστικά αυτά άλλοτε σε βιολογική προέλευση, άλλοτε σε κοινωνική ή στον συνδυασμό των δύο αυτών παραγόντων. Δεν θεωρούν, δηλαδή, όλοι/ες τις διαφορές αυτές έμφυτες του φύλου, οπότε και το συγκεκριμένο εύρημα παρεκκλίνει σε κάποιο βαθμό από τη διεθνή βιβλιογραφία. Ως προς τα συναισθήματα όλοι/ες οι Σ συμφωνούν ότι αυτά είναι ίδια για τα δύο φύλα, μπορεί όμως να εκφράζονται διαφορετικά λόγω του κοινωνικού φύλου που επιβάλλει στα αγόρια να μην εκδηλώνουν τα συναισθήματά τους.

Οι περισσότεροι/ες Σ φαίνεται να συμφωνούν με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας ότι επηρεάζουν περισσότερο τα ομόφυλα με τους ίδιους παιδιά, δηλαδή λειτουργούν ως πρότυπο για τη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητάς τους, ενώ αρκετοί/ές επιβεβαιώνουν την ύπαρξη έμφυλων στερεοτύπων μέσα στα σχολικά εγχειρίδια, σε συμφωνία με τη βιβλιογραφία (Χαρδαλιά & Ιωαννίδου, 2008). Σχεδόν όλοι/ες οι Σ είναι σε θέση να εντοπίσουν συναδέλφους με έμφυλα στερεότυπα, τα οποία αποδίδουν στη μεγάλη ηλικία των εκπαιδευτικών, στην ειδικότητά τους και στην έλλειψη επιμόρφωσης πάνω σε σχετικά θέματα, αλλά και γενικότερα στο πατριαρχικό σύστημα της κοινωνίας όπου ανατραφήκαμε όλοι/ες. Παρόμοια, άλλωστε, είναι τα ευρήματα της βιβλιογραφίας, τα οποία δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί φέρουν οι ίδιοι/ες και εκδηλώνουν έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ οι βασικοί παράγοντες της ύπαρξης αυτών είναι η ηλικία και η ειδικότητά τους (Tsouroufli, 2002· Χαμπίδης, 2011). Το φύλο των εκπαιδευτικών φαίνεται επίσης να παίζει ρόλο στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων, με τους άνδρες να παρουσιάζονται κυρίως ως φορείς των παραδοσιακών αντιλήψεων, άποψη που δεν

επισημάνθηκε από τους/τις Σ στην παρούσα έρευνα (Stanworth, 1981· Robinson, 2006· Altani, 1992· Φρόση, 2005· Γωνίδα-Μπαμνίου & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008).

Αντιφάσεις διαπιστώθηκαν στο θέμα των στάσεων των εκπαιδευτικών απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη. Συγκεκριμένα όλοι/ες δήλωσαν ότι βλέπουν ότι συγκεκριμένα παιδιά έχουν υιοθετήσει και εκφράζουν έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις, αλλά οι ίδιοι/ες δεν είναι σε θέση να τα αναγνωρίσουν στον ίδιο τους τον εαυτό ή τουλάχιστον δεν το παραδέχονται ευθέως. Αρκετοί/ές όμως αναφέρουν ότι πιθανώς να εκφράζουν και οι ίδιοι/ες στερεότυπα χωρίς να το συνειδητοποιούν. Αντίστοιχα, η διεθνής βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι συχνά οι εκπαιδευτικοί δεν αντιλαμβάνονται την προσωπική τους συμβολή στην αναπαραγωγή των στερεοτύπων και κατ' επέκτασιν των ανισοτήτων (Acker, 1988· Κανταρτζή, 1996· MacNaughton, 2000· Tsouroufli, 2002). Μάλιστα κάποιοι/ες Σ στη διάρκεια της συνέντευξης απαντούν με τρόπο που φαίνεται ότι είναι πράγματι οι ίδιοι/ες φορείς έμφυλων στερεοτυπικών απόψεων. Το κοινό στοιχείο, όμως, που προέκυψε στο θέμα αυτό είναι ότι όλοι/ες οι Σ δήλωσαν ότι παρεμβαίνουν με διάλογο κάθε φορά που παρουσιάζεται ανάλογο περιστατικό στο σχολείο με σκοπό να αποδομήσουν τα στερεότυπα.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν περισσότερα παραδείγματα αγοριών που οι ίδιοι/ες πιστεύουν ότι φέρουν έμφυλα στερεότυπα, άποψη που πιθανώς να συνδέεται με τη βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι ένας σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην εκδήλωση έμφυλων στερεοτυπικών πεποιθήσεων είναι το φύλο των εκπαιδευτικών, με τους άνδρες να παρουσιάζονται κυρίως ως φορείς των παραδοσιακών απόψεων (Stanworth, 1981· Robinson, 2006· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008), ενώ οι γυναίκες παρουσιάζονται πιο ευαισθητοποιημένες σε θέματα ισότητας (Altani, 1992· Φρόση, 2005· Γωνίδα-Μπαμνίου & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008). Βέβαια, το συγκεκριμένο συμπέρασμα αφορά στους άνδρες εκπαιδευτικούς και όχι στα αγόρια μαθητές. Πιθανώς όμως να υπάρχει μια ευρύτερη σύνδεση που αφορά στο φύλο και τα έμφυλα στερεότυπα.

Οι Σ στο θέμα της Σεξουαλικής Αγωγής φαίνεται να διάκινται θετικά, καθώς τη χαρακτήρισαν από χρήσιμη έως απαραίτητη για τα παιδιά, αναφέροντας μάλιστα ότι θα πρέπει να ενταχθεί σε όλες τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος αρχίζοντας από τη βαθμίδα προσχολικής ηλικίας, δηλαδή το νηπιαγωγείο. Ταυτόχρονα τονίζουν την ανάγκη για επιμόρφωση των ίδιων των εκπαιδευτικών σε θέματα που σχετίζονται με τα φύλα. Στο θέμα αυτό συμφωνούν με τη βιβλιογραφία, που αναφέρει ότι θα πρέπει να ενταχθούν

μαθήματα Σεξουαλικής Αγωγής και Διαφυλικών Σχέσεων σε όλα τα τμήματα της πανεπιστημιακού επιπέδου επαγγελματικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών και ταυτόχρονα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαιδευτικής κλίμακας, αρχίζοντας από πολύ μικρή ηλικία και φτάνοντας μέχρι την ενηλικίωση (Vassilikou & Ioannidi – Karolou, 2016).

Για να επιτευχθεί άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων, πέραν της ένταξης του μαθήματος Σεξουαλικής Αγωγής στο σχολείο, οι εκπαιδευτικοί πρότειναν την επικοινωνία με γονείς για θέματα ισότητας, την αλλαγή των σχολικών βιβλίων, την ποσόστωση γυναικών σε διευθυντικές θέσεις στην Εκπαίδευση, ακόμα και την αλλαγή της γλώσσας, ώστε να μην ενισχύει τα έμφυλα στερεότυπα. Ένας, μάλιστα από τους Συμμετέχοντες, δήλωσε ότι θεωρεί αδύνατο να καταφέρει το σχολείο να αποδομήσει τα έμφυλα στερεότυπα, αν δε γίνει αντίστοιχη και συντονισμένη προσπάθεια σε όλους τους τομείς της κοινωνικής μας ζωής.

Ακόμη και οι προτάσεις, δηλαδή, των Συμμετεχόντων/ουσών στην παρούσα έρευνα εναρμονίζονται με τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας, όπου γίνεται αναφορά στην ευαισθητοποίηση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η οποία θα πρέπει να επεκταθεί παράλληλα στο στενό οικογενειακό περιβάλλον, δηλαδή στους γονείς, που διαδραματίζουν καίριο ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας φύλου των παιδιών, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Jeffries, 2009· Μαραγκουδάκη, 2012· Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου, 2012).

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της συνέντευξης όλου/ες σχεδόν οι εκπαιδευτικοί έδειξαν αρκετά προβληματισμένοι σε σχέση με τα ερωτήματα που τέθηκαν, ενώ μετά το πέρας της συνέντευξης και για αρκετό καιρό αργότερα κάποιοι/ες από αυτούς/ες έθεταν συχνά στη γράφουσα θέματα προς συζήτηση, τα οποία τους απασχολούσαν, έχοντας ως αφορμή τη συνέντευξη της παρούσας εργασίας, όπως οι ίδιοι/ες ανέφεραν. Το γεγονός αυτό πιθανώς να δείχνει ότι οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται ένα έναυσμα, ώστε να προβληματιστούν σε βάθος γύρω από θέματα που σχετίζονται με τα φύλα.

7.2. Συμπεράσματα

Από την παρούσα ερευνητική εργασία προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης υστερούν σε γνώσεις και επιστημονική κατάρτιση σε θέματα που σχετίζονται με τα φύλα. Οι περισσότεροι/ες δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ κάποιο ανάλογο

επιμορφωτικό πρόγραμμα ή μάθημα, παρά το γεγονός ότι θεωρούν την επιμόρφωσή τους σε θέματα φύλων απαραίτητη.

Οι εκπαιδευτικοί δέχονται την ισότητα των φύλων ως θέμα αρχής, τάσσονται υπέρ της πολιτικής των ίσων δικαιωμάτων και ευκαιριών, αναγνωρίζουν την υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία και αποδέχονται την αναγκαιότητα της ισότιμης με τον άνδρα συμμετοχής της στη δημόσια ζωή. Μέσω των καθημερινών πρακτικών τους, όμως, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται ότι έχουν υιοθετήσει και εκφράζουν έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ, εξαιτίας του παιδαγωγικού τους ρόλου, συμβάλλουν στην μεταφορά των στερεοτυπικών τους αντιλήψεων στα παιδιά του σχολείου τους, χωρίς να το αντιλαμβάνονται τις περισσότερες φορές, και κατ' επέκτασιν στην εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών της ανισότητας.

Οι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης φαίνεται να είναι πρόθυμοι/ες να μελετήσουν και να ασχοληθούν σε βάθος με θέματα που σχετίζονται με το φύλο και τη σεξουαλική αγωγή, τόσο ως επιμορφούμενοι όσο και ως επιμορφωτές/τριες των μαθητών/τριών τους, καθώς θεωρούν ότι η σεξουαλικότητα διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ατομική ευτυχία του ατόμου, ενώ οι υγιείς διαφυλικές σχέσεις αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την αρμονική κοινωνική συνύπαρξη όλων μας.

7.3. Περιορισμοί – Προτάσεις

Κατά την παρούσα ερευνητική προσπάθεια προέκυψαν τα συμπεράσματα που προαναφέρθηκαν, τα οποία όμως δε θα μπορούσαν να γενικευτούν, λόγω του σχετικά μικρού εύρους του δείγματος και του περιορισμού αυτού σε συγκεκριμένη περιοχή της Ελλάδας. Τα περισσότερα ευρήματα της έρευνας, βέβαια, επιβεβαιώνονται από αυτά ανάλογων ερευνών της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας και δείχνουν κάποιες τάσεις που φαίνεται να υπάρχουν στο πλαίσιο που αφορά τα έμφυλα στερεότυπα των εκπαιδευτικών.

Η επέκταση της έρευνας σε αρκετές αγροτικές, ημιαστικές και αστικές περιοχές της χώρας, καθώς επίσης και σε όλες τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος, δηλαδή από το Νηπιαγωγείο μέχρι και το Λύκειο, θα συνεισέφερε σημαντικά στην πληρέστερη καταγραφή και ερμηνεία των στερεοτυπικών αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών και θα επέτρεπε ευκολότερα τη διαμόρφωση οργανωμένου σχεδίου κρατικής μέριμνας για

την παρέμβαση στο σχολικό πλαίσιο με σκοπό την αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων της κοινωνίας μας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έ., & Ψαρρά, Α. (1997). *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αγγελή, Μ., & Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου (2018). GenderEd Καταπολεμώντας τα στερεότυπα του φύλου στην εκπαίδευση. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://medinstgenderstudies.org/gender-stereotypes-and-educational-choices/>

Αθανασοπούλου, Μ., & Κούτα, Χ. (2009). Η Εκπαίδευση για την Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία στα Πλαίσια της Ευρωπαϊκής Πολιτικής: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση. *Hellenic Journal of Nursing Science*, 2(2), 52-56.

Αντωνοπούλου, Χ. (1999). *Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Askew, S., & Ross, C. (1994). *Τα αγόρια δεν κλαίνε.* / μετ. Τερζίδου, Μ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Βαρνάβα-Σκούρα, Ε. (1997). «Θέματα φύλου και αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για τη δουλειά τους». Στο Δεληγιάννη, Β. & Ζιώγου, Σ. (επιμ.), *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.

Βερβέρης, Α., & Λίτος, Ι. (2020). Έμφυλα στερεότυπα και μουσική εκπαίδευση: Η παρουσία ανδρών στην προσχολική μουσική αγωγή. Στο Παπάνης, & Μπούνα, Α. (επιμ.), *Διαστάσεις της αρρενωπότητας*. Αθήνα: Ηδυέπεια.

Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Χ., Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. & Καπέλλα-Λαγουδάκη, Α. (2001).

Εκπαίδευση και φύλο. Μελέτη Βιβλιογραφικής Επισκόπησης. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι.

Cameron, D. (2020). *Φεμινισμός. Παρελθόν και παρόν ενός κινήματος*. / μετ. Φιλώτας, Δ.

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Γερούκη, Μ. (2011). *Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο* – Θεωρία και πράξη / Οι απόψεις

των εκπαιδευτικών. Αθήνα: Μαραθιά. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από

<https://www.openbook.gr/i-sexoualiki-agogi-sto-scholeio/>

Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική Ψυχολογία. Στάσεις, αντίληψη του προσώπου, στερεότυπα,*

επιθετικότητα, δυαδικές σχέσεις και επικοινωνία. Τόμος Α΄. Αθήνα: Πανεπιστήμιο

Αθηνών.

Γκασούκα, Μ., & Καραφώτη, Π. (2005). *Εν τάξει. Θεωρίες για την Οργάνωση και το*

Φύλο. Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Cohen, L. & Manion, L. (2004). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. / μετ. Κυρανάκης,

Στ., Μαυράκη, Μ., Μητσοπούλου Χρ., Μπιθαρά, Π. & Φιλοπούλου, Μ. Αθήνα:

Μεταίχμιο.

Cole, M. & Cole, S. (2001). *Η ανάπτυξη των παιδιών. Γνωστική και ψυχοκοινωνική*

ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία. Τόμος Β΄. / μετ. Σόλμαν, Μ.

Αθήνα: Τυπωθήτω.

Creswell, J. (2016). *Η έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της*

ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας. / μετ. Κουβαράκου, Ν. Αθήνα: ΕΛΛΗΝ.

- Γωνίδα-Μπαμνίου, Ε., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2008). Σχολείο, οικογένεια και εκπαιδευτικές & επαγγελματικές επιλογές: Σύνθεση των ερευνητικών ευρημάτων με την οπτική του φύλου. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Ε. Γωνίδα-Μπαμνίου & Α. Ψάλτη (Επιμ.), *Εφηβεία, προσανατολισμοί και επιλογές ζωής: Διερευνώντας τις μεταβατικές διαδικασίες των νέων με την οπτική του φύλου*, (σελ. 195-223). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Δαλακούρα, Α., & Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015). *Η εκπαίδευση των γυναικών - Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος - 20ός αι.)* Αθήνα: Κάλλιπος, HEALLINK. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.openbook.gr/i-ekpaideysi-twn-gynaikwn/>
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (1994α). Φεμινιστικές τάσεις στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Στο Δεληγιάννη, Β. & Ζιώγου, Σ. (επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*. Θεσσαλονίκη : Βάνιας.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (1994β). Τα στερεότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων στα εγχειρίδια του Δημοτικού σχολείου. Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Ζιώγου, Σ. (επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (1998). Συζητώντας για την ισότητα: σχέσεις των φύλων και οι αναπαραστάσεις της θηλυκότητας. Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (επιμ.), *Γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη: Διαστάσεις Δημοκρατίας και Ισότητα των Φύλων στην Εκπαίδευση των Εκπαιδευτικών*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2008). Ο παράγοντας φύλο στην ελληνική σχολική πραγματικότητα: συνοψίζοντας τα ερευνητικά αποτελέσματα. Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. & Φρόση, Λ. (επιμ.), *Φύλο και εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας παρεμβάσεις για την ισότητα των φύλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα*, (κεφ. 13). Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Αθανασιάδου, Χ. (1997). Αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για τα φύλα. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Σ. Ζιώγου (Επιμ.) *Εκπαίδευση και Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. & Φρόση, Λ. (2008). Μελέτη: "Φύλο και εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: προωθώντας παρεμβάσεις για την ισότητα των φύλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα". Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., Σακκά, Δ. Ψάλτη, Α., Φρόση, Λ., Αρκουμάνη, Σ., Στογιαννίδου, Α. & Συγκολλίτου, Ε. (2000). Ταυτότητες *Φύλου στην Εφηβεία και Επιλογές Ζωής. Τελική Έκθεση*. Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Δημητρακάκης, Κ., & Μανιάτης, Π. (2001). Η αντιφατικότητα της διδακτικής πράξης μέσα από τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών. Μια εμπειρική προσέγγιση. Στο Μπαγάκης, Γ., (επιμ.) *Ο εκπαιδευτικός ως ερευνητής*, σσ. 357 -366. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δραγώνα, Θ. (2001). Κοινωνικές ταυτότητες/ετερότητες. Στο Δραγώνα, Θ., Φραγκουδάκη, Α., & Σκούρτου, Ε. (επιμ.), *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες*. Τόμος Α΄. Πάτρα: ΕΑΠ.

Δραγώνα, Θ. (2003). *Ταυτότητα και εκπαίδευση. Κλειδιά και αντικλείδια*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://keys.museduc-mm.gr/book19/book19.pdf>

Δραγώνα Θ. (2004). *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης. Στερεότυπα και προκαταλήψεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://www.kleidiakaiantikleidia.net/wardrobe.html>

Δραγώνα, Θ. (2007). *Στερεότυπα και προκαταλήψεις. Κλειδιά και αντικλείδια*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://repository.edulll.gr/edulll/>

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1983). *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893): Ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης – Κυριότερες τάσεις και προβλήματα*. Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1993). «Η εξέλιξη του προβληματισμού για τη γυναικεία εκπαίδευση στην Ελλάδα». Στο Δεληγιάννη, Β., και Ζιώγου, Σ. (επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ. 71-93.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ., & Δαλακούρα, Κ. (2008). Η διάσταση του φύλου στο επάγγελμα των εκπαιδευτικών: Υποκειμενικότητα, φροντίδα και επαγγελματισμός. Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (επιμ.), *Εκπαιδευτικοί και Φύλο*, (σσ. 166-183). Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Ιορδανίδου, Κ. (2007). Απόψεις και προσδοκίες εκπαιδευτικών για τη σχολική επίδοση, τη συμπεριφορά και τις μελλοντικές επιλογές των μαθητών και μαθητριών του

- ελληνικού Γυμνασίου και Λυκείου. Στο Θ. Καστράνη, Β. Λέντζα, Κ. Πετρίδου & Λ. Φρόση (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ «Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή»*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://hdl.handle.net/11419/5826>
- Ιωαννίδου, Μ. (2021). Σεξουαλική αγωγή: Χιλιάδες εκπαιδευτικοί θα επιμρφωθούν άμεσα. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/348542_sexoyaliki-agogi-hiliades-ekpaideytikoi-tha-epimorfothoyn-amesa
- Jacquard, A. (2002). *Εγώ και οι άλλοι. Μία γενετική προσέγγιση*. / μετ. Καζλαρή, Χ. Αθήνα: Κάτοπτρο.
- Κανταρτζή, Ε. (1996). «Αγόρια και κορίτσια στο σχολείο: Οι στάσεις και οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για το ρόλο των δύο φύλων». *Σύγχρονη Εκπαίδευση: Τρίμηνη Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, (88), 39-48. Ανακτήθηκε από <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/1490>
- Κασσωτάκης, Μ.Ι. (1995). Η άνιση συμμετοχή των δύο φύλων στη μέση τεχνική εκπαίδευση και το ενιαίο λύκειο. Υπουργείο Προεδρίας και Γενική Γραμματεία Ισότητας Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών, Πρακτικά συνεδρίου. Αθήνα.
- Κιντής, Γ. (1995). Η σεξουαλική αγωγή στην Ελλάδα. Στο Παρασκευόπουλος, Ι, Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. & Καραθανάση, Α. (επιμ.), *Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο σεμινάριο κατάρτισης εκπαιδευτικών-στελεχών σε θέματα*

σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων, τόμος α', σσ. 360-371. Αθήνα:

Ελληνικά Γράμματα.

Κογκίδου, Δ. (1995). *Η έμφυλη διάσταση στην εκπαίδευση – Σε ποιους τομείς απαιτείται παρέμβαση*. Στο Παπαγεωργίου, Ν. (επιμ.), *Εκπαίδευση και ισότητα ευκαιριών – Πρακτικά συνεδρίου* (Απρίλιος, 1994). Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Κορωναίου, Α., Δημητρούλη, Κ., & Τικταπανίδου, Α. (2002). *Επαγγελματική και κατάρτιση και η διάσταση του φύλου*. Στο Δεληγιάννη, Β., Ζιώγου, Σ. & Φρόση, Α. (επιμ.), *Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην Ελλάδα. Προωθώντας Παρεμβάσεις για την Ισότητα των Φύλων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Θεσσαλονίκη: ΚΕΘΙ.

Λαμπροπούλου, Β. & Γεωργουλέα, Μ. (1989). «Οι ρόλοι των φύλων μέσα από την εκπαίδευση». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 46:58-69.

Λάμψα, Ρ. (1996). *Παρεξηγημένες έννοιες του φεμινισμού*. Στο Παρασκευόπουλος, Ι, Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. & Καραθανάση, Α. (επιμ.) *Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο σεμινάριο κατάρτισης εκπαιδευτικών-στελεχών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων*, τόμος β', σσ. 26-29. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαλτέζου Δ., & Κουλαουζίδης Γ. Α. (2020). Έμφυλα στερεότυπα και μετασχηματισμός θεωρήσεων στην εσπερινή εκπαίδευση ενηλίκων: νοητικές συνήθειες και αποπροσανατολιστικά βιώματα γυναικών που επιστρέφουν στην εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 9(1), 92–111. <https://doi.org/10.12681/hjre.23224>

Μαραγκοπούλου-Γιωτοπούλου, Α. (1995). Νομική θεώρηση των διαφυλικών σχέσεων.

Στο Παρασκευόπουλος, Ι, Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. & Καραθανάση, Α. (επιμ.) *Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο σεμινάριο κατάρτισης εκπαιδευτικών-στελεχών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων, τόμος α΄*, σσ. 17-27. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαραγκοπούλου-Γιωτοπούλου, Α. (1996). Σύγχρονες κατευθύνσεις για τις διαφυλικές σχέσεις. Στο Παρασκευόπουλος, Ι, Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. & Καραθανάση, Α. (επιμ.) *Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο σεμινάριο κατάρτισης εκπαιδευτικών-στελεχών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων, τόμος β΄*, σσ. 17-25. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαραγκουδάκη, Ε. (2008). Ο παράγοντας φύλο στη Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια εκπαίδευση: όψεις συνέχειας και μεταβολής. Στο Β. Δελιγιάννη-Κουϊμτζή, Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου & Λ. Φρόση (Επιμ.), *Φύλο και εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας παρεμβάσεις για την ισότητα των φύλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα*, (κεφ. 1). Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Μαραγκουδάκη, Ε. (2012). *Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην αποδόμηση των έμφυλων ταυτοτήτων: προϋποθέσεις, αντιστάσεις και όρια*. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από
https://www.pi.ac.cy/pi/files/epimorfosi/synedria/gender/marangoudaki_emfyles_taftotites

Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου (2012). *Youth4Touth. Εκπαιδευτικό Εγχειρίδιο για Ενδυνάμωση των Νέων για την Πρόληψη της Έμφυλης Βίας μέσω*

Αλληλοδιδασκτικής Προσέγγισης. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από
<http://www.antiviolence-net.eu/>

Μεσογειακό Ινστιτούτο Μελετών Κοινωνικού Φύλου (2017). *Γλωσσάρι Βασικών Όρων και Εννοιών για την Ένταξη της Διάστασης του Φύλου*. Εθνικός Μηχανισμός για τα Δικαιώματα της Γυναίκας Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης.

Μπακαλάκη, Α., & Ελεγκίτου, Ε. (1987). *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα (από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929)*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Μπελογιάννης, Γ., Κουγιουμουτζάκη, Φ., & Καλαματιανού, Α. (2007). Η συμμετοχή του φύλου στην ελληνική εκπαίδευση: ένα κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό ζητούμενο. *Πρακτικά του 5ου Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. "Παιδεία, έρευνα, τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο "*. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από
http://old.ntua.gr/MIRC/5th_conference/5th_conference_ergasies.html

Μποταΐτη, Α. (2015). Η εκπαιδευτική πολιτική για την ισότητα των φύλων στην Ε.Ε. και στην Ελλάδα. *Πρακτικά 2^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου Πανελλήνιας Ένωσης Σχολικών Συμβούλων «Εκπαιδευτικές πολιτικές για το Σχολείο του 21^{ου} αιώνα»* (Τόμος Α, σσ. 451-462). Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Μυλωνάς, Θ. (1998). *Κοινωνιολογία της ελληνικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.

Νατσιοπούλου, Τ., & Γιαννούλα, Σ. (1996). «Διερεύνηση στερεοτύπων σχετικά με το φύλο». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 89, 61-12.

Ντερμανάκης, Ν. (2004). Το εύρος της «γυάλινης οροφής» σε επιλεγμένους κλάδους στην Ελλάδα. Στατιστικό Δελτίο 10. Ιούνιος 2004. ΚΕΘΙ.

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2014). *Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική*. Αθήνα: ΚΕΘΙ. Ανακτήθηκε από <https://kethi.gr/fylo-koinonia-politiki/> στις 14/05/2022.

Παπαστάμου, Σ. (1999). *Διομαδικές σχέσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Παρασκευόπουλος, Ι. (1985α). *Εξελικτική ψυχολογία. Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση. Τόμος 1, Προγεννητική περίοδος, βρεφική ηλικία*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Παρασκευόπουλος, Ι. (1985β). *Εξελικτική ψυχολογία. Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση. Τόμος 2, Προσχολική ηλικία*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Παρασκευόπουλος, Ι. (1994). *Ψυχολογία ατομικών διαφορών. Διατομικές, διομαδικές και ενδοατομικές διαφορές και αποκλίσεις*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Παρασκευόπουλος, Ι. (1996). Πρόλογος. Στο Παρασκευόπουλος, Ι, Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. & Καραθανάση, Α. (επιμ.), *Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο σεμινάριο κατάρτισης εκπαιδευτικών-στελεχών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων, τόμος β΄*, σσ. 7-9. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παυλίδου, Θ. Σ. (2006). *Γλώσσα - Γένος – Φύλο*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Robson, C. (2010). *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου*. / μετ. Νταλάκου, Β. & Βασιλικού, Κ. (2η εκδ.). Αθήνα: Gutenberg.

- Σαββίδου, Τ. (1996). «Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών αναφορικά με τη διαφοροποίηση των δύο φύλων». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 86, 35-46.
- Σακκά, Δ. (2007). Οι στάσεις των αγοριών και κοριτσιών για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων στην οικογένεια. Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. (επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση (2021). Στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.minedu.gov.gr/news/48038-10-03-21-seksoualiki-diapaidagogisi-mia-anagki-pou-exei-ginei-pragmatikotita>
- Σιάνου-Κυργίου, Ε. (1992). «Το περιεχόμενο της Εκπαίδευσης των Εκπαιδευτικών και ο κοινωνικά προκαθορισμένος ρόλος τους». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 66, 31-39.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (1990). «Ο προσανατολισμός της Ελληνίδας στη μέση τεχνική εκπαίδευση, όπως διαμορφώνεται από τον κοινωνικό και επαγγελματικό ρόλο της γυναίκας». (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ρεθύμνου Κρήτης). Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών (Κωδ. 3140).
- Σκούρα, Λ. (2011). Ιστορική εξέλιξη και προβληματική του θεσμού της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στα ελληνικά σχολεία (19^{ος} – 20^{ος} αιώνας). Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/skouyra.htm>

- Smith, P. (2006). *Πολιτισμική Θεωρία. Μια εισαγωγή.* / μετ. Κατσικερός, Θ. Αθήνα: Κριτική.
- Smith, P. & Bond, M. H. (2005). *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία.* / μετ. Κάγκου, Β. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Συμεού, Λ. (2007). Εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη. *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας “25 Χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας”* (Τομ. 2, σσ. 333-339). Θεσσαλονίκη: Α/φοί Κυριακίδη.
- Συνήγορος του Πολίτη (2014). Ποιον έχω απέναντί μου. Οδηγός Διαφορετικότητας για Δημοσίους Υπαλλήλους με Σκοπό την Καταπολέμηση των Διακρίσεων. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.synigoros.gr/?i=kdet.el.news.166072>
- Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. (1995). «Πρακτικές που προάγουν την ισότιμη συμμετοχή των κοριτσιών στη μαθηματική παιδεία», Υπουργείο Προεδρίας & Γενική Γραμματεία Ισότητας Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών. (Πρακτικά συνεδρίου). Αθήνα.
- Τρίγκα, Ν. (2021). Σεξουαλική αγωγή: Μάθημα που δεν έγινε ποτέ εδώ και 50 χρόνια στα σχολεία. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.ethnos.gr/greece/article/147492/sexoyalikhagoghmathhmapoydenegin epoteedokai50xroniastasxoleia>
- Τσιώλης, Γ. (2017). *Θεματική Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων. Συμπληρωματικό εκπαιδευτικό υλικό στη Θ.Ε. ΕΚΠ51-ΠΜΣ: Επιστήμες της Αγωγής.* Πάτρα: ΕΑΠ.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων & Γενική Γραμματεία Οικογενειακής
Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2021). Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την
Ισότητα των Φύλων 2021-2025. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από
<http://www.opengov.gr/minlab/>

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2010). EURYDICE, *Διαφορές των Φύλων στο
Εκπαιδευτικό Επίτευγμα: Μελέτη για τα Μέτρα που Λαμβάνονται και την
Κατάσταση που Επικρατεί στην Ευρώπη Σήμερα*. doi: 10.2797/51448

Φουρναράκη, Ε. (1987). *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών: ελληνικοί προβληματισμοί
(1830-1910). Ένα ανθολόγιο*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.

Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Θεωρίες για την κοινωνική
ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Φραγκουδάκη, Α. (1988). *Γλώσσα Λανθάνουσα 2: Η θυγάτηρ της Εύας ή το επικρατέστερο
γένος*. Δίνη, 3, 82-85.

Φραγκουδάκη, Α. (1995). Στερεότυπα των φύλων στη εκπαιδευτική διαδικασία. Στο
Παρασκευόπουλος, Ι, Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. & Καραθανάση, Α. (επιμ.),
*Διαφυλικές Σχέσεις, Εισηγήσεις στο σεμινάριο κατάρτισης εκπαιδευτικών-στελεχών
σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων, τόμος α΄*, σσ. 387-394.
Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Φρειδερίκου, Α., & Φολέρου, Φ. (2007). Το σχολείο «χτίστης και χαλαστής» του
στερεότυπου του φύλου. Στο Ε. Μαργκουδάκη (επιμ.), *Βιβλίο-Δοκίμια* (σελ. 127-
141). Θεσσαλονίκη: «ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ» Ι. Αντωνιάδης-Θ. Ψαρράς.

- Φρόση, Λ. (2000). Τα κορίτσια μελετούν, τα αγόρια αποδίδουν: εικόνες εκπαιδευτικών για τους εφήβους των δύο φύλων. Στο *Σχολείο, Διαδικασίες μετάβασης και Ταυτότητες φύλου*, Πρακτικά Ημερίδας, Θεσσαλονίκη.
- Φρόση, Λ. (2005). Εκπαιδευτικοί σε Διαδικασία Αλλαγής: Εφαρμογή της Μεθόδου «Ο Εκπαιδευτικός ως Ερευνητής» στην Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών σε Θέματα Ισότητας και Σχέσεων των Φύλων. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας.
- Φρόση, Λ. (2008). Το επίσημο σχολικό πρόγραμμα. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, & Λ. Φρόση (επιμ.), *Μελέτη «Φύλο και εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας παρεμβάσεις για την ισότητα των φύλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα»*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Φρόση, Λ. (2010). *Τα φύλα στο σχολείο και στο λόγο των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Τόπος.
- Φρόση, Λ. & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2007). «Πεποιθήσεις εκπαιδευτικών για την προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση: διαμορφώνοντας ιδεολογίες και αντιστάσεις». Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. (επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Φρόση, Λ., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2008). Απόψεις και προσδοκίες εκπαιδευτικών για τα αγόρια και τα κορίτσια στο σχολείο. Στο Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (επιμ.), *Εκπαιδευτικοί και Φύλο* (σσ. 237-253). Αθήνα: ΚΕΘΙ.

- Φρόση, Λ., Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Ε. & Παπαδήμου, Χ. (2001). *Ο παράγοντας φύλο και η σχολική πραγματικότητα στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μελέτη Επισκόπηση*). Θεσσαλονίκη: ΚΕΘΙ.
- Χαμπίδης, Θ. (2011). «Ο ρόλος του φύλου (εκπαιδευτικού και μαθητή) στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η οπτική των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θράκης). Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών (Κωδ. 34805).
- Χαρδαλιά, Ν., & Ιωαννίδου, Α. (2008). *Έμφυλες κοινωνικές αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια: Μελέτη βιβλιογραφικής επισκόπησης*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Χιονίδου-Μοσκοφόγλου, Μ. (1996). «Διάκριση των δύο φύλων στη διδασκαλία των Μαθηματικών. Βασική θεωρία για τη φύση της διάκρισης των δύο φύλων στη διδασκαλία των Μαθηματικών: Η περίπτωση των φοιτητών/τριών των παιδαγωγικών τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης». (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών). Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών (Κωδ. 10375).

Ξενόγλωσση

- Acker, J. (1988). "Teachers, gender and resistance". *British Journal of Sociology of Education*, 9 (3), 307-321.
- Acker, J. (1989). "The problem with patriarchy". *Sociology*, 23(2), 57-69.

- Altani, C. (1992). *Gender Construction in Classroom Interaction: Primary Schools in Greece*. PhD. Thesis, University of Lancaster.
- Aukrust, V. G. (2008). “Boys’ and girls’ conversational participation across four grade levels in Norwegian classrooms: taking the floor or being given the floor?”. *Gender and Education*, 20 (3), 237-252.
- Beauvoir, de S. (1972). *The Second Sex*. London: Penguin.
- Βεκύρη, Ι. & Σχορετσανίτου, Π. (2020). “Secondary teachers’ beliefs about the educational uses of information and communication technologies: Gender issues”. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 18(2), 159–175. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23715
- Bem, S.L. (1981). “Gender schema theory: a cognitive account of sex typing”. *Psychological Review*, 88 (4), 354-364.
- Bernstein, B. (1977). *Class, codes, and control, volume II*. London: Routledge.
- Berrill, N. (2013). *sex. Encyclopedia Britannica*. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.britannica.com/science/sex>
- Boroditsky, L. (2009). How does our language shape the way we think? In M. Brockman (Ed.), *What's next? Dispatches on the future of science*, (pp. 116–129). New York: Vintage.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brophy, J. (1983). “Research on the self-fulfilling prophecy and teacher expectations”. *Journal of Educational Psychology*, 75, 631-661.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- Clarricoates, K. (1989). “Dinosaurs in the classroom - the “hidden” curriculum in primary schools”, in M. Amot & G. Weiner (eds.), *Gender and the politics of schooling*. London: Unwin Hyman.
- Connell, R. W. (2002). *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Connolly, P. (1998). *Racism, gender identities and young children*. London: Routledge.
- Dee, T. (2007). Teachers and Gender Gaps in Student Achievement. *The Journal of Human Resources* 42(3). DOI: 10.2307/40057317
- Doka, K.J., & Martin, T.L. (2000). *Men Don't Cry, Women Do: Transcending Gender Stereotypes of Grief* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315784472>
- Fagot, B. I. (1985). Beyond the reinforcement principle: Another step toward understanding sex role development. *Developmental Psychology*, 21(6), 1097–1104. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.6.1097>
- Faniko, K., Lorenzi-Cioldi, F., Sarrasin, O., & Mayor, E. (2015). *Gender and Social Hierarchies: Perspectives from social psychology*. DOI: 10.4324/9781315675879

- Fennema, E. (1990). "Teachers' Beliefs and Gender Differences in Mathematics", in Fennema, E. & G.C. Leder (eds.), *Mathematics and Gender*. New York: Teachers College Press.
- Goldie, T. (2014). *The Man Who Invented Gender. Engaging the ideas of John Money*. UBC Press, Vancouver, Toronto.
- Goodman, J. (1986). "Masculinity, feminism and the male elementary school teacher: a case study of pre-service teachers' perspectives". *Journal of Curriculum Theorising*, 7, 30-60.
- Gosselin, C. (2007). Philosophy and the Role of Teacher Reflections on Constructing Gender. *Educational Foundations*, v21 n3-4 p39-57. Sum-Fall 2007. (ERIC EJ831201)
- Griffin, G. (1997). "Teaching as a gendered experience". *Journal of Teacher Education*, 48, 7-18.
- Holleb, M. (2019). *The A-Z of Gender and Sexuality*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315833057>
- Hopf, D. & Hatzichristou, C. (1999). "Teacher gender-related influences in Greek schools". *British Journal of Educational Psychology*, 69(1), 1-18.
- Jeffries, C. (2009). Breaking down gender stereotypes: Increasing 5th grade physical education participation by building self esteem. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED504753.pdf>

- Leathwood, C. & Read, B. (2009). *Gender and the changing face of higher education. A Feminized Future?* New York: Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- MacNaughton, G. (2000). *Rethinking gender in early childhood education*. Sydney: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Martin, K. A. (1998). “Becoming a gendered body: Practices of preschools”. *American sociological review*, 63(4), 494-511.
- Massey, D., & Christensen, C. (1990). “Student teacher attitudes to sex role stereotyping: Some Australian data”. *Educational Studies*, 16(2), 95-107. doi: 10.1080/0305569900160201
- Merton, R. (1948). *The self fulfilling prophecy*. Antioch Review 8: 195. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://www.jstor.org/stable/4609267>
- Mizala, A., Martínez, F., & Martínez, S. (2015). Pre-service elementary school teachers' expectations about student performance: How their beliefs are affected by their mathematics anxiety and student's gender. *Teaching and Teacher Education*, 50, 70–78. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2015.04.006>
- Money, J., & Ehrhardt, A. A. (1972). *Man and woman, boy and girl: Differentiation and dimorphism of gender identity from conception to maturity*. Johns Hopkins U. Press.
- Nicaise, V., Cogérino, G., Bois, J., & Amorose, A. (2006). “Students’ perceptions of teacher feedback and physical competence in physical education classes: gender effects”. *Journal of teaching in physical education*, 2006, 25, 36-57.

- Riley, T., & Ungerleider, C. (2012). *Self-fulfilling Prophecy: How Teachers' Attributions, Expectations, and Stereotypes Influence the Learning Opportunities Afforded Aboriginal Students*. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://eric.ed.gov/?id=EJ975282>
- Robinson, K. (1992). "Class-room Discipline: power, resistance and gender. A look at teacher perspectives". *Gender and Education*, 4(3), 273-287. doi: 10.1080/0954025920040306
- Robinson, J. P., Lubienski, S. T., & Copur, Y.(2011). *The Effects of Teachers' Gender-Stereotypical Expectations on the Development of the Math Gender Gap*. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://eric.ed.gov/?id=ED528920>
- Shepardson, D. P. & Pizzini, E. L. (1992). "Gender bias in female elementary teachers perceptions of the scientific ability of students". *Science Education*, 76(2), 147—153.
- Siann, G. (1994). *Gender, Sex and Sexuality: Contemporary Psychological Perspectives* (1st ed.). Taylor & Francis. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://doi.org/10.4324/9780203992562>
- Solar, C. (1995). An Inclusive Pedagogy in Mathematics Education. *Educational Studies in Mathematics*, 28(3), 311–333. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://www.jstor.org/stable/3482754>
- Stanworth, M. (1981). *Gender and Schooling*. London: Hutchinson.

- Stoller, R.J. (1968). *Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429479915>
- Szirom, T. (1988). *Teaching Gender?: Sex education and sexual stereotypes* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315168388>
- Tsouroufli, M. (2002). Gender and teachers' classroom practice in a secondary school in Greece. *Gender and Education*, 14(2), 135-147.
- Vassilikou, K., & Ioannidi – Kapolou, E. (2016). "Sex education and sex behaviour in Greek adolescents: a research review". *Social Cohesion and Development*, 9(2), 143–154. <https://doi.org/10.12681/scad.8912>
- Weiler, K. (1989). "Women's history and the history of women teachers". *Journal of Education*, Vol. 171, No. 3, 9-24.
- Weiler, K. (1997). "Reflections on writing a history of women teachers". *Harvard Educational Review*, vol. 67, No. 4, 635-657.
- Wright, C. (1987). "Black Students - White Teachers", in Troyna, B. (ed.), *Racial Inequality in Education*. London: Tavistock.

Άλλες πηγές

Άρθρο 04: Μηχανισμοί και φορείς. (χ.η.) Υπουργείο Εσωτερικών, Δικτυακός Τόπος Διαβουλεύσεων. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://www.opengov.gr/ypes/?p=5593>

Δίκτυο δομών (χ.η.). Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://ypergasias.gov.gr/isotita-ton-fylon/diktyo-domon-gia-gynaikes-thymata-vias/>

Η πατρίς (χ.η.) Αρσάκειο. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://history.arsakeio.gr/index.php/epikoinonia/76-i-patris-den-exei-anagki-pollon-pieridon>

Κανονισμός 1567/2003 (χ.η.). Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://eur-lex.europa.eu/>

Νόμος 6-18.2.1834 (χ.η.) Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.btsounis.gr/course/>

Νορβηγία: Έρχεται ανωνυμία (χ.η.) Το Βήμα. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.tovima.gr/2022/02/05/world/norvigia-erxetai-antonymia-oudeteri-os-pros-to-fylo-i-allagi-stin-episimi-glossa/>

Παρατηρητήριο για την ισότητα (χ.η.) ΚΕΘΙ. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.kethi.gr/programmata/paratiritirio-gia-tin-isotita-stin-ekpaideysi-pie>

Redefining sexual health (χ.η.) World Health Organization. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <https://www.who.int/news/item/11-02-2022-redefining-sexual-health-for-benefits-throughout-life>

Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση (χ.η.) Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από <http://iep.edu.gr/el/sex-education>

Σεξουαλικός προσανατολισμός (χ.η.) Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων.

Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από

<https://eige.europa.eu/el/taxonomy/term/1380>

Σε τι μεταφράζεται (χ.η.) ΚΕΘΙ. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από

<https://www.kethi.gr/istoriko>

Σύσταση, σκοπός, αντικείμενο (χ.η.) Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και

Ισότητας των Φύλων. Ανακτήθηκε στις 14 Μαΐου 2022, από

<https://isotita.gr/systasi-skopos-antikeimeno/>

Παράρτημα Α: «Πρόσκληση συμμετοχής σε έρευνα μέσω συνέντευξης»

Αγαπητοί συνάδελφοι,

στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο ΕΑΠ χρειάζομαι τη συνδρομή σας στη διπλωματική μου εργασία με τίτλο: «Έμφυλα στερεότυπα εκπαιδευτικών. Διερεύνηση γνώσεων, αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης». Συγκεκριμένα, θα ήθελα να σας ζητήσω να λάβετε μέρος στην ερευνητική μου εργασία παραχωρώντας μου συνέντευξη, η οποία θα διαρκέσει περίπου 30-40 λεπτά. Σας διαβεβαιώνω ότι οι απαντήσεις σας θα παραμείνουν ανώνυμες και θα αξιοποιηθούν αποκλειστικά για τις ανάγκες της εργασίας μου.

Σε περίπτωση που ενδιαφέρεστε να συμμετάσχετε παρακαλώ επικοινωνήστε μαζί μου στο τηλέφωνο 6947 615642, ώστε να προγραμματίσουμε τον χρόνο και τον τόπο της συνέντευξης.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Με εκτίμηση,

Παπαδοπούλου Εύη

Παράρτημα Β: «Έντυπο Συναίνεσης»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Τίτλος διπλωματικής εργασίας: «Έμφυλα στερεότυπα εκπαιδευτικών. Διερεύνηση γνώσεων, αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης».

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας στη συνέντευξη που γίνεται στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας. Στόχος της εργασίας είναι να αποτυπώσει τις γνώσεις, τις αντιλήψεις και τις στάσεις των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ως προς τα έμφυλα στερεότυπα. Θα ήθελα να σας διαβεβαιώσω ότι οι απαντήσεις σας θα παραμείνουν ανώνυμες και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για την παρούσα έρευνα. Ωστόσο έχετε ανά πάσα στιγμή τη δυνατότητα να διακόψετε ή/και να αποχωρήσετε από τη συνέντευξη, η οποία θα πρέπει να μαγνητοφωνηθεί για τη συγκέντρωση και ανάλυση των δεδομένων που θα προκύψουν.

Σας ευχαριστώ και πάλι για τον χρόνο και για την ευγενική σας πρόθεση να με βοηθήσετε.

Παράρτημα Γ: «Οδηγός Συνέντευξης»

Τόπος συνέντευξης:

Ημερομηνία:

Ωρα:

A. Δημογραφικά στοιχεία

- Φύλο
- Ηλικία
- Οικογενειακή κατάσταση
- Επαγγελματική εμπειρία/έτη προϋπηρεσίας ως εκπαιδευτικού
- Ειδικότητα
- Τίτλοι σπουδών
- Επιμόρφωση σε θέματα ισότητας των δύο φύλων
- Μορφωτικό επίπεδο και επάγγελμα γονέων

B. Γνώσεις των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα

(1^ο ερευνητικό ερώτημα)

1. Τι θεωρείτε ως βιολογικό φύλο;
2. Τι θεωρείτε ως κοινωνικό φύλο;
3. Τι σημαίνει για σας «ισότητα»; Πιστεύετε ότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία υπάρχει ισότητα των δύο φύλων;
4. Έχετε ακούσει τον όρο «έμφυλα στερεότυπα»;
  - Αν ναι, τι σημαίνει για σας; Μπορείτε να μου πείτε δυο λόγια;
  - β) Αν όχι, σε τι πιστεύετε ότι αναφέρεται;
5. Έχετε παρακολουθήσει κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα (μάθημα στις σπουδές σας, σεμινάριο κλπ.) σχετικό με την ισότητα των δύο φύλων και με τις διαφυλικές σχέσεις;
  - Αν ναι, τι ακριβώς; Θα μπορούσατε να το περιγράψετε;
6. Ξέρετε αν υπάρχουν φορείς ή συλλογικότητες που ασχολούνται με θέματα ισότητας των δύο φύλων και όπου θα μπορούσατε να απευθυνθείτε για βοήθεια ως εκπαιδευτικός;

Γ. Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη

(2^ο ερευνητικό ερώτημα)

7. Πιστεύετε ότι υπάρχει διαφορά ως προς τις ικανότητες και τις δεξιότητες αγοριών και κοριτσιών σε σχέση με τις επιδόσεις τους στο σχολείο;
8. Πού οφείλονται, κατά τη γνώμη σας, οι τυχόν διαφορές;
9. Θεωρείτε ότι υπάρχουν γνωστικά αντικείμενα στα οποία τα αγόρια είναι καλύτερα; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
10. Θεωρείτε ότι υπάρχουν γνωστικά αντικείμενα στα οποία τα κορίτσια είναι καλύτερα; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
11. Εσείς ποιο/α γνωστικό/ά αντικείμενο/α διδάσκετε;
12. Όσον αφορά στο γνωστικό σας αντικείμενο υπερτερούν τα αγόρια ή τα κορίτσια;
13. Ποιο από τα δύο φύλα έχει μεγαλύτερη κλίση προς το μάθημά σας και γιατί;
14. Τα αγόρια ή τα κορίτσια μελετούν συστηματικότερα το μάθημά σας; Γιατί;
15. Πιστεύετε ότι το μάθημά σας αρέσει περισσότερο στα αγόρια ή στα κορίτσια; Πώς καταλήξατε σε αυτό το συμπέρασμα;
16. Θα μπορούσε το ενδιαφέρον των παιδιών για το συγκεκριμένο μάθημα να συνδέεται με τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό;
17. Τα επαγγέλματα προς τα οποία προσανατολίζονται τα παιδιά ταιριάζουν, κατά τη γνώμη σας, στο φύλο τους;
18. Όσον αφορά στα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σε τι διαφέρουν τα αγόρια από τα κορίτσια;
19. Πού πιστεύετε ότι οφείλεται αυτό;
20. Ποιο από τα δύο φύλα δείχνει συνήθως μεγαλύτερη κοινωνική ευαισθησία και βοηθά αυτούς που έχουν ανάγκη;
21. Γενικά πιστεύετε ότι τα αγόρια έχουν διαφορετικά συναισθήματα από τα κορίτσια;
- Αν ναι, ποια συναισθήματα χαρακτηρίζουν τα αγόρια και ποια τα κορίτσια;
22. Ποιο από τα δύο φύλα είναι πιο ήσυχο και πιο υπάκουο στην τάξη σας και γιατί;
23. Ποιο από τα δύο φύλα υφίσταται περισσότερες κυρώσεις για παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο; Για ποιο λόγο, πιστεύετε, συμβαίνει αυτό;
24. Θεωρείτε ότι το γνωστικό αντικείμενο που διδάσκετε σας ταιριάζει; Γιατί;
25. Πιστεύετε ότι ως εκπαιδευτικός και ως άνθρωπος επηρεάζετε περισσότερο τα αγόρια ή τα κορίτσια της τάξης σας;
26. Έχετε εντοπίσει έμφυλα στερεότυπα μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της ειδικότητάς σας;
- Αν ναι, τι ακριβώς εντοπίσατε;

27. Υπάρχουν εκπαιδευτικοί στο σχολείο σας που εκδηλώνουν έμφυλα στερεότυπα; Γιατί συμβαίνει αυτό;

Δ. Στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη (3ο ερευνητικό ερώτημα)

28. Εσείς προσωπικά έχετε ευαισθησία σε θέματα που αφορούν στα δύο φύλα; Σας προβληματίζουν τέτοια θέματα στο σχολικό πλαίσιο;

29. Θεωρείτε ότι ίσως κάποιες στιγμές εκφράζετε ή/και ενισχύετε έμφυλα στερεότυπα στο σχολείο;

- Αν ναι, με ποιον τρόπο/συμπεριφορά;

30. Πώς συνηθίζετε να χωρίζετε σε ομάδες τα παιδιά της τάξης σας; Βάσει ποιων κριτηρίων;

31. Έχετε ποτέ χωρίσει τα παιδιά σε αγόρια και κορίτσια;

- Αν ναι, για ποια δραστηριότητα;

- Γιατί επιλέξατε τον χωρισμό κατά φύλο;

32. Υπάρχουν μαθητές/τριες με έμφυλα στερεότυπα;

- Αν ναι, πώς το καταλάβατε; Θυμάστε κάποιο συγκεκριμένο περιστατικό; Τι ακριβώς συνέβη;

- Ποια ήταν η δική σας στάση;

33. Πώς θα αντιδρούσατε αν σας έλεγαν οι μαθητές/τριές σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο τους;

34. Πώς θα αντιδρούσατε αν σας έλεγαν οι συνάδελφοι ή ο/η διευθυντής/τρια σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο των παιδιών;

35. Πιστεύετε ότι θα ήταν χρήσιμο ή/και απαραίτητο να ενταχθεί στο ωρολόγιο πρόγραμμα του σχολείου το μάθημα της Σεξουαλικής Αγωγής;

36. Ποια θα έπρεπε να είναι η αναφορά στο μάθημα αυτό, ώστε να περιοριστούν τα έμφυλα στερεότυπα; Τι θα έπρεπε, δηλαδή, να εμπεριέχει, για να βοηθήσει στην άμβλυνση των στερεοτύπων;

37. Με ποιον τρόπο θα μπορούσε το σχολείο γενικότερα να προωθήσει την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων;

38. Πιστεύετε ότι θα υπήρχαν εμπόδια στην προσπάθεια αυτή; Αν ναι, ποια θα ήταν αυτά;

39. Θα θέλατε να συμπληρώσετε κάτι άλλο;

Παράρτημα Δ: «Απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις»

Συνέντευξη 4

Τόπος συνέντευξης: Λευκάδα

Ημερομηνία: 03/12/2021

Ωρα: 11:45π.μ.

Α. Δημογραφικά στοιχεία

- **Φύλο:** Γυναίκα.
- **Η ηλικία σας;** 44.
- **Οικογενειακή κατάσταση;** Ελεύθερη.
- **Επαγγελματική εμπειρία/έτη προϋπηρεσίας εκπαιδευτικού;**
13 χρόνια.
- **Η ειδικότητά σας;** ΠΕ78, Κοινωνιολόγος.
- **Έχετε και επιπλέον τίτλους σπουδών πέρα από τον βασικό;** Ναι, έχω μεταπτυχιακό στην Κοινωνική και Πολιτική Θεωρία και δεύτερο πτυχίο στο Παιδαγωγικό, που δεν είναι παραπάνω, είναι κάτι παράλληλο, είχα κάνει και το Παιδαγωγικό.
- **Έχετε παρακολουθήσει κάποια επιμόρφωση σε θέματα ισότητας των δύο φύλων;**
Όχι. Βέβαια στο τμήμα που σπούδασα, στην Κοινωνιολογία, υπήρχε, υπήρχαν και σπουδές φύλου και είχαμε κάνει αρκετά πράγματα, στα πλαίσια του μαθήματος, ναι, ναι, ναι, σε επιλεγόμενα μαθήματα στο Πανεπιστήμιο.
- **Θα μου πείτε, παρακαλώ, και το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονιών σας;** Εεε, έχουν ολοκληρώσει τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, η μητέρα μου είναι τραπεζικός υπάλληλος κι ο πατέρας μου ελεύθερος επαγγελματίας.

Β. Γνώσεις των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα

(1^ο ερευνητικό ερώτημα)

(1.) Τι θεωρείτε ως βιολογικό φύλο;

- Βιολογικό φύλο είναι ...τα φυσικά χαρακτηριστικά¹ που έχουν σχέση με το φύλο και που έχει ένας άνθρωπος όταν γεννιέται.

---

¹ Η υπογράμμιση λέξεων/φράσεων στο Παράρτημα Δ δηλώνει τον επιτονισμό λέξεων ή/και φράσεων κατά την ομιλία των συνεντευξιαζομένων.

(2.) Και τι θεωρείτε ως κοινωνικό φύλο;

- Εμμ... οτιδήποτε αποκτά από τη γέννησή του και μετά, που έχει σχέση με το πώς οι άνθρωποι, ποια εικόνα έχουν σχηματίσει οι άνθρωποι για το φύλο και το οποίο του μεταφέρουν.

- **Ωραία.**

- Ναι πω και παράδειγμα; Θέλετε να πω κι ένα παράδειγμα; Όχι, ε;

- **Ναι, ό,τι θέλετε. Όσο θέλετε, μπορείτε..**

- Α, παράδειγμα. Το ότι, ας πούμε, οι γυναίκες είναι ευαίσθητες, για παράδειγμα, είναι ένα στοιχείο του κοινωνικού φύλου, όχι του βιολογικού, κι είναι μια κατασκευή ανθρώπινη.

- **Ωραία.**

(3.) Τι σημαίνει για σας «ισότητα»;

- Των δύο φύλων, ε;

- **Ναι. Και ισότητα γενικότερα και .. αυτό είναι το θέμα μας, (γέλιο), των δύο φύλων.**

- Σημαίνει το ότι ... και τα δύο φύλα έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, εεε... και βέβαια δε σταματάει εκεί, ε, είναι και πιο βαθύ. Δηλαδή, ας πούμε, και οι γυναίκες που έχουν κατακτήσει την ισότητα και .. μπορεί να έχουν θέση εξουσίας, είναι οικονομικά ανεξάρτητες... παρατηρώ ότι βλέπουνε τον εαυτό τους και τις άλλες γυναίκες, εεε, όπως θα τις έβλεπε ένας άντρας. Δηλαδή το τι σημαίνει πετυχημένη γυναίκα, τι σημαίνει ωραία γυναίκα, τι σημαίνει το οτιδήποτε, το βλέπουνε και το φτιάχνουνε στον εαυτό τους όπως θα τις έβλεπε ένας άντρας. Έχουμε μάθει να βλέπουμε και τον εαυτό μας από το ανδρικό βλέμμα, από αυτή την οπτική. Κι αυτό δεν .. εεε.. θα είναι... αν υποθέσουμε ότι κατακτηθεί ισότητα στα άλλα πεδία, αυτό θα είναι μετά.. από τα μεγάλα στοιχεία. Δηλαδή, μια πετυχημένη γυναίκα θα είναι ντυμένη όπως είναι στο αντίστοιχο με έναν άντρα ή το πώς θεωρείται επιθυμητές σεξουαλικά ή οτιδήποτε είναι όπως θα την έβλεπε ένας άντρας. Δεν έχει φτιάξει ακόμα την εικόνα της..

- **Κατάλαβα... Άρα τώρα καταλαβαίνω ότι απαντάτε και στο επόμενο ερώτημα, όσον αφορά στο αν πιστεύετε εσείς αν υπάρχει ισότητα των δύο φύλων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.**

- Σίγουρα έχουν γίνει κατακτήσεις πολλές σε σχέση με το παρελθόν, όσον αφορά το τυπικό μέρος, εμμ.. και αρχίζουνε και ... αρχίζει και.. και επί της ουσίας, εεε, η κατάκτηση του τυπικού μέρους, δηλαδή, απ' το '80 και ... απ' το '81 και μετά έχουμε μια μεγάλη αλλαγή στο οικογενειακό δίκαιο, εεε, όμως.... ας πούμε, μπορούσανε τα παιδιά να πάρουνε το όνομα και των δύο γονέων ή να επιλέξουν ποιανού γονέα θα πάρουν το

όνομα. Εεε, αυτό όμως δε γινότανε, τώρα βλέπω ότι αρχίζει να γίνεται, παράδειγμα. Θεωρώ ότι εκεί αρχίζει να υπάρχει μία κατάκτηση, εεε.. αλλά έχουμε μεγάλο δρόμο να διανύσουμε, σαν αυτό που είπα πριν, ας πούμε...

- **Ναι. Σας διέκοψα, θέλετε να πείτε κάτι άλλο;**

- Όχι, όχι, όχι.

- **Ωραία.**

(4.) Έχετε ακούσει τον όρο «έμφυλα στερεότυπα»;

- Ναι, βέβαια.

- **Μπορείτε να μου πείτε δυο λόγια; ΤΙ σημαίνει για εσάς αυτός ο όρος;**

- Σημαίνει ότι τα δύο φύλα έχουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που δεν είναι χαρακτηριστικά που τα φέρεις με τη γέννησή σου ή που είναι, τα έχεις εν δυνάμει, υπάρχουν ίσως και θα εξελιχθούν αργότερα, αλλά τα αποκτάς επειδή τα έχει κατασκευάσει η κοινωνία και σ' τα .... αποδίδει κι εσύ τα υιοθετείς γιατί πιστεύεις ότι έτσι είναι κι όχι αλλιώς. Δηλαδή βλέπουμε ότι ακόμα κι από τις πρώτες τάξεις της εκπαίδευσης, ας πούμε, από τις πρώτες βαθμίδες, από την πρώτη βαθμίδα, το νηπιαγωγείο συγκεκριμένα, θεωρώ ότι τα στερεότυπα είναι πολλά. Το κοριτσάκι θα μάθει αυτά που κάνουν οι μεγαλύτερες γυναίκες, που τα έχουν υιοθετήσει τα συγκεκριμένα στερεότυπα. Τα αγόρια θα είναι πιο... θα κάνουν αυτά που κάνουν οι άντρες, ξαναλέω, που έχουν στερεότυπα. Δηλαδή το κοριτσάκι θα παίζει πιο πολύ με κούκλες είτε το μωρό που θα το φροντίσει είτε την κούκλα την... που είναι ενήλικη γυναίκα και που έχει... είναι μέσα στα στερεότυπα (γέλιο), το ντύσιμό της, το πώς φέρεται, το πώς λειτουργεί, το τι κάνει, εμμ... Το αγόρι θα παίζει με όπλα, με αυτοκίνητα, με τη μπάλα.. εεε, αυτά είναι πολύ έντονα, ειδικά στην πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης. Εμμ.. υπάρχει εκεί και το άγχος των γονέων, που πιθανά να μεταφέρεται και στους εκπαιδευτικούς αυτής της βαθμίδας, το άγχος το παιδί ν' αποκτήσει... το παιδί, εεε... να μην γίνει ομοφυλόφιλος. Υπάρχει έντονο στους γονείς, όταν γεννιούνται. Πιθανά αυτό να μεταφέρεται και λίγο στα, στους εκπαιδευτικούς της πρώτης βαθμίδας ή να το υπολογίζουν οι εκπαιδευτικοί και σου λέει: «αυτό να το συντηρήσω και να μην το αλλάξω, γιατί θα έχω προβλήματα». Εμμ, και το παρατηρούμε. Δηλαδή βλέπεις στα νηπιαγωγεία, ας πούμε, γωνιά με κουζινικά, που θα πάνε να παίζουν τα κορίτσια. Εγώ το θεωρώ αδιανόητο αυτό για τη σημερινή εποχή.

- **Μάλιστα. Άρα, έτσι για να συνοψίσω και να είμαι και σίγουρη ότι κατάλαβα καλά, θεωρείτε ότι τα έμφυλα στερεότυπα είναι αυτές οι αντιλήψεις που υιοθετούμε για τον εαυτό μας, ε; Που μας έχουν διδάξει οι μεγαλύτεροι άνθρωποι...**

- Βεβαίως, βεβαίως.
- **Τα υιοθετούμε για τον εαυτό μας και τα τηρούμε κατά τη διάρκεια της ζωής μας.**
- Ναι, ναι, ναι. Και για τους άλλους...
- **Αυτό ήθελα να ρωτήσω. Αυτά μπορούμε να τα αποδώσουμε και στους άλλους;**
- **Περιμένουμε δηλαδή αντίστοιχα..**
- Ναι, ναι, ναι, του ίδιου φύλου, ναι.
- **Να φερθούνε με τον ίδιο τρόπο..**
- Ναι, ναι, ναι...
- **Ή του άλλου φύλου να φερθούν με τρόπο που προσιδιάζει στο φύλο τους.**
- Ναι, ναι, ναι, ναι...
- **(5.) Μου είπατε νωρίτερα ότι έχετε παρακολουθήσει μαθήματα κατά τη διάρκεια των σπουδών σας, ε; Θα μπορούσατε να μου πείτε, να μου περιγράψετε λιγάκι, αν θυμάστε με τι σχετίζονταν αυτά τα μαθήματα;**
- Καλά, έχει να κάνει με τα έμφυλα στερεότυπα, αυτά είναι μεγάλο μέρος των μαθημάτων αυτών έχει να κάνει μ' αυτό, εεε...
- **Ήταν στο πλαίσιο του βασικού σας πτυχίου;**
- Ναι, ναι, ναι, ναι. Επιλεγόμενο μάθημα, υπήρχε και στο μεταπτυχιακό μου επίσης ως μάθημα, αλλά είναι και... το οποίο το είχα παρακολουθήσει. Και ως το μάθημα επιλογής του βασικού μου πτυχίου, εεε, και το μάθημα του μεταπτυχιακού. Και, α, τι περιλάμβανε αυτό, ε;
- **Ναι, αν θυμάστε...**
- Ξεκινούσε απ' τα έμφυλα στερεότυπα και έφτανε μέχρι να αποδομήσει τελείως και το βιολογικό φύλο!
- **Αλήθεια;**
- Όχι το κοινωνικό, το βιολογικό.
- **Δηλαδή δεν υπάρχει καμία διαφορά..**
- Για κάποιους θεωρητικούς, που θεωρούνται πολύ ριζοσπαστικοί στον χώρο της Κοινωνιολογίας, δεν είναι αποδεκτοί ούτε από όλους τους προοδευτικούς κοινωνιολόγους, εεε... αυτό ισχύει. Δηλαδή βλέπουνε ότι μεταξύ των ανθρώπων δύο πόλους, εεε, μιλάμε τώρα δύο πόλους όσον αφορά το φύλο, ε; Το αρσενικό και το θηλυκό, στην ακραία του μορφή το βλέπουνε, και βλέπουν ότι οι άνθρωποι έχουμε μέσα σ' αυτό λιγότερα ή περισσότερα στοιχεία από το ένα ή το άλλο. Δηλαδή μπορεί, για παράδειγμα, γι' αυτούς, μια γυναίκα να έχει, παράδειγμα, τα γυναικεία γεννητικά όργανα, αυτό που

λέμε «γυναικεία γεννητικά όργανα», αλλά οι ορμόνες της να είναι οι περισσότερες αντρικές απ' ό,τι γυναικείες. Δε σημαίνει ότι πάει όλο το πακέτο δηλαδή, γυναικεία γεννητικά όργανα και γυναικείες ορμόνες στο μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό,τι αντρικές, γιατί ξέρουμε όλοι ότι έχουμε και αντρικές και γυναικείες, παράδειγμα αυτό που λέμε, έτσι... Μπορεί να έχει πιο πολλές αντρικές απ' ό,τι γυναικείες μια γυναίκα, αυτό που λέμε «γυναίκα», παράδειγμα. Ή ένας άντρας που έχει τα αντρικά γεννητικά όργανα και να έχει πιο πολλές θηλυκές ορμόνες αντί αρσενικές.

- Μάλιστα.

- Ε, ναι, είναι έντονο αυτό. Είναι, συγγνώμη, υπάρχει ένας χώρος στην Κοινωνιολογία, Σπουδές Φύλου, που ασχολείται μ' αυτό. Είναι ριζοσπαστικός ακόμα και εκεί, ριζοσπαστικός ακόμα και για τους προοδευτικούς κοινωνιολόγους. Είναι κάτι καινούργιο, που μπορεί όμως να γίνει η πραγματικότητά μας αύριο!

- Ναι, μιλάμε για τα ελληνικά δεδομένα, όχι, τα παγκόσμια, ε;

- Τα παγκόσμια. Απλά σε μέρη που και η Κοινωνιολογία στο αντικείμενο έχει άλλο κύρος και που εκεί έχουνε σε πολύ μεγάλο βαθμό, ας πούμε, έχουν απορριφθεί τα στερεότυπα δεν είναι κάτι που κουβεντιάζουμε τόσο έντονα, είναι κάτι δεδομένο για άλλες κοινωνίες, η συζήτηση είναι πιο έντονη και περιλαμβάνει πολύ περισσότερα άτομα κι άλλων ειδικοτήτων, δηλαδή και της πολιτικής επιστήμης, ας πούμε, να μπουν σ' αυτό το διάλογο, ενώ εδώ κλειστά ασχολούνται αυτοί που ασχολούνται μόνο και που οι άλλοι τους βλέπουν με μία ... οι άλλοι επιστήμονες συναφών αντικειμένων δεν μιλάω για ναι ναι ναι ναι ναι, τους βλέπουν ακόμα αυτό που λέμε «κάπως», τους βλέπουνε άλλους καχύποπτα ακόμη και αυτό, άλλους πολύ ακραίους που απλά θα περάσει αυτό που λένε δεν μπαίνουν, δε έναν σοβαρό διάλογο, ενώ σε άλλες χώρες θα μπούνε σε έναν σοβαρό διάλογο.

- Πολύ ενδιαφέρον είναι αυτό που μου λέτε! Σας ευχαριστώ! Ωραία. Και η τελευταία ερώτηση που αφορά στις γνώσεις ως προς το θέμα.

(6.) Ξέρετε αν υπάρχουν φορείς ή συλλογικότητες που ασχολούνται με θέματα ισότητας των δύο φύλων και όπου θα μπορούσατε εσείς ως εκπαιδευτικός να απευθυνθείτε για βοήθεια, αν χρειαστεί;

Υπάρχουνε και μάλιστα τώρα είμαστε στο 4^ο κύμα του φεμινισμού θα το πω ότι έχει γίνει και λίγο μόδα, δηλαδή οι Δήμοι θα έχουν το δικό τους κέντρο ισότητας και άλλοι χώροι, σε άλλους χώρους επίσης. Ανοίγουν πολλά κέντρα στήριξης γυναικών, η αλήθεια είναι ότι δεν έχω ψάξει αν εκεί γίνεται δουλειά, να το πω πολύ απλά, ή όχι και αν, θεωρώ ότι δεν

δεν έχουν την κατάλληλη στελέχωση από επιστημονικό προσωπικό για να ζητήσεις βοήθεια, γιατί νομίζω αυτό με ρωτάτε. Θεωρώ πως γίνεται μόνο σε επίπεδο ψυχολογικής υποστήριξης, αυτό. Το αν, για παράδειγμα, παρατηρείς ότι στην τάξη σου έχεις πολλά παιδιά, τα οποία έχουν υιοθετήσει τα έμφυλα στερεότυπα, και θέλεις να κάνεις μία σειρά μαθημάτων ή και σε ένα σεμινάριο ή μία δράση γύρω από αυτό δεν νομίζω ότι αν αναζητήσεις κάτι σ' αυτές τις δομές θα το βρεις...

Γ. Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη

(2^ο ερευνητικό ερώτημα)

7. Πιστεύετε ότι υπάρχει διαφορά ως προς τις ικανότητες και τις δεξιότητες αγοριών και κοριτσιών σε σχέση με τις επιδόσεις τους στο σχολείο;

Δεν υπάρχει εκ γενετής διαφορά, όμως επειδή έχουν υιοθετήσει τα στερεότυπα τα συγκεκριμένα το βλέπεις αυτό, βλέπεις να δημιουργείται στην πορεία, παράδειγμα το ότι τα κορίτσια αποδίδουν καλύτερα στα θεωρητικά αντικείμενα και τα αγόρια στα θετικά θεωρώ ότι είναι θέμα στερεοτύπων καθαρά και το βλέπουμε ποιοι πάνε σε ποιες σχολές και πετυχαίνουν και τα λοιπά και προχωρούν σε τι ποσοστά. Εμάς όταν την επόμενη από τη δική μου στην τάξη γράφουνε διαγώνισμα μαθηματικών ή φυσικής είναι πολύ αγχωμένα τα παιδιά εγώ τους δίνω την ώρα μου για να προετοιμαστούν. Βλέπεις ότι οι λίγοι καλοί μαθητές από τα αγόρια θα κοιτάξουν να λύσουνε την πιο δύσκολη άσκηση εκείνη την ώρα που πιθανά να μπει στο διαγώνισμα. Τα κορίτσια με άγχος θα επαναλάβουνε τη θεωρία ή θα λύσουν μια πολύ εύκολη άσκηση.

(9.) Θεωρείτε ότι υπάρχουν γνωστικά αντικείμενα στα οποία τα αγόρια είναι καλύτερα και ποια είναι αυτά;

Είναι οι θετικές επιστήμες, στις θεωρητικές είναι καλύτερα τα κορίτσια, αλλά ξαναλέω είναι καθαρά θέμα στερεοτύπου, όχι κάτι άλλο.

(11.) Εσείς ποιο γνωστικό/ά αντικείμενο/α διδάσκετε;

Διδάσκω θεωρητικά, Κοινωνιολογία και τα συναφή με αυτό το οποίο, το οποία στην Ελλάδα θεωρείται η Κοινωνιολογία θεωρητικό αντικείμενο. Εδώ ό,τι δεν έχει ασκήσεις και δεν έχει αριθμούς το θεωρούμε θεωρητικό, δεν είναι έτσι, η κοινωνιολογία, επειδή έχει να κάνει με τη δράση του ατόμου μέσα σε ένα σύνολο, η οποία δράση αλλάζει και το σύνολο αυτό, θεωρείται πιο πολύ θετικό αντικείμενο, να το πω πολύ απλά, σε άλλες

χώρες, γιατί είναι κάτι που δεν είναι στατικό, είναι κάτι που αλλάζει επειδή αλλάζουνε διάφοροι παράγοντες, είναι δυναμικό αντικείμενο, να το πω πολύ απλά.

- **Και εμπεριέχει και σε μεγάλο ποσοστό την έρευνα, έτσι δεν είναι;**

- Ακριβώς, ακριβώς, Όπως είναι και η γλώσσα, αντιμετωπίζεται και η γλώσσα έτσι, στην Ελλάδα θεωρείται ένα αντικείμενο στατικό.

(12.) Όσον αφορά στο δικό σας γνωστικό αντικείμενο υπερτερούν τα αγόρια ή τα κορίτσια;

Τα κορίτσια στην πλειοψηφία τους έρχονται πιο διαβασμένα, ειδικά όταν το δίδασκα στην κατεύθυνση, το μάθημα αυτό ήταν μάθημα κατεύθυνσης τα δύο τελευταία χρόνια, απ' τα αγόρια οι καλοί μαθητές θα απαντήσουνε στις πιο δύσκολες ερωτήσεις που είναι ερωτήσεις κρίσεως, δηλαδή να προσπαθήσουνε βάσει της θεωρίας, εμ... να δώσουν απάντηση σε ένα κοινωνικό φαινόμενο, παράδειγμα, θα το κάνουν οι καλοί μαθητές απ' τα αγόρια. Αλλά αυτό είναι καθαρά θέμα αντιμετώπισης του αντικειμένου απ' αυτά. Τα κορίτσια, όταν βλέπουνε κάτι τέτοιο, θα κάνουνε μόνα τους στην άκρη, να το πω πολύ απλά, όχι πάντα, αλλά στην πλειοψηφία αυτό συνέβαινε. Όπως έβλεπα, έκανα μία ερώτηση που έχει σχέση, τώρα θα πάρει πολύ χρόνο θα πρέπει να πω και το παράδειγμα όλο, αυτό θέλει απαιτεί χρόνο. Έβλεπα βάσει της θεωρίας που είχαν μάθει να εντοπίσουν ένα φαινόμενο μέσα σ' ένα κείμενο, κάποιες απ τις καλές μαθήτριες είχαν διαβάσει ό,τι αφορούσε αυτό το φαινόμενο και το θεωρητικό πλαίσιο, ακόμη κι απ' το βιβλίο της προηγούμενης τάξης και την ώρα εκείνη τα έπιανε πανικός. Θέλανε και τον βαθμό τους, να γράψουνε έναν καλό βαθμό για να έχουνε ένα καλό απολυτήριο, αλλά πάθαιναν σοκ γιατί όλο αυτό που είχαν διαβάσει μπορεί να μην τους χρειαστεί κι έπρεπε να κάνουν κάτι άλλο εκείνη την ώρα να ασκήσουν πιο πολύ την κρίση τους.

- **Ενώ τα αγόρια είχαν μεγαλύτερη ετοιμότητα να μπουνε σε διερεύνηση του θέματος;**

- Ναι, ναι κι έβλεπα ότι τα αγόρια ακόμη και οι καλοί μαθητές δεν τους ενδιέφερε και τόσο πολύ ο βαθμός τους. Θεωρώ ότι τους ενδιαφέρει και λιγότερο το φαίνεσθαι. Τα κορίτσια είναι υπόλογα στους γονείς τους, στον καθηγητή τους, έχουνε μάθει να είναι υπόλογα, τα αγόρια και οι καλοί μαθητές δεν έχουνε μάθει να είναι υπόλογα, κι αυτό είναι θέμα στερεοτύπου.

(13.) Ποιο από τα δύο φύλα έχει μεγαλύτερη κλίση προς το μάθημά σας και γιατί;

Νομίζω το απαντήσαμε λίγο πριν στο θεωρητικό κομμάτι πιο πολύ τα κορίτσια...

(14.) Τα αγόρια ή τα κορίτσια μελετούν συστηματικότερα το μάθημά σας και γιατί;

Συστηματικότερα τα κορίτσια, γιατί έχουνε μάθει να είναι συστηματικά.

(15.) Πιστεύετε ότι το μάθημά σας αρέσει περισσότερο στα αγόρια ή στα κορίτσια;

Δε μπορώ να βρω διαφορά στο... Αρέσει και στα δύο για διαφορετικούς λόγους. Τα αγόρια ξαφνιάζονται που μπορεί να εξιτάρει και το μυαλό αυτό το αντικείμενο, δεν το περιμένανε. Τα κορίτσια, επειδή φωτίζονται οπτικές, κάποιες πλευρές της πραγματικότητας που δεν είχαν σκεφτεί.

-Τα θέματα δηλαδή είναι αυτά που τα ενδιαφέρουν.

Τα θέματα ναι, ναι.

(16.) Θα μπορούσε το ενδιαφέρον των παιδιών για το συγκεκριμένο μάθημα να συνδέεται με τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό;

Θα μπορούσε, απλά το συγκεκριμένο αντικείμενο δεν έχει εδώ το κύρος που έχει σε άλλες χώρες, δηλαδή οι κοινωνιολόγοι σε χώρες πιο αναπτυγμένες από μας έχουν άλλο κύρος. Μάλιστα τα παιδιά με ρωτάνε: «Κυρία από δω τι βγαίνεις, εκτός από το να κάνεις μάθημα τι άλλο μπορείς να κάνεις;»

-Ίσως και η επαγγελματική αποκατάσταση είναι περιορισμένη εδώ στην Ελλάδα.

Αλλού δηλαδή είναι σύμβουλοι σε εταιρείες, σε επιχειρήσεις, σε διάφορους συλλόγους, όπως είναι ο ψυχολόγος είναι και ο κοινωνιολόγος, εδώ δεν ισχύει αυτό.

- Μάλιστα.

(17.) Τα επαγγέλματα προς τα οποία προσανατολίζονται τα παιδιά ταιριάζουν, κατά τη γνώμη σας, στο φύλο τους;

Ταιριάζουν στο στερεοτυπικό φύλο τους, όχι στην ιδιοσυγκρασία τους που δεν είναι η ίδια με το στερεοτυπικό φύλο τους, δηλαδή βλέπεις ένα αγόρι, ας πούμε, που είναι καλός μαθητής, έχει κρίση, θα πρέπει να πάει Ιατρική, ενώ το βλέπεις να το ενδιαφέρει πιο πολύ και η δράση, παράδειγμα. Ή κορίτσια τα οποία έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά θα πάνε στην Νομική, είναι και κάποια που θα πάνε στους άλλους... θα πάνε ιατρική ,για παράδειγμα, αλλά τα πιο πολλά θα πάνε Νομική και πολύ λίγα ακούω να θέλουν να πάνε στο Πολυτεχνείο, πολύ λίγα ακούω... κορίτσια. Παλιότερα ήταν λίγο περισσότερα παλιότερα, πιθανά επειδή το κύρος που έχει η ιατρική σήμερα είχε και το πολυτεχνείο ενδεχομένως και κάποιες που θέλανε να ξεχωρίσουνε εδώ, να το κάνανε, πολύ λίγες απ' ό,τι ακούω, δεν το 'χουμε ζήσει, σήμερα που δεν έχει το κύρος, η ουσία όμως που παραμένει του αντικειμένου δεν πάει σχεδόν κανένα κορίτσι.

- Κατάλαβα, μάλιστα, να προχωρήσουμε;

(18.) Όσον αφορά στα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σε τι διαφέρουν τα αγόρια από τα κορίτσια;

Νομίζω ότι τα αγόρια είναι πιο μαχητικά, δεν ξέρω τι γίνεται με τα πολύ μικρά παιδιά που δεν έχω επαφή εγώ, δεν έχω δικά μου παιδιά και δεν ξέρω τι γίνεται, βλέπω αυτά που είναι στην εφηβεία. Είναι πιο μαχητικά, δεν τα παρατάνε εύκολα και σε κάτι που...όχι όλα βέβαια έτσι, τα παιδιά που πιστεύουν στον εαυτό τους, τα αγόρια που πιστεύουν στον εαυτό τους και τα λοιπά και που θεωρούν ότι θα καταφέρουν κάτι και στο σχολείο στα δύσκολα μαθήματα και δεν τα ενδιαφέρει τι θα πει ο περίγυρος πολύ και δεν είναι υπόλογα. Τα κορίτσια αισθάνομαι ότι αισθάνονται ότι είναι υπόλογα και αυτό επηρεάζει πολλές πτυχές της δράσης τους και είναι στοιχείο της προσωπικότητάς τους στο τέλος.

- **Να προχωρήσουμε δεν θέλετε κάτι.. και πού πιστεύετε ότι οφείλεται αυτή η διαφορά;**

- Στα έμφυλα στερεότυπα.

(20.) Ποιο από τα δύο φύλα δείχνει συνήθως μεγαλύτερη κοινωνική ευαισθησία και βοηθά αυτούς που έχουν ανάγκη;

- Και τα δύο φύλα, κάποια παιδιά κι απ' τα δύο φύλα, αλλά σε διαφορετικά πεδία, δηλαδή τα αγόρια αισθάνομαι ότι θα βοηθήσουν κάποια παιδιά του φύλου τους, για παράδειγμα, που αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια μειονότητα, μπορεί να 'ναι μετανάστες, κάτι άλλο και τα λοιπά, θα δώσουν πιο εύκολα αίμα τα αγόρια, τα κορίτσια είναι πιο φοβισμένα σ' αυτό, νομίζω. Τα κορίτσια θα βοηθήσουν περισσότερο, θα φροντίσουν να μαζέψουν είδη πρώτης ανάγκης, να τα πάνε κάπου, ξέρω εγώ. Αυτό ακούω αυτό νομίζω πως ....με τα κατοικίδια ..

- **Έχετε κάποια ιδέα για το πού οφείλεται αυτή η διαφορά της κατεύθυνσης της βοήθειας;**

Τα αγόρια είναι ότι φοβούνται λιγότερο να δώσουν αίμα, παράδειγμα, κι αυτά που φοβούνται λίγο δεν τολμάνε να το πούνε και να μην κάνουν αυτό που θα κάνει ο φίλος τους που είναι αγόρι ας πούμε. Στα κορίτσια αυτό είναι λιγότερο ανώδυνο, δεν θα ρισκάρουνε κάτι, θα το συζητήσουν με τις φίλες τους, θα μιλήσουν για τα αδέσποτα, ας πούμε και θα βοηθήσουν τα αδέσποτα, θα πάνε σε ένα σύλλογο, ας πούμε, τα αγόρια δεν το πολύ κάνουν αυτό, μπορεί να χαϊδέψουν μια γατούλα στον δρόμο μέχρι εκεί, δεν θα πάνε σε ένα σύλλογο, ας πούμε, δηλαδή έχει να κάνει με το τι κουβεντιάζουν με τις παρέες τους. Τα κορίτσια τα κατευθύνει κι αυτό αρκετά και είναι και κάτι που δεν φοβούνται να το κάνουν κιόλας.

- **Μάλιστα, ωραία.**

(21.) Γενικά πιστεύετε ότι τα αγόρια έχουν διαφορετικά συναισθήματα από τα κορίτσια;

- Θεωρώ ότι κρύβουν αρκετά τα συναισθήματά τους τα αγόρια, με διαφορετικό τρόπο, και τα κορίτσια μπορεί να το κάνουν αυτό αλλά το κάνουν με διαφορετικό τρόπο, δηλαδή το αγόρι θα κρύψει την ευαισθησία του, θα κρύψει κάποιες φοβίες του, μπορεί και ενώ φοβάται να κάνει κάτι να το κάνει, για να δείξει ότι δεν φοβάται ενώ μέσα του φοβάται.

- **Αρα έχουν τα ίδια συναισθήματα αλλά δεν τα εκδηλώνουν με τον ίδιο τρόπο;**

Σε μεγάλο βαθμό ναι, σε μεγάλο βαθμό ναι, τα κορίτσια αισθάνομαι ότι είναι και πιο ανασφαλή ως άτομα, δεν ξέρω αν το κρύβουν πολύ καλά τα αγόρια, αν κρύβουν πολύ καλά τις ανασφάλειες τους, αλλά αισθάνομαι ότι είναι λιγότερο ανασφαλή απ' τα κορίτσια και αυτό έχει σχέση και με τα συναισθήματά τους μετά νομίζω παίζει έναν ρόλο και στο συναισθηματικό τους κομμάτι αυτό.

(22.) Ποιο από τα δύο φύλα είναι πιο ήσυχο και πιο υπάκουο στην τάξη σας και γιατί;

-Εδώ είναι τα κορίτσια με διαφορά, τα κορίτσια με διαφορά, γιατί θεωρείται πιο κατακριτέο γι αυτά το να μην έχουνε την πρέπουσα συμπεριφορά, ενώ για τα αγόρια μπορεί να είναι και ένα στοιχείο ανδρισμού.

(23.) Και ποιο από τα δύο φύλα υφίσταται περισσότερες κυρώσεις για παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο;

- Η αλήθεια είναι ότι συμβαίνει στα αγόρια επειδή αυτά δημιουργούν τις περισσότερες φασαρίες, για να το πω πολύ απλά, αλλά θεωρώ ότι τα κορίτσια θα τα επιπλήξει το εκπαιδευτικό προσωπικό για κάτι πιο απλό που θα κάνουν που φαίνεται πιο βαρύ σ' αυτές, ενώ αν κάνει το ίδιο ένα αγόρι να 'χει περάσει απαρατήρητο.

- **Ναι.**

- Δε μιλάμε για κάτι σοβαρό...

-**Άρα στα αγόρια πιστεύετε οι εκπαιδευτικοί δείχνουν μεγαλύτερη ανοχή ως προς την παραβατική συμπεριφορά και πρέπει να φτάσει σε μία ακραία, ας πούμε, συμπεριφορά για να ...**

-Δηλαδή το αγοράκι το να μιλάει με τον διπλανό του χαμηλόφωνα δεν θεωρώ ότι αμέσως θα του κάνουν παρατήρηση, στο κοριτσάκι μπορεί και να κάνουν που μιλάει με τη συμμαθήτριά της.

-**Και για ποιο λόγο πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;**

Είναι θέμα συνήθειας, δεν το καταλαβαίνει εκείνη την ώρα ο εκπαιδευτικός που το κάνει, είναι θέμα συνήθειας. Η πρώτη εικόνα φαίνεται πολύ ελαφριά για τη μία ομάδα παιδιών, ενώ για την άλλη όχι.

- Άρα είναι πάλι τα έμφυλα στερεότυπα του εκπαιδευτικού εδώ, ε, από πίσω;

-Ναι, ναι.

(24.) Θεωρείτε ότι το γνωστικό αντικείμενο που διδάσκετε εσείς σας ταιριάζει; Και γιατί;

- Ναι. Βέβαια το κατάλαβα στην πορεία, όχι πως συνειδητά στα 18 είπα «θέλω να κάνω αυτό ή ...», το κατάλαβα στην πορεία, γιατί μου αρέσει που φωτίζονται όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας που δεν τις είχα δει καν ούτε εγώ πριν τις γνωρίσω μέσα από το αντικείμενό μου και σε βάζει να σκεφτείς με έναν διαφορετικό τρόπο και να ανακαλύπτεις και συ άλλες στη πορεία, επειδή έχεις μάθει να λειτουργείς μ' αυτόν τον τρόπο και να βλέπεις μ' αυτόν τον τρόπο την πραγματικότητα. Γι' αυτό αυτό που σας είπα πριν, ας πούμε, ότι και η γυναίκα που έχει κατακτήσει το κομμάτι της ισότητας εγώ βλέπω ότι βλέπει τον εαυτό της και τις άλλες γυναίκες με το αντρικό βλέμμα είναι κάτι που με γοητεύει εμένα το ότι μπορώ να το δω αυτό για παράδειγμα θεωρώ ότι...

-Ως παρατηρήτρια...

Ναι, ναι, ναι. Μια οπτική που δεν είναι διαδεδομένη δεν είναι κάτι που δεν το συζητάμε, ας πούμε ως κάτι που πρέπει να αλλάξει, ξέρω γω, ότι οι μητέρες επιβαρύνονται με το μέγιστο των παιδιών κι όχι οι πατεράδες, ας πούμε, δεν είναι κάτι τέτοιο...

-Ναι, δεν είναι κάτι εμφανές .Μάλιστα, ωραία.

(25.) Πιστεύετε ότι ως εκπαιδευτικός και ως άνθρωπος επηρεάζετε εσείς περισσότερο τα αγόρια ή τα κορίτσια της τάξης σας;

- Θέλω να πιστεύω και τα δύο, θέλω να πιστεύω και τα δύο (γέλιο). Ναι, δεν νομίζω να συμβαίνει πιο πολύ σε ένα από τα δύο φύλα, πιθανά για διαφορετικούς το ένα και για διαφορετικούς το άλλο. Όταν, ας πούμε, μιλάω για το πώς αλλάζουνε οι σχέσεις εργασίας, οι εργασιακές σχέσεις, και πως αυτό θα αλλάξει και στην πορεία του χρόνου, πιθανώς να ενδιαφέρονται πιο πολύ τα αγόρια γι' αυτό, ενώ και τα κορίτσια ξέρουνε ότι πρέπει να ζήσουνε και να δουλέψουνε. Όσον αφορά θέματα ισότητας ενδιαφέρονται πιο πολύ τα κορίτσια. Ένα απ' τα πολύ πρόσφατα, για παράδειγμα, μες την βδομάδα ασχολούμασταν πως η ηλεκτροκίνηση θα αλλάξει άλλες πτυχές της κοινωνικής μας ζωής και δεν το βλέπανε τα παιδιά. Τα αγόρια πήραν μέρος στην κουβέντα, δεν πήραν τα κορίτσια στην

προκειμένη περίπτωση... ενώ αφορούσε ακόμα και το ποιος θα βρει δουλειά! Να σου δώσω ένα παράδειγμα: ένα ηλεκτρικό αυτοκίνητο έχει 400 εξαρτήματα, ένα συμβατικό έχει 3500, άρα θα κλείσουν πολλές επιχειρήσεις, για παράδειγμα, που σ' αυτές δουλεύουν και γυναίκες, τα αγόρια ενδιαφέρει η κουβέντα, δεν ενδιαφέρει τα κορίτσια...

- Γιατί έχει να κάνει με μηχανές, μιλούσατε για μηχανές, οπότε θεώρησαν ότι δεν τις αφορά;

-Ναι, παρόλο στα τμήματα λογιστηρίων αυτών των επιχειρήσεων δουλεύουν κυρίως γυναίκες, αλλά τα αγόρια ενδιαφέρονται γι' αυτό. Είναι η αίσθηση που σου δίνει κάτι, με το που άκουσαν «ηλεκτροκίνηση» θεώρησαν τα κορίτσια ότι είναι κάτι που δεν τα πολυενδιαφέρει.

- Να πάμε στην επόμενη ερώτηση:

(26.) Έχετε εντοπίσει έμφυλα στερεότυπα μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της ειδικότητάς σας;

- Βασικά δεν υπάρχει καμιά σημαντική γυναίκα κοινωνιολόγος. Και νομίζω ότι αυτό, λίγο πολύ, ισχύει σε όλα τα μαθήματα, σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα, όχι μόνο σ αυτό. Επίσης τα παραδείγματα που φέρνουν τα βιβλία και που αφορούν και τα δύο φύλα, όπου αφορούν και τα δύο φύλα θα αναφέρονται στον άνδρα. Όπως και η γλώσσα μας σε σπρώχνει η γλώσσα σ' αυτό. Κυρίως αυτά.

Άρα και η γλώσσα των βιβλίων και τα παραδείγματα που είναι αντρικά.

Και η γλώσσα σπρώχνει και τα παραδείγματα.

- Κατάλαβα. Ναι; Ωραία.

(27.) Υπάρχουν εκπαιδευτικοί στο σχολείο σας που εκδηλώνουν έμφυλα στερεότυπα;

- Δεν είναι πολλοί και γίνονται όλο και λιγότεροι, νομίζω. Κάποιοι από αυτούς που έχουν μια μεγαλύτερη ηλικία το κάνουν σε ένα βαθμό, όχι έντονα, εεε, όπως και έχει σχέση και λίγο με την ειδικότητα, δηλαδή αισθάνομαι ότι οι θεολόγοι ειδικά οι μεγαλύτερης ηλικίας το κάνουν αυτό.

-Σε άλλες ειδικότητες έχετε καταλάβει κάτι;

-Δεν το έχω συγκρατήσει αυτό σε όποιο σχολείο και να χω πάει και να βλέπω κάποιο θεολόγο σε μεγάλη ηλικία κάτι θα δω πάντα.

- Μάλιστα. Και γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

- Γιατί αφενός η θρησκεία είναι πατριαρχική, η δική μας, και αυτός που το έχει επιλέξει αφ' ενός έχει γαλουχηθεί με αυτό αφ' ετέρου το συγκεκριμένο αντικείμενο είναι από τη φύση του δογματικό, δεν προσπαθεί να αποδείξει κάτι, παίρνει ένα δεδομένο και

προσπαθεί να το δικαιολογήσει. Οπότε, όπως το συγκεκριμένο δεδομένο, το δόγμα της θρησκείας, προσπαθείς να το δικαιολογήσεις και οτιδήποτε συμβαίνει γύρω σου έχεις ασκηθεί να το βλέπεις ως δεδομένο και να το δικαιολογείς, να δικαιολογείς την ύπαρξή του, δηλαδή.

-Μάλιστα. Ωραία.

Δ. Στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη (3ο ερευνητικό ερώτημα)

(28.) Εσείς προσωπικά έχετε ευαισθησία σε θέματα που αφορούν στα δύο φύλα;

- Προσπαθώ να ... Πιστεύω πως ναι. Προσπαθώ να εντοπίσω πρώτα απ' όλα σε μένα τα στερεότυπα και να τα αποδομώ, αποδομώντας τα μέσα μου τα αποδομώ και στις πράξεις μου, και είχα αναφέρει και προηγουμένως στη συνέντευξή σας, στη συνέντευξη που δίνω τώρα, κάνοντας αυτό που σας είπα τώρα, δηλαδή προσπαθώντας να τα αντιλαμβάνομαι η ίδια, βλέπω ότι πολύ πιο εύκολα θα κάνω παρατήρηση σε δύο κορίτσια που μιλούν χαμηλόφωνα μεταξύ τους στο θρανίο παρά σε δύο αγόρια, δηλαδή προσπαθώ να το αντιμετωπίσω αυτό, αλλά πρώτα το αντιλήφθηκα για να το κάνω. Τι άλλο ...Γενικότερα προσπαθώ όπου βλέπω να υπάρχουν στερεότυπα να τα αντιμετωπίζω. Δηλαδή έχω αφιερώσει χρόνο μέσα στην τάξη για να πω στα παιδιά πως δεν είναι μια έμφυτη κλίση το να είσαι καλός στα Μαθηματικά ή στα Αρχαία, ας πούμε, παράδειγμα, και σε οποιοδήποτε άλλο μάθημα το οποίο βλέπω να λειτουργούν τα στερεότυπα. Δηλαδή αφιερώνω χρόνο να πείσω τα παιδιά ότι το' χουν πάρει στραβά και δεν είναι, το φύλο τους δεν έχει καμία σχέση με το αντικείμενο που θα ακολουθήσουν με το αν είναι θεωρητικό ή θετικό. Μάλιστα αναφέρω πως τα Αρχαία συγκεκριμένα χρειάζονται τετράγωνη λογική που χρειάζονται και τα Μαθηματικά για να προχωρήσεις σε αυτά για να τα μάθεις.

-Ωραία, θεωρείτε ότι ίσως... το απαντήσατε, ότι κάποιες φορές εκφράζετε... άρα αυτό το αντιλαμβάνεστε και σας προβληματίζει αλλά φυσικά δεν ενισχύετε εσείς, προσπαθείτε να μην ενισχύετε, έτσι;

-Προσπαθώ να μην το κάνω.

- Ωραία, άλλη ερώτηση.

(30.) Πώς συνηθίζετε να χωρίζετε σε ομάδες τα παιδιά της τάξης σας; Βάσει ποιων κριτηρίων;

- Προσπαθώ να τα χωρίζω έτσι, όταν κάνουμε κάποια εργασία προφανώς, που το ένα να προσφέρει στο άλλο και να αποδώσει η ομάδα, όχι τόσο για το αποτέλεσμα που πιθανά

και εμένα να εξυπηρετεί, αλλά και εκείνα, και να καταλάβουν.. τα χωρίζω και έτσι που παιδιά που νομίζουν πως αρχικά δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους, δηλαδή δεν μπορούσαν να κάνουνε παρέα να συνεργαστούν να δώσει κάτι το ένα στο άλλο βλέπουν στην πορεία ότι γίνεται. Και πιο πολύ μπορεί να γίνει μεταξύ τους απ' ό,τι με άλλα που νομίζουν ότι έχουν πάρα πολλά κοινά και που κάνουν αυθόρμητα παρέα στο διάλειμμα.

- Ναι, άρα ουσιαστικά προσπαθείτε να ενισχύσετε και να δημιουργηθούν καινούργιες φιλίες, καινούργιες γνωριμίες μέσα από την ομαδοποίηση, ε; να τους φέρετε σε επαφή για να γνωριστούν...

-Και να αποδομήσουν και εκεί κάποια στερεότυπα, όχι απαραίτητα τα έμφυλα...

-Ναι, κατάλαβα.

-Αυτό που λέμε «κόβω φάτσα από έναν άνθρωπο και βλέπω αν μου πάει ή δε μου πάει», να δουν ότι δεν είναι ακριβώς έτσι.

(31.) Έχετε ποτέ χωρίσει τα παιδιά σε αγόρια και κορίτσια;

- Όχι δεν το 'χω κάνει, όχι.

- Ωραία, άλλη ερώτηση.

(32.) Υπάρχουν μαθητές/τριες με έμφυλα στερεότυπα;

- Ναι, όχι όσο παλιότερα σίγουρα, αλλά συμβαίνει αρκετά, εε, το παρατηρώ αυτό κυρίως όταν κάνω εφημερία στο διάλειμμα και μιλάνε τα αγόρια για κάποια κορίτσια, που μπορεί και να τα ενδιαφέρουν και ερωτικά, το που εστιάζουνε και το ποια χαρακτηριστικά τους θα.. με ποια χαρακτηριστικά τους θα ασχοληθούνε, κυρίως σωματικά χαρακτηριστικά, και θα συμφωνήσουν τα άλλα αγόρια με αυτό. Αυτό το βλέπω ακόμα έντονα, δυστυχώς, το βλέπω πάρα πολύ έντονα. Εε όπως βλέπω και τα κορίτσια και δεν μου αρέσει αυτό και καλές μαθήτριες, παλιότερα υπήρχε ένας διαχωρισμός των παιδιών που είχαν μία επίδοση στο σχολείο καλή, σε πολλές περιπτώσεις να ντύνονται, όπως μία κοπέλα που βλέπουμε στη showbiz και θέλει να προβάλλει τα σωματικά της χαρακτηριστικά, το βλέπουμε στο σχολείο αυτό έντονα και από καλές μαθήτριες, που υποτίθεται έχουν κάποιους άλλους στόχους, έτσι, για αυτό. Και αυτό με στεναχωρεί, ομολογώ...

- Και λέτε ότι αυτό δεν γινόταν παλιότερα δηλαδή, ε;

- Δεν γινόταν γιατί δεν υπήρχε ελευθερία, δεν το ανεχόταν το σχολείο και η οικογένεια, δεν φαντάζομαι ότι ξαφνικά αυτό εμφανίστηκε έτσι, εκδηλώθηκε τώρα αλλά θα υπήρχε η ανάγκη των μαθητριών και τότε να το κάνουν, αλλά δεν το επέτρεπε η οικογένεια και το σχολείο.

-Μάλιστα, ωραία, εσείς όταν αντιμετωπίζετε, όταν είστε αυτόπτης μάρτυς τέτοιων περιστατικών, κάνετε κάτι; Παρεμβαίνετε με κάποιο τρόπο, τι στάση τηρείτε, ας πούμε, στο διάλειμμα, όταν βλέπετε να συζητάνε αγόρια για...

- Προσπαθώ να επεμβαίνω έτσι ώστε να μη φαίνεται ότι είμαι επεμβατική, γιατί δεν επιτρέπεται, γιατί θα μου πουν ότι δεν με αφορά κιόλας και δεν θα το δεχτούν αυτό που θα τους πω, αν γίνει έτσι και να μη με θεωρήσουν συντηρητική. Γιατί δυστυχώς τα παιδιά θα το εκλάβουν έτσι αρχικά. Το πρώτο είναι να με δεχτούν. Το δεύτερο είναι να μη με εκλάβουν συντηρητική είτε τα κορίτσια που ντύνονται κάπως και συζητάνε το ντύσιμό τους είτε τα αγόρια που συζητάνε για τα κορίτσια με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο και προσπαθώ να τους δείξω μία άλλη διάσταση, ότι δεν είναι θέμα συντηρητισμού, είναι θέμα αποδόμησης στερεοτύπων και το να καταφέρεις να χτίσεις μία άλλη ταυτότητα. Και θα είναι κερδισμένα και τα δύο φύλα εάν γίνει αυτό.

(33.) Πώς θα αντιδρούσατε αν σας έλεγαν οι μαθητές/τριές σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο τους;

- Θα τα άκουγα τα παιδιά, γιατί μπορεί να έχουν δίκιο και να κάνω κάτι που δεν το καταλαβαίνω και θα τα άκουγα για να δω πρώτα από όλα αυτό, αν κάνω κάτι που δεν καταλαβαίνω, και αν θα έχουν καταλάβει κάτι λάθος να το συζητήσουμε και να τους πω γιατί.

- Ωραία.

(34.) Κι αν σας έλεγαν οι συνάδελφοι ή ο/η διευθυντής/τρια σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο των παιδιών;

- Θα έκανα το ίδιο πράγμα που θα έκανα και με τους μαθητές.

(35.) Πιστεύετε ότι θα ήταν χρήσιμο ή/και απαραίτητο να ενταχθεί στο ωρολόγιο πρόγραμμα του σχολείου το μάθημα της Σεξουαλικής Αγωγής;

- Πάρα πολύ χρήσιμο, γιατί όσες φορές έχουμε κάνει κάποιες ελεύθερες συζητήσεις με κάποιες αφορμές στην τάξη βλέπω τα παιδιά να έχουν πρώτα από όλα άγνοια και έντονη παραπληροφόρηση από τα διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, από διάφορα περιοδικά που έχουν και σεξουαλικό περιεχόμενο και λένε πράγματα που τα αποπροσανατολίζουν, εδώ υπάρχουν και τα στερεότυπα έντονα σε αυτό το κομμάτι πάρα πάρα πολύ έντονα, αλλά υπάρχει και άγνοια, υπάρχει άγνοια γι' αυτά τα θέματα. Επίσης θεωρώ ότι είναι σημαντικό όχι μόνο για τα παιδιά του Γυμνασίου ή του Λυκείου που πιθανά να αρχίσουν σε λίγο ή και να έχουν ήδη αρχίσει να έχουν σεξουαλική ζωή αλλά και για την πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης και το νηπιαγωγείο για τον εξής λόγο: Γιατί, επειδή οι γονείς έχουν

την αγωνία τα παιδιά, εεε, να μη γίνουν ομοφυλόφιλα, προσπαθούν να τους χτίσουν την εικόνα του φύλου τους με όλα τα στερεότυπα που έχει αυτή η εικόνα. Θα έπρεπε σε αυτό το μάθημα στο νηπιαγωγείο, όπου έχει αρχίσει να εντάσσεται, απλά από ότι έχω λίγο κοιτάξει το αναλυτικό πρόγραμμα αυτό που κατάλαβα είναι ότι προσπαθούν να περάσει πώς το παιδάκι να μην αφήνει κάποιο ξένο να το ακουμπά με αυτόν τον τρόπο. Σημαντικό αυτό.

-Στο κομμάτι της προστασίας.

Στο κομμάτι της προστασίας. Θα έπρεπε να τα μάθουνε πως το φύλο τους έχει σχέση με κάποια συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά και δεν έχει σχέση με όλα τα στερεότυπα που πάνε να χτίσουν πάνω σε αυτό, να καταλάβουν δηλαδή ότι έχουν συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά, συγκεκριμένα γεννητικά όργανα, να το πω πολύ απλά, και αυτά σε κάνουν κορίτσι ή αγόρι και όχι το εάν παίζεις με κούκλες ή να παίζεις με κουζινικά ή και κάτι άλλο.

(36.) Και σε αυτό το μάθημα ποια θα έπρεπε να είναι η αναφορά, ώστε να περιοριστούν τα έμφυλα στερεότυπα; Δηλαδή τι θα έπρεπε να εμπεριέχει για να μειωθούν, ας πούμε, τα στερεότυπα μέσα στο σχολείο;

-Στο νηπιαγωγείο νομίζω ότι είπα, νομίζω ότι απαντάω σε ένα βαθμό σε αυτή την ερώτηση. Σε μεγαλύτερες βαθμίδες θα έπρεπε να αποδομηθούν όλες οι απόψεις γύρω από το πότε ξεκινάει τη σεξουαλική ζωή το αγόρι το κορίτσι, ποιο ρόλο πρέπει να παίζει μέσα σε αυτήν να μάθουνε για τα γεννητικά τους όργανα ότι η μόνη διαφορά είναι ότι είναι εσωτερικά του ενός, εξωτερικά του άλλου και δεν έχει κάτι ο ένας παραπάνω από τον άλλον, να γίνουν τέτοιες αναφορές και ότι τα όποια, εεε, ο τρόπος που παρουσιάζονται τα δύο φύλα για να είναι επιθυμητά σεξουαλικά είναι καθαρά θέμα κατασκευής και δεν έχει να κάνει με την... με τα ίδια τα φύλα βιολογικά.

(37.) Γενικότερα με ποιον τρόπο θα μπορούσε το σχολείο, πιστεύετε, να προωθήσει την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων; Πέρα από αυτό το μάθημα, δηλαδή, με την ένταξη αυτού του μαθήματος;

- Και με τη γενικότερη συμπεριφορά. Με την αλλαγή των βιβλίων... το παρατηρώ το ότι σε κανένα βιβλίο οι γυναίκες που έχουν διακριθεί στους διάφορους χώρους δεν παρουσιάζονται. Δηλαδή, για παράδειγμα, όπως μιλάνε για το Κολοκοτρώνη στα βιβλία της ιστορίας θα μπορούσε να μιλάει και για τη Μαντώ Μαυρογένους. Δηλαδή δεν παρουσιάζεται πουθενά η Μαντώ Μαυρογένους. Είναι γεγονός ότι γενικότερα έχει αδικηθεί η γυναίκα ιστορικά, γιατί δεν τις είχαν δοθεί ευκαιρίες ούτως ώστε πολλές να

ξεχωρίσουν και να διακριθούν, αλλά κι αυτές που έχουν διακριθεί δεν παρουσιάζονται καθόλου. Το θεωρώ σημαντικό αυτό, πιθανόν να έπρεπε περισσότερες γυναίκες να έχουν διευθυντικές θέσεις στους χώρους τους σχολικούς, κάτι που δεν συμβαίνει. Πιθανόν να υπάρχει η ποσόστωση που υπάρχει στις εκλογές τις εθνικές κτλ. θα έπρεπε να υπάρχει και εδώ ενδεχομένως, γιατί φανταστείτε ένα παιδάκι στο δημοτικό, ας πούμε, να του κάνουν μάθημα συνέχεια δασκάλες και ο διευθυντής είναι πάντα δάσκαλος. Είναι διάχυτο αυτό, είναι διάχυτα τα στερεότυπα, η εικόνα που δημιουργεί στερεότυπα. Βλέπουν ποιος έχει την εξουσία, ποιος είναι ο δυνατός. Είναι πράγματα αυτά που θα έπρεπε να αλλάζουμε. Και πιθανά κι η γλώσσα. Δηλαδή όταν φέρουμε ένα παράδειγμα για τους μαθητές δεν θα πούμε ποτέ «η μαθήτρια» σκέτο, θα πούμε «ο μαθητής» ή και τα δύο, η γλώσσα επειδή είναι δημιούργημα μιας πατριαρχικής κοινωνίας, λειτουργεί, ώστε να συμβάλλει στην ...στο να στερεωθούν στερεότυπα, στην παγίωση.

(38.) Πιστεύετε ότι θα υπήρχαν εμπόδια στην προσπάθεια αυτή; Θα υπήρχαν εμπόδια, δηλαδή, στην προσπάθεια που θα έκανε το σχολείο;

- Δεν νομίζω να είναι τα πρόσωπα που στελεχώνουν την εκπαίδευση... Από τα στερεότυπα και τις συνήθειες μας θα υπήρχαν τα εμπόδια. (γέλιο). Θέλει πολύ χρόνο για να αλλάξουμε εμείς αυτά τα πράγματα, οι ίδιοι.

- **Θέλει χρόνο...Άρα είναι θέμα χρόνου, δηλαδή.**

- Θέλει πολλή προσπάθεια, όχι μόνο χρόνο... θέλει προσπάθεια, δηλαδή πρέπει να αφιερώσουμε χρόνο για να τα συνειδητοποιήσουμε και να το θέσουμε ως στόχο, να θέσουμε ως στόχο την αλλαγή, διαφορετικά ακόμα και αν... ας συμφωνήσουμε ότι θα αλλάξουμε κάποια πράγματα. Θα πούμε «ναι» κι ο καθένας θα λειτουργεί με τον τρόπο του και θα συνεχίσει να λειτουργεί όπως πριν. Πρέπει να εστιάσουμε σε αυτό οι ίδιοι και να πούμε ότι πρέπει να το αλλάξουμε, πρέπει να προσπαθήσουμε συνειδητά.

(39.) Θα θέλατε να προσθέσετε κάτι άλλο γενικότερα;

- Ναι, σε κάποια προηγούμενη ερώτησή σας, κάποια ερώτησή σας αφορούσε στο αν το αντικείμενό μου, το αντικείμενο των σπουδών μου, έτσι, που είναι αυτό που στην ουσία διδάσκω κιόλας, περιελάμβανε κάποια μαθήματα που αφορούσαν στα στερεότυπα. Εκεί είχα πει κάποια πράγματα. Θα 'θελα να προσθέσω κάτι, που ισχύει, απλά το ξέχασα εκείνη την ώρα. Τα στερεότυπα χτίζουν και το βιολογικό φύλο σε πολύ μεγάλο βαθμό, δηλαδή ο τρόπος που μαθαίνουμε για το πώς λειτουργεί το σώμα του ενός και του άλλου συμβάλλει ώστε να γίνεται και έτσι. Να χτίζεται και βιολογικά. Ας πούμε ένα παράδειγμα για να καταλάβετε τι εννοώ. Οι κότες παλιά πετάγανε, όταν μπήκανε στα κοτέτσια

σταμάτησαν να πετάνε, το ίδιο γινόταν και με τα γαϊδούρια σκαρφαλώνανε πάρα πολύ που δεν το κάνουν τώρα. Η γυναίκα, όταν κατάλαβε ο άντρας .....(Φασαρία). Αρχικά ξέρουμε στο αντικείμενο το δικό μου ότι οι πρωτόγονοι άνθρωποι δεν ξέρανε πώς μία γυναίκα μένει έγκυος, είχαν σεξουαλικές επαφές από όταν ήταν πίθηκοι οι άνθρωποι αλλά δεν ξέρανε πώς μία γυναίκα μένει έγκυος... Όταν αντιλήφθηκε ο άνδρας τη συμβολή του στην αναπαραγωγή θεώρησε ότι το παιδί είναι δικό του, το παιδί στην κοιλιά της γυναίκας απλά μεγαλώνει. Τότε κλείσανε τις γυναίκες στα σπίτια, είναι καθοριστικό αυτό για τον ρόλο της γυναίκας για τους επόμενους αιώνες. Αυτό άλλαξε και το σώμα της, αυτό άλλαξε και το σώμα της, όταν κλείστηκε, όπως η κότα κλείστηκε στο κοτέτσι, έτσι η γυναίκα που κλείστηκε στο σπίτι το σώμα της άλλαξε, δεν κυνηγούσε πλέον, έγινε λιγότερο δυνατό, αλλά και πλέον τα στερεότυπα μας το πώς πρέπει κάθε μια γυναίκα να είναι σεμνή, το πώς πρέπει να λειτουργεί και τα λοιπά συμβάλλουν στο να χτίζεται πάλι το σώμα της, στο να μην μπορεί να κάνει κάποια πράγματα... Ο άντρας που το χρησιμοποιεί πολύ πιο ελεύθερα τα κάνει και αυτό το κάνουν λιγότερο δυνατό, να το πω πολύ απλά. Είναι και αυτό, δηλαδή, ανήκει και αυτό σε θεωρία που αυτή τη στιγμή διδάσκεται στα πανεπιστήμια όσον αφορά τα έμφυλα στερεότυπα.

- Και αυτό έχει πολύ ενδιαφέρον. Είναι και λογικό όπως το εξηγήσατε, λογικό να γίνεται αυτό, όμως δεν πάει το μυαλό σου ότι μπορεί να επέμβει στη φυσιολογία, ας πούμε του...

- Επίσης θέλω να πω και κάτι άλλο. Επειδή ανέφερα πριν σε μία από τις τελευταίες ερωτήσεις πως πρέπει στο νηπιαγωγείο να έχουνε μάθημα σεξουαλικής αγωγής θα περιλάμβανε το εξής: θα πρέπει να μαθαίνουν τα παιδιά ότι το φύλο τους εξαρτάται από τα γεννητικά τους τα σωματικά τους χαρακτηριστικά και όχι από τα στερεότυπα, έτσι; Το πιστεύω γι' αυτό και το είπα. Δεν θεωρώ ότι αυτό είναι αντιφατικό με τα άλλα που έχω πει...εεε... πως αυτό δεν θα έπρεπε να .... επειδή έχω πει και κάτι άλλο, ότι πάνω στο αντικείμενό μου ξέρουμε εμείς οι κοινωνιολόγοι ότι τα φύλα είναι δύο πόλοι και εκεί μέσα λειτουργούμε ως συνεχές, δηλαδή μπορεί να έχουμε συγκεκριμένα γεννητικά όργανα αλλά πολλές φορές και από το άλλο φύλο και τα λοιπά. Αυτό δεν θεωρώ ότι είναι αντιφατικό σε σχέση με αυτό που είπα για τη σεξουαλική αγωγή στο νηπιαγωγείο, γιατί στα παιδιά εκεί δίνει μία πρώτη σταθερότητα που τη χρειάζονται για να φτιάξουν την ταυτότητα τους μη χρησιμοποιώντας στερεότυπα. Δεν θεωρώ αντιφατικό, δηλαδή, αυτό που είπα, αργότερα θα περάσουν το στάδιο της ζωής τους, θα μπορούσαν να μάθουν άλλα πράγματα και εκεί να προσδιορίσουν οτιδήποτε άλλο θέλουν, αλλά αρχικά θα αποκτήσουν

τη σιγουριά που χρειάζονται για το φύλο τους χωρίς να την χτίσουν αυτή πάνω στα στερεότυπα. Αυτά.

-Ωραία, ευχαριστώ πάρα πάρα πολύ!!! (γέλιο)

- Και εγώ.

- Και πολύ ενδιαφέρουσα αυτή η συνέντευξη!

- Κι εγώ.

Συνέντευξη 6

Τόπος συνέντευξης: Λευκάδα

Ημερομηνία: 20/12/2021

Ωρα: 10:00π.μ.

Α. Δημογραφικά στοιχεία

- **Φύλο:** Γυναίκα.
- **Η ηλικία σας;** 41.
- **Οικογενειακή κατάσταση;** Παντρεμένη με 3 παιδιά.
- **Επαγγελματική εμπειρία/έτη προϋπηρεσίας ως εκπαιδευτικός;**

Λοιπόν, από το 2006 είναι, αν δεν κάνω λάθος, 15 χρόνια, συν δύο χρονιές ωρομίσθια πριν, α, εντάξει, τώρα στο περίπου 17 χρόνια.

- **Η ειδικότητά σας;** Γερμανικής, στη Δευτεροβάθμια.

- **Τι τίτλους σπουδών έχετε;**

-Έχω μεταπτυχιακό και είμαι και υποψήφιος διδάκτορας, υποψήφια διδάκτορας.

- Συγχαρητήρια! (γέλια) και με το καλό!**

- Ευχαριστώ.

- Το αντικείμενο του διδακτορικού σας;**

Είναι στη γλωσσολογία, κοινωνιογλωσσολογία, ανάλυση λόγου.

- Και κάτι αντίστοιχο ήταν και το Μεταπτυχιακό;**

-Ε ναι, ναι, στην κοινωνιογλωσσολογία πάλι, ναι.

- **Ωραία. Έχετε κάποια επιμόρφωση σε θέματα ισότητας των δύο φύλων; Όχι.**

- **Και το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονιών σας;**

- Ήταν η μητέρα μου απόφοιτος Γυμνασίου τότε -Λυκείου δικού μας- ο πατέρας μου είχε βγάλει και μία λογιστική σχολή, τώρα ακριβώς δεν ξέρω αν ήταν τύπου ΤΕΙ σημερινού και επάγγελμα η μητέρα μου δικαστικός υπάλληλος, Πρωτοδικείο και εισαγγελία σαν προϊσταμένη και ο πατέρας μου ήτανε στο καζίνο, δημόσιος υπάλληλος του ΕΟΤ που ήταν τότε, στο Καζίνο της Κέρκυρας.

- **Ωραία, περνάμε στο πρώτο κομμάτι της συνέντευξης μας εξετάζει τις**

Β. Γνώσεις των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα

(1^ο ερευνητικό ερώτημα)

(1.) Τι θεωρείτε ως βιολογικό φύλο;

- Τι θεωρώ εγώ ως βιολογικό φύλο; Λοιπόν, αυτή είναι λίγο δύσκολη ερώτηση, πώς να το πω εγώ...; Ξέρω ότι... έχω τη διαφορά κοινωνικού- βιολογικού φύλου, έχω μία επίγνωση, ας πούμε για αυτό, βιολογικό φύλο τώρα.. Ίσως δεν μπορώ να το ορίσω πολύ επιστημονικά, αλλά ίσως το φύλο ως προς τα βιολογικά χαρακτηριστικά καθαρά που έχουν δοθεί σε ένα άτομο από τη γέννησή του, θα έλεγα.

(2.) Και το κοινωνικό φύλο;

-Το κοινωνικό μετά είναι η κοινωνική ταυτότητα, οι κοινωνικοί ρόλοι που υιοθετεί το άτομο, το οποίο μπορεί να συνάδει με το ... βασικά όχι συνάδει, δηλαδή, έχουμε το βιολογικό φύλο αλλά κάθε κοινωνία, κάθε κοινωνική ομάδα, έχει το δικό της μετά εικόνα για τους ρόλους του κοινωνικού φύλου ή μπορεί και το άτομο.. υπάρχουν και περιπτώσεις να νιώθει ότι δεν μπορεί να υιοθετήσει το πρότυπο της κοινωνίας ως προς το δικό του φύλο.

-Εντάξει; Δε θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο; Ωραία.

(3.) Τι σημαίνει για σας «ισότητα»;

- Ίσες ευκαιρίες, ίσα δικαιώματα, ίσες ικανότητες, δηλαδή, να θεωρούμε ότι έχουμε ίσες ικανότητες. Εε αυτό.

- Πιστεύετε ότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία υπάρχει ισότητα των δύο φύλων;

- Σε σχέση με παλαιότερα υπάρχει μία πρόοδος, νομίζω, αλλά όχι 100%, δεν υπάρχει 100% ισότητα. Γιατί, εντάξει, στην ισότητα εκτός του ότι ο νόμος προσπαθεί να προωθήσει την ισότητα δικαιωμάτων, ευκαιριών, στο αυτό που είπα στο ίσες ικανότητες εννοούμε είναι στάσεις απέναντι στις ..εκεί υπάρχουν διαφορές και στους ρόλους, στη νοοτροπία, δεν είναι 100%.

- Ωραία.

(4.) Έχετε ακούσει τον όρο «έμφυλα στερεότυπα»;

-Ναι.

- Τι σημαίνει για σας αυτός ο όρος; Μπορείτε να μου πείτε δυο λόγια;

-Εμ ... Λοιπόν στερεότυπα είναι κάποιες παγιωμένες εικόνες κοινωνικές, δε νομίζω ότι είναι τόσο προσωπικές όσο κοινωνικές, για τα δύο φύλα, για τον ρόλο τους, για ...και για αυτό που είπα για τις ικανότητές τους, θετική-αρνητική εικόνα, ναι, που όντως δεν ανταποκρίνονται πάντα, είναι γενικευτικές, δεν ανταποκρίνονται πάντα στην πραγματικότητα συνδέονται και με τις προκαταλήψεις, προκατάληψη, δηλαδή, σημαίνει ότι πριν γνωρίσεις ένα άτομο απλά το ότι είναι γυναίκα ή άντρας ... νομίζω κιόλας ότι

είχα διαβάσει ότι... η πρώτη εντύπωση όταν γνωρίζουμε ένα άτομο, το πρώτο στοιχείο που βγάζουμε κάποιες όχι προκαταλήψεις, κάποια συμπεράσματα, προσδοκίες για το τι θα είναι αυτό το άτομο, είναι το φύλο του, είναι η πρώτη εντύπωση που παίρνουμε το φύλο, μετά μπορεί να πάει ηλικία, μπορεί να πάνε όλα τα άλλα, άρα είναι... υπάρχουν κάποιες παγιωμένες που νομίζω επίσης τα στερεότυπα δεν είναι μόνο για τον άλλο, για τον απέναντί μας, αλλά και για τον εαυτό μας, υιοθετούμε στερεότυπα στο πώς να συμπεριφερόμαστε ως προς το φύλο μας στην κοινωνία μας.

- **Ωραία. (5.) Μου είπατε και πριν ότι δεν έχετε παρακολουθήσει κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα. Μπορεί να ήταν κάποιο μάθημα στις σπουδές σας, ένα σεμινάριο σχετικό με την ισότητα των δύο φύλων και τις διαφυλικές σχέσεις.**

- Ναι, εγώ το πήγα σε πιο πρόσφατα, όντως ... Στις σπουδές έχω διαβάσει και στο πλαίσιο της γλωσσολογίας, κοινωνιογλωσσολογίας που με ενδιέφερε και πιο πολύ και στο μεταπτυχιακό μου, έχω διαβάσει σχετικά και για την φεμινιστική γλωσσολογία, μπορεί εκεί να έχω παρακολουθήσει κάποια ....στο παρελθόν, ας πούμε, όντως, δεν έχω τώρα, ως καθηγήτρια, ως εκπαιδευτικός δε θυμάμαι να έχω κάνει κάτι, αλλά έχω ασχοληθεί ως ένα βαθμό με αυτό τον προβληματισμό.

-**Ωστόσο συνδεόταν με τη γλωσσολογία είπατε, ήταν ένα μάθημα γλωσσολογίας, ας πούμε που είχε και τα 2 φύλα.**

-Περισσότερο, δηλαδή περισσότερο είχα επικεντρωθεί λόγω του προσωπικού ενδιαφέροντος, ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος στο πώς η γλώσσα αποτυπώνει κάποια ... κοινωνικά στερεότυπα που αφορούν το φύλο, αλλά η κοινωνιογλωσσολογία ούτως ή άλλως συνδυάζει και την Κοινωνιολογία, δε μένει μόνο στο γλωσσικό κώδικα αλλά και σε άλλα, ακόμη και στο, ας πούμε, ... επειδή και στο διδακτορικό που κάνω έχει να κάνει και με τα ΜΜΕ και στην παρουσίαση στην εικόνα των φύλων και στον σεξισμό και στον σεξισμό στα ΜΜΕ που δεν είναι μόνο γλωσσολογικό αλλά είναι και σημειολογικό, σε αυτό το πλαίσιο όμως περισσότερο.

- **Ωραία.**

(6.) Και ξέρετε αν υπάρχουν φορείς ή συλλογικότητες που ασχολούνται με θέματα ισότητας των δύο φύλων και όπου θα μπορούσατε ως εκπαιδευτικός να απευθυνθείτε για βοήθεια, αν χρειαστεί;

-Ξέρω ότι υπάρχει, ας πούμε, στον Δήμο όπως έχουμε και συνάδελφο που ήτανε αντιδήμαρχος και υπάρχει τομέας ισότητας σε αυτό το πλαίσιο, στον Δήμο της πόλης

μας... Δεν θυμάμαι τώρα ακριβώς αλλά ξέρω ότι υπάρχουν, ας πούμε, για τη βία κάποιοι σύλλογοι και κάποιες οργανώσεις για την έμφυλη βία, βία εναντίον γυναικών, εεε, αυτό.

-Ωραία.

Γ. Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη

(2^ο ερευνητικό ερώτημα)

(7.) Πιστεύετε ότι υπάρχει διαφορά ως προς τις ικανότητες και τις δεξιότητες αγοριών και κοριτσιών σε σχέση με τις επιδόσεις τους στο σχολείο;

- Λοιπόν, ναι. Τώρα αυτό, ναι, είναι λίγο δύσκολο το συζητήσουμε, γιατί από τη μία μπορεί να πω ότι ναι δεν υπάρχει διαφορά και το βλέπουμε ίδιο, αλλά από την άλλη μεριά νομίζω ότι κάποιες φορές Ίσως και σαν εκπαιδευτικός και όσο και να είσαι προβληματισμένος μπορεί να επηρεαζόμαστε από αυτά τα στερεότυπα, παράδειγμα: υπάρχει μία τάση να λέμε ότι τα αγόρια είναι πιο ζωντανά στο μάθημα πιο ατίθασα, κάνουν πιο πολλή φασαρία. Αυτό ίσως ακόμα και σε μένα κάποιες φορές να επηρεάζει τη στάση μου, ότι τα κορίτσια συνήθως είναι τα πιο ήσυχα και άρα τα αγόρια είμαστε λίγο πιο σε ετοιμότητα να τα μαζέψουμε, να τα τιμωρήσουμε εντός εισαγωγικών και αυτά, ότι κάνουν φασαρία. Τώρα ένα άλλο γενικό στερεότυπο που λένε ότι τα κορίτσια είναι συνήθως πιο πολύ στα φιλολογικά, τα αγόρια, υπάρχει και αυτό, στα ... στις θετικές επιστήμες για αυτό έχω διαβάσει ότι ενώ όντως δεν το δέχεται η παιδαγωγική επιστήμη, σε κάποιες έρευνες έχει επιβεβαιωθεί όντως, δηλαδή στη Γερμανία συγκεκριμένα είχα δει ότι κάναμε πειράματα, πειραματικές μεθόδους και βλέπανε ότι όντως πρέπει να διδάσκουμε διαφορετικά τα μαθηματικά, είχαν καταλήξει σε μία έρευνα, άρα είναι κάποια διαφορούμενα πράγματα, δεν το πιστεύω αυτό, δεν πιστεύω ότι υπάρχει διαφορά, πιστεύω πιο πολύ σε κλίσεις, σε ταλέντα, σε άλλους παράγοντες και όχι το φύλο, αλλά τώρα γίνεται ο φαύλος κύκλος ότι ίσως και τα κορίτσια, επειδή αναμένουμε εμείς ότι θα είναι εμείς οι καθηγητές, οι γονείς πιο καλές στα φιλολογικά και πιο ήσυχες μαθήτριες αυτό είναι ίσως λίγο το πρότυπο που έχουμε αυτό που είπα ότι κάπου οδηγούνται και εκεί άρα τελικά επιβεβαιώνουν (γέλιο) αυτό το στερεότυπο. Δηλαδή σίγουρα δεν θα πω ότι υπάρχουν, δεν το δέχομαι να πω ότι υπάρχουν διαφορές στο φύλο γιατί έχω δει διαφορές και στους μαθητές στις ικανότητες έτσι που δεν έχει να κάνει με το φύλο αλλά λέω ότι ίσως κάποιες φορές και η δική μου αντιμετώπιση να -πώς το λένε- να εκφράζει ή να επηρεάζεται από κάποια γενικά στερεότυπα, δεν το αποκλείω σε κάποιες περιπτώσεις.

-Ωραία.

(9.) Θεωρείτε ότι υπάρχουν γνωστικά αντικείμενα στα οποία τα αγόρια είναι καλύτερα;

-Ναι, είναι αυτό που ήδη είπα. Όχι εγώ δεν το θεωρώ προσωπικά, παρόλο που έχω διαβάσει κάποιες απόψεις που το υποστηρίζουν, κάποιες που το αναιρούν, αλλά πλέον πιστεύω και από αυτά που έχω διαβάσει ότι είναι και θέμα... ίσως υπάρχει κάποιες διαφορές στον εγκέφαλο, ανδρικό-γυναικείο εγκέφαλο, νομίζω ότι κάποια τέτοια πράγματα ενδέχεται να υπάρχουν, κάποιες βιολογικές γενετικές διαφορές στον προσανατολισμό, δεν ξέρω, κάτι τέτοια, αλλά περισσότερο νομίζω ότι είναι ... κάτι που αναπαράγουμε, ένα στερεότυπο, που αναπαράγουμε ότι τα αγόρια είναι πιο καλά στα μαθηματικά, δεν το δέχομαι γενικά.

- Ωραία. Οπότε φαντάζομαι ότι αντίστοιχη είναι η ερώτηση: υπάρχουν αντικείμενα στα οποία τα κορίτσια είναι καλύτερα;

-Ναι το ίδιο είναι, το ίδιο είναι.

(11.) Εσείς ποιο γνωστικό αντικείμενο διδάσκετε;

-Γερμανικά σαν ξένη γλώσσα δεύτερη.

(12.) Και όσον αφορά στο δικό σας γνωστικό αντικείμενο υπερτερούν τα αγόρια ή τα κορίτσια;

-Ναι. Εεε... δεν το έχω σκεφτεί ποτέ αν, δεν με έχει προβληματίσει να δω ποια υπερτερούν ως προς το φύλο, άρα νομίζω ότι... νομίζω δεν έχω αντιληφθεί διαφορά στην επίδοση ως προς αυτό.

(13.) Ποιο από τα δύο φύλα έχει μεγαλύτερη κλίση προς το μάθημά σας; Φαίνεται να έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, ας πούμε...

- Α, μεγαλύτερο ενδιαφέρον εννοούμε άρα, όχι επίδοση, αλλά του αρέσει πιο πολύ σαν μάθημα. Εντάξει, επειδή είναι, είναι η ξένη γλώσσα ναι μεν θεωρείται φιλολογικό μάθημα αλλά δεν είναι το κλασικό μάθημα που θέλει μόνο διάβασμα θεωρητικό. Νομίζω θέλει και ταλέντο η ξένη γλώσσα και ενδιαφέρον και κίνητρα. Εντάξει θα έλεγα ότι πιο συχνά βλέπω τα κορίτσια ίσως. Ίσως πάμε σε αυτό το ότι να είναι πιο πολύ το πρότυπο της καλής μαθήτριας που είναι επιμελής, που διαβάζει περισσότερο από ό,τι στα αγόρια, ειδικά στη δευτεροβάθμια, αλλά δεν θα έλεγα... αυτό που μου έρχεται να πω με το μάθημά μου και έχει να κάνει με τα έμφυλα στερεότυπα, επειδή διαλέγουν τα παιδιά Γαλλικά και Γερμανικά σαν δεύτερη ξένη γλώσσα ότι κάποιες φορές, μου έχουν εκφράσει και τα παιδιά ότι τα Γερμανικά ταιριάζουν πιο πολύ στα αγόρια από ό,τι τα Γαλλικά.

Δηλαδή βλέπω κάτι τέτοιο να... κάποιες φορές δεν έχω παρατηρήσει στατιστικά αν είναι περισσότερα αριθμητικά τα αγόρια που επιλέγουν τα Γερμανικά, γιατί λόγος μπορεί να είναι και άλλοι από τους γονείς τους γιατί, ξέρω εγώ, είναι χρήσιμη γλώσσα και τα λοιπά, αλλά μου έχουν εκφράσει -ειδικά παλαιότερα, τώρα τελευταία όχι πολύ- ότι τα Γαλλικά είναι λίγο πιο θηλυπρεπής γλώσσα, βγαίνει λίγο αυτό.

- Αυτό έχει εκφραστεί από αγόρια κυρίως;

-Έχει εκφραστεί, έχει εκφραστεί από αγόρια ότι τα Γερμανικά ίσως είναι -και είναι κάτι που με ενδιαφέρει αυτό- γιατί έχει να κάνει με το στερεότυπο στη γλώσσα, ότι, ας πούμε, θα διαλέξουν τα Γερμανικά ως πιο δυναμική, πιο... δεν ξέρω, το έχουν συνδέσει με το πολεμικό παρελθόν; όλο αυτό το πλαίσιο τους βγάζει μία μεγαλύτερη αρρενωπότητα; Αυτό έχει ενδιαφέρον όσον αφορά το μάθημά μου. Τώρα μέσα στο μάθημα δεν έχω εντοπίσει διαφορές.

- Ωραία.

(14.) Τα αγόρια ή τα κορίτσια μελετούν συστηματικότερα το μάθημά σας; Και γιατί;

-Αυτό είπα είναι περισσότερο ίσως τα κορίτσια, επειδή περισσότερο συναντάμε καλές, επιμελείς μαθήτριες στο Γυμνάσιο πιο πολύ. Έχω δουλέψει βέβαια και σε Πρωτοβάθμια, οπότε έχω λίγο σύγκριση κι εκεί. Δεν νομίζω ότι έχω ότι έχει να κάνει ειδικά με τα Γερμανικά, ότι μπορεί δηλαδή ο μαθητής που είναι καλός, το αγόρι θα είναι καλός και επιμελής και στα γερμανικά.

(15.) Πιστεύετε ότι το μάθημά σας αρέσει περισσότερο στα αγόρια ή στα κορίτσια;

- Σαν αντικείμενο.. Δεν νομίζω πάλι ότι υπάρχει διαφορά, δεν έχω αντιληφθεί.

- Ωραία.

(16.) Θα μπορούσε το ενδιαφέρον των παιδιών για το συγκεκριμένο μάθημα να συνδέεται με τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό;

- Ναι, συνδέεται νομίζω, ειδικά με τον τουρισμό που είμαστε στη Λευκάδα.

- Ωραία.

(17.) Τα επαγγέλματα προς τα οποία προσανατολίζονται τα παιδιά ταιριάζουν, κατά τη γνώμη σας, στο φύλο τους; Γενικά;

-Τα επαγγέλματα που λένε ότι ...εννοούμε που θα θέλανε να κάνουνε ή τελικά τι επιλέγουν; αλλά δεν...

-Αν έχετε εικόνα του τι επιλέγουν.

-Ναι αυτό λέω δεν μπορώ να ξέρω σίγουρα ...

-Εκφράζουν έτσι κάποια επιθυμία, κάποια όνειρα...

- Αν η επιθυμία, ας πούμε, τι θέλουν να γίνουν, όταν μεγαλώσουν, ας πούμε, αν έχει να κάνει με το φύλο τους. Ε νομίζω ότι γενικά, γενικά στην Ελλάδα τώρα θα πω, δεν θα πω μόνο στην τάξη, αν έχω αντιληφθεί υπάρχει μία σύνδεση, δύσκολα θα πουν, ας πούμε, τα κορίτσια κάποια αντρικά επαγγέλματα, ενώ στο εξωτερικό, νομίζω, είναι πιο ξεπερασμένο, νομίζω δηλαδή στο εξωτερικό θα δούμε, ας πούμε, πιο εύκολα ταξιτζή γυναίκα, οδηγό λεωφορείου.. Δηλαδή, δηλαδή όντως το θυμάμαι από πιο παλιά στη Γερμανία έβλεπες οδηγό λεωφορείου και οδηγό μετρό γυναίκα, ενώ εδώ δεν το πολύ βλέπουμε. Ίσως σιγά πλέον ναι. Αντίστοιχα να θέλει άνδρας να γίνει νηπιαγωγός, να γίνει χορευτής που λέγανε...

-Να ρωτήσω και όταν έβλεπες, ας πούμε, οδηγό λεωφορείου ή δε ξέρω τι, σου έκανε εντύπωση;

-Ναι, μου έκανε εμένα, πριν χρόνια βέβαια, έτσι; πριν 15 χρόνια, μου έκανε εντύπωση. Και πιο μικρή που ήμουνα μου έκανε εντύπωση όντως.

-Όχι, δεν λέω εσάς προσωπικά. Γενικά ήταν κάτι που προκαλούσε το ενδιαφέρον της κοινωνίας;

-Της κοινωνίας νομίζω όχι, αυτό αισθάνομαι. Αισθάνομαι ότι εκεί όχι, όπως και ότι γυναίκες μπορούσαν να πάνε σε.. μηχανικός αυτοκινήτων. Δηλαδή από χρόνια αυτό δηλαδή δεν.. γιατί ήταν λίγο πιο μπροστά. Επίσης ένα ενδιαφέρον που το κάνω θέμα εγώ πάντα στο μάθημα που κάτι κάνουμε για τις καταλήξεις των ουσιαστικών στα Γερμανικά ότι υπάρχει μια κατάληξη που βάζουν σε όλα τα επαγγέλματα αρσενικά- θηλυκά και το λέω στα παιδιά, γιατί πιστεύω ότι αυτό δείχνει και στην κοινωνία με τη γλώσσα είναι αυτό.

-Η κατάληξη είναι κοινή δηλαδή.

-Όχι δεν είναι κοινή, δηλαδή αυτό που εμείς κάνουμε και λέμε «Ο γιατρός-η γιατρός», «ο πρόεδρος-η πρόεδρος» εμείς αλλάζουμε απλά το άρθρο και έχει μείνει ίδια λέξη.

-Όχι πάντα, λέμε «η γιατρίνα» ή ...

-Σε κάποια, όμως το «γιατρίνα» έχει μία ειρωνική χροιά, ενώ ας πούμε στη Γερμανία ακόμα και για τα ανώτατα αξιώματα, για την καγκελάρια που είχανε γυναίκα υπάρχει κατάληξη. Δεν θα πούνε «η καγκελάριας», θα είναι το θηλυκό. Και πιστεύω, γιατί το λέω και στα παιδιά εγώ, ότι αυτό δείχνει ότι η κοινωνία η γερμανική ήτανε πιο νωρίς να μούνε στον εργασιακό στίβο και σε αξιώματα οι γυναίκες. Εμείς έχουμε δάσκαλος-δασκάλα, όντως, καθηγητής-καθηγήτρια έχουμε, κάποια επαγγέλματα έχουμε, αλλά όταν θα είσαι υπουργός δεν έχουμε υπουργίνα, ας πούμε... Δεν υπάρχει παντού η διαφορά,

μόνο στο άρθρο. Γιατί ίσως στην Ελλάδα άργησε να βλέπουμε γυναίκες και αυτό με το «γιατρίνα, δικηγόρινα» και τα λοιπά έδειχνε μία ειρωνεία εγώ νομίζω της κοινωνίας, ότι κάπου δεν το είχαν αποδεχτεί..

-Και δεν χρησιμοποιείται και σε μεγάλο βαθμό...

- Όχι δεν χρησιμοποιείται. Γιατί δεν είναι ...ενώ στα γερμανικά πάντα υπάρχει, για οτιδήποτε υπάρχει το θηλυκό. Άρα δείχνει ότι σε οποιοδήποτε επάγγελμα μπορούμε με τη γλώσσα να αναμένουμε μία γυναίκα.

-Ναι,ναι.

-Ενώ στην Ελλάδα νομίζω ότι δεν το έχουμε ακόμα συνηθίσει, είμαστε λίγο πιο πίσω στην.. γι' αυτό είπα για αυτό το συνδέω και με κάποια επαγγέλματα που δεν είναι τα κλασικά γυναικεία και βλέπεις γυναίκες και δεν τους κάνει εντύπωση. Όχι ότι βέβαια και εκεί μπορεί να έχουνε φτάσει στο 100% της ισότητας φαντάζομαι, αλλά νομίζω ότι έγινε πιο ωρίς η χειραφέτηση από ό,τι σε μας.

- Ωραία.

(18.) Όσον αφορά στα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σε τι διαφέρουν τα αγόρια από τα κορίτσια;

Ναι.. Όσον αφορά γενικά ή στην τάξη σαν μαθητές να πάμε; Τι πιστεύω γενικά;

-Γενικά ναι.

-Όχι μόνο στο πλαίσιο του σχολείου...

-Όχι γενικά, γενικά. Απλώς από την τάξη έτσι έχουμε μία καλή εικόνα. Όταν εναλλάσσονται οι τάξεις με τον χρόνο, έχεις...

- Ναι, όντως έχουμε και πολύ, πολύ δείγμα για να δούμε. Εεε τώρα ερχόμαστε σε αυτό ότι... αυτό που είπα και πριν ότι τα αγόρια μπορεί να είναι λίγο πιο ατίθασα. Νομίζω, νομίζω ότι υπάρχει μία βιολογική έτσι τάση να είναι πιο υπερκινητικά από τα κορίτσια, νομίζω ότι υπάρχει αυτό, ότι παίζει ρόλο. Όχι ότι θα μου πεις δεν υπάρχουν και αγόρια που είναι πιο..; αλλά λέμε η τάση όπως είπαμε, έτσι; δεν σημαίνει ότι δεν θα διαφοροποιούνται και ότι δεν υπάρχουν κορίτσια που θα είναι πιο υπερκινητικά από άλλα. Αλλά νομίζω ότι τα αγόρια μπορεί να έχουν έτσι και ένα πιο ριψοκίνδυνο, τάση προς στον κίνδυνο από τα κορίτσια.. νομίζω όντως και στο πλαίσιο του σχολείου μεγαλύτερο ποσοστό σε μαθησιακές δυσκολίες, ΔΕΠΥ, πιστεύω ότι... νομίζω ότι από αυτά που έχω διαβάσει υπάρχει μία τάση. Άρα αυτό επηρεάζει και την ιδιοσυγκρασία. Άρα στη γενική ιδιοσυγκρασία, για πιο ευαίσθητα που λέμε όντως ένα στερεότυπο ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα πιο συναισθηματικά....

- Είναι η επόμενη ερώτηση!

-Α ναι, το φαντάστηκα! Ναι, αν είναι πιο συναισθηματικά. Πιστεύω ότι πάλι είναι στο πλαίσιο που η ελληνική κοινωνία το 'χει, δεν αφήνουν τα αγόρια. Όχι ότι δεν είναι ευαίσθητα τα αγόρια αλλά ότι τα αγόρια πιο πολύ είναι.. πρέπει να καταπιέσουν για να είναι πιο άντρες και τέτοια. Αυτό νιώθω ότι.. δεν νομίζω ότι τα αγόρια είναι λιγότερο ευαίσθητα ή συναισθηματικά από τα κορίτσια, από την άλλη και τα κορίτσια μπορεί να πάνε τώρα στο άλλο άκρο, να είναι πιο πολύ της λογικής, του ορθολογισμού για να φύγουνε και αυτές από το στερεότυπο. Είμαστε και σε μία μεταβατική, νομίζω, φάση.

(21.) Γενικά πιστεύετε ότι τα αγόρια έχουν διαφορετικά συναισθήματα από τα κορίτσια;

-Συναισθήματα; Συναισθήματα φαντάζομαι ίδια είναι, απλά πώς εκφράζονται, πόση βαρύτητα δίνεται.. Δηλαδή σε έναν άνθρωπο τα συναισθήματα είναι ίδια, πώς εκφράζουν όμως την απογοήτευση, τον φόβο, τα... ξέρω εγώ, την αγάπη; Ίσως ο τρόπος που τα εκφράζουν είναι διαφορετικός, γιατί πρέπει... η κοινωνία τους βάζει να είναι διαφορετικός σε ένα πλαίσιο.

- Ωραία.

(22.) Ποιο από τα δύο φύλα είναι πιο ήσυχο και πιο υπάκουο στην τάξη σας και γιατί;

- (Γέλιο). Εμ εντάξει, νομίζω ότι αυτό είναι το πιο έτσι προφανές που είπαμε, το είπα και πριν, ότι ... κάποιες φορές μου έχει τύχει και τα αγόρια στην τάξη να είναι ... να μου το πουν ότι είναι.. ότι τιμωρείτε... Όχι τιμωρείτε, κάνετε παρατήρηση πιο πολύ στα αγόρια, ενώ στα κορίτσια όχι. Έχει τύχει, δηλαδή, τα ίδια τα αγόρια να το πούνε, αλλά θεωρώ ότι εντάξει μπορεί να είναι και λίγο στο πλαίσιο της δικαιολόγησης (γέλιο). Θεωρώ ότι είναι όμως όντως διαφορετικό ότι τα κορίτσια, τα αγόρια μπορεί να κάνουν πιο πολλή φασαρία, το πιστεύω ότι μπορεί να είναι πιο.. να ακούγονται όντως και πολύ. Αλλά τα κορίτσια μπορεί να ενοχλήσουν το μάθημα με άλλο τρόπο και να αποσπάσουν την προσοχή με άλλο τρόπο, μπορεί όμως να έχω... συνήθως θα λέμε ότι ένα αγόρι δημιουργεί πιο πολύ πρόβλημα δεν θα πούμε για ένα κορίτσι που χαλάει όλο το μάθημα νομίζω και με συναδέλφους αυτό.

(23.) Και ποιο από τα δύο φύλα υφίσταται περισσότερες κυρώσεις για παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο;

-Νομίζω τα αγόρια γενικά.

-Για ποιο λόγο πιστεύετε συμβαίνει αυτό;

-Ίσως είναι αυτό το ότι έχουμε και σαν καθηγητές και το σχολείο όλο ότι... το έχουμε στο μυαλό μας ότι τα αγόρια κάνουν πιο πολλή φασαρία, είναι αυτό που είπα πιο υπερκινητικά. Ίσως και με τις δυσκολίες, ίσως όλα αυτά αλλά μπορεί να είμαστε.. μπορεί να είμαστε όντως πιο αυστηροί απέναντι στα αγόρια τελικά από ό,τι τα κορίτσια αλλά ίσως και τα κορίτσια μπαίνουν πιο πολύ στο καλούπι και όντως δεν προκαλούν. Όχι ότι δεν μπορεί να ενοχλήσουν, νομίζω ότι γίνεται ένας φαύλος κύκλος, αυτό.

- **Ωραία.**

(24.) Θεωρείτε ότι το γνωστικό αντικείμενο που διδάσκετε σας ταιριάζει;

- Ναι.

-**Γιατί;**

(Γέλια) Εμ, γιατί ήτανε κάτι που αποφάσισα να σπουδάσω από πολύ μικρή, μου άρεσε, όχι με την... δεν είχα το στόχο να γίνω καθηγήτρια, δεν ήξερα οπωσδήποτε ότι θα το διδάσκω, αλλά μου άρεσαν οι ξένες γλώσσες γενικά και ειδικά τα Γερμανικά νομίζω και από το Γυμνάσιο ήμουν α σίγουρη ότι θέλω να ασχοληθώ με αυτό. Οπότε από τη στιγμή που αυτό που διδάσκω είναι αυτό που μου αρέσει πιστεύω ότι (γέλιο) μου ταιριάζει κιόλας, με εκφράζει.

- **Ωραία.**

(25.) Πιστεύετε ότι ως εκπαιδευτικός και ως άνθρωπος επηρεάζετε περισσότερο τα αγόρια ή τα κορίτσια της τάξης σας;

-Επηρεάζω, επηρεάζω ως προς το ως προς το μάθημα ή γενικά;

-**Γενικά.**

-Μπορεί και σαν πρότυπο; Νομίζω πιο πολύ τα κορίτσια αναμένω να επηρεάζω, όπως νομίζω και εγώ πιο πολύ επηρεαζόμουν αντίστοιχα σκέφτομαι από ...μπορεί να επηρεαζόμουν και από άντρες καθηγητές σε επίπεδο μαθησιακό αλλά νομίζω ότι σαν γυναίκα ελκύω πιο πολύ τα κορίτσια στο αν είναι να δούμε πώς θα θέλανε να είναι η κάτι να τους αρέσει σαν τρόπος.. πέρα από το μάθημα.

- **Μάλιστα.**

(26.) Έχετε εντοπίσει έμφυλα στερεότυπα μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της ειδικότητάς σας;

-Στα σχολικά εγχειρίδια, ε; Αυτή είναι ωραία ερώτηση, γιατί γενικά προβλήματα στα σχολικά εγχειρίδια έχω εντοπίσει διδακτικά, παιδαγωγικά, αλλά δεν έχω σκεφτεί για κάτι τέτοιο..

-**Τα βιβλία που χρησιμοποιείτε είναι ελληνικά;**

- Ναι είναι του Υπουργείου, ναι. Είναι του Υπουργείου, δεν το έχω σκεφτεί, δηλαδή κάτι δεν μου έχει χτυπήσει μάλλον, αλλά ... αντίστοιχα δε βλέπω και μία προσπάθεια που νομίζω το έχω δει σε άλλα εγχειρίδια.. θα μπορούσαν ακόμα και στο δικό μας το μάθημα που είναι χαμηλό το επίπεδο να θέσει το θέμα, αυτόν τον προβληματισμό για τα έμφυλα στερεότυπα. Αυτό δεν το έχω δει σίγουρα. Τώρα αν υπάρχουνε, αναπαράγονται έμφυλα στερεότυπα... κάτι χτυπητό δεν μου έρχεται.

- **Ωραία. Και η τελευταία ερώτηση αυτού του κομματιού:**

(27.) Υπάρχουν εκπαιδευτικοί στο σχολείο σας που εκδηλώνουν έμφυλα στερεότυπα;

- Νομίζω ότι όλοι έχουμε κάποια ... επηρεαζόμαστε. Αυτό που είπα βάζω και τον εαυτό μου ακόμα, δηλαδή και να πούμε ότι όντως πιστεύουμε ότι όλα τα παιδιά τα αντιμετωπίζουμε ισότιμα και αυτά είναι δύσκολο να μην μπει σε αυτή τη διαδικασία λίγο να κρίνεις με βάση τα στερεότυπα.

- **Λοιπόν. Και προχωράμε στο τελευταίο κομμάτι της συνέντευξης μας που εξετάζει τη στάση που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη και η ερώτηση είναι:**

Δ. Στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη (3ο ερευνητικό ερώτημα)

(28.) Εσείς προσωπικά έχετε ευαισθησία σε θέματα που αφορούν στα δύο φύλα; Σας προβληματίζουν δηλαδή τέτοια θέματα στο σχολικό πλαίσιο;

- Ναι, ναι

(29.) Θεωρείτε ότι ίσως κάποιες στιγμές εκφράζετε ή/και ενισχύετε έμφυλα στερεότυπα στο σχολείο;

- Ασυνείδητα, ε; Σίγουρα, δεν μπορώ να πω ότι δεν μπορεί να γίνει, ναι.

- **Με ποια συμπεριφορά θυμάστε κάτι;**

Ναι η συμπεριφορά, αυτό μου το είχαν επισημάνει που είπα και πριν τα παιδιά, ότι μπορεί να ... μαλώνω πιο πολύ τα αγόρια; ότι κάνουν φασαρία στο μάθημα; ή να ...ότι τα αγόρια θα έχουν την τάση.. Μπορεί να κάνω και αυτό ότι να πούνε «πάω τουαλέτα» και να το λένε για δικαιολογία, γιατί θέλουν να βγούνε, περισσότερο μπορεί να το έχω παρατηρήσει στα αγόρια μπορεί να είμαι και εγώ λίγο πιο προκατειλημμένη ότι ένα αγόρι μπορεί να μου λέει ψέματα για να πάει έξω. Ένα παράδειγμα είναι αυτό. Κάτι τέτοιο, κάτι τέτοιες συμπεριφορές.

- **Μάλιστα.**

(30.) Πώς συνηθίζετε να χωρίζετε σε ομάδες τα παιδιά της τάξης σας; Βάσει ποιων κριτηρίων; για να κάνουν μια εργασία;

-Συνήθως είναι όπως κάθονται, που είναι το πιο εύκολο. Δηλαδή αν είναι, ξέρω εγώ, τέσσερα, ανά τέσσερα παιδιά, θα' ναι τα μπροστινά θρανία ή θα μετακινήσω και ένα που είναι μόνο του. Συνήθως αυτό λειτουργεί, τώρα για πιο μεγάλες εργασίες, που γίνονται σε πλαίσιο μιας ώρας, για πιο μεγάλες εργασίες, ας πούμε τύπου project, μπορεί να έχω κάνει κάτι mini project, αφήνω να γίνει επιλογή ανά παρέες, όπως θέλουνε, το αφήνω αυτό.

- **Ωραία.**

(31.) Έχετε ποτέ χωρίσει τα παιδιά σε αγόρια και κορίτσια;

-Έχει τύχει να το κάνω, μπορεί, μπορεί, όχι συχνά, ας πούμε να δούμε ποια είναι τα χόμπι των αγοριών, μπορεί να το έχω κάνει και επίτηδες κάποιες φορές έτσι για να τα βάλω τα παιδιά να έρθουνε σε μία εντός εισαγωγικών αντιπαράθεση, να δούνε τα αγόρια τι χόμπι έχουν στα γερμανικά, γιατί έχουμε και ένα χαμηλό λεξιλόγιο εμείς. και τα κορίτσια, μπορεί να το έχω κάνει μερικές φορές και λίγο, γιατί πιστεύω τα ιντριγκάρει, ειδικά το έτσι σε ηλικίες του Γυμνασίου, τα ιντριγκάρει να λένε και μόνα τους «εσείς τα κορίτσια κάνετε αυτό, τα αγόρια εκείνο...». Και θέλω λίγο να γίνει θέμα μες στην τάξη, το έχω κάνει.

- **Αρα για τα στερεότυπα τα έμφυλα το έχετε δουλέψει μέσα στην τάξη.**

-Ναι το έχω δουλέψει, ας πούμε με πρόφαση κάτι, κάτι στο μάθημα αλλά ξέρω ότι θα βγει αυτό στην επιφάνεια και θέλω να δω πώς θα το χειριστούν, το έχω κάνει.

-**Και μετά θα το συζητήσετε, το συζητάτε;**

- Ε ναι.

- **Ωραία.**

(32.) Υπάρχουν μαθητές/τριες με έμφυλα στερεότυπα;

- Εκφράζονται πολύ συχνά τέτοιες απόψεις.

- **Θυμάστε κάποιο συγκεκριμένο περιστατικό;**

- Παράδειγμα μπορεί να πούνε: «Τα αγόρια τώρα αυτά δεν τα καταλαβαίνουν, κάνουν χαζά», να πούνε κάτι τέτοιο τα κορίτσια για τα αγόρια. Μπορεί να πούνε ... να πούμε κάτι ... «Α τη γυναίκα μου τη θέλω να είναι στην κουζίνα» να πει ένα αγόρι κάτι τέτοιο, το οποίο μπορεί να είναι λίγο στην πλάκα, μπορεί να είναι λίγο όμως ότι το πιστεύει. «Οι γυναίκες δεν οδηγάνε καλά», μπορεί να δοθούν αρκετές αφορμές στο μάθημα που θα εκφράσουνε κάτι και τα μεν και τα δε.

-Και τα δύο φύλα θα εκφράσουν.

-Ναι, ναι.

-Και αν συμβεί ένα τέτοιο περιστατικό θυμάστε ποια ήταν η δική σας στάση , τι στάση τηρείτε εσείς σε τέτοια περιστατικά;

- Συνήθως δεν το αφήνω έτσι, το βρίσκω μία ευκαιρία για να το ... για να το θέσουμε, μπορεί να το πάω λίγο στην πλάκα να πω ξέρω εγώ κάτι εγώ, έτσι ... «Α έτσι τη θες τη γυναίκα σου εσύ, γιατί έτσι αυτό», μπορεί να τον βάλω να το αναπτύξει πιο πολύ για να προβληματιστεί. Σε κάθε περίπτωση μου αρέσει λίγο να γίνει αυτό, να έρθει στο προσκήνιο, να γίνει μία τέτοια κουβέντα στα παιδιά.

(33.) Πώς θα αντιδρούσατε αν σας έλεγαν οι μαθητές/τριές σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο τους;

(Γέλια).

-Που μου το έχουνε κάνει ... Εντάξει, εξαρτάται τώρα πόσο σοβαρό είναι έτσι, αν πούνε κάτι ...

-Όταν σας είπαν, για παράδειγμα, ότι βγάζετε πιο πολύ τα αγόρια ή ότι μαλώνετε πιο πολύ τα αγόρια;

-Εντάξει δεν το... σε εκείνη την περίπτωση δεν το πήρα πολύ σοβαρά, όντως να με προβληματίσει ότι όντως το κάνω, παρόλο που παραδέχτηκα ότι μπορεί και να υπάρχει μία αυτή, ναι μπορεί, εξαρτάται, μπορεί καμιά φορά να με έχει προβληματίσει κάποιες φορές. Όμως πιστεύω ότι είναι περισσότερο και δικό τους, μπορεί να είναι και δικό τους στερεότυπο, δηλαδή επειδή και τα αγόρια έχουνε συνηθίσει, είναι αυτός ο φαύλος κύκλος των στερεοτύπων. Έχουνε συνηθίσει και αναμένουν και αυτά ότι είμαστε πιο αυστηροί μπορεί όντως και αυτά να κοιτάνε ότι «ναι, εμάς μας βγάζετε με ωραία αποβολή ενώ τα κορίτσια...». Νομίζω με έχουν ρωτήσει: «έχετε βγάλει ποτέ κορίτσι με ωραία αποβολή;» Μου το χουνε πει και τους είπα ότι «έχει γίνει ναι, ναι έχει γίνει», όχι πολύ συχνά, προσπαθώ να το αποφεύγω αλλά, παράδειγμα, δηλαδή και αυτά μπορεί να μπαίνουν στη θέση ότι «να εμάς έχουνε πάντα στο μάτι οι καθηγητές» δεν σημαίνει ότι πάντα ισχύει. Οπότε προσπαθώ λίγο να τους ανατρέψω αυτό ότι ισχύει, αλλά μπορεί κάποιες φορές... σίγουρα αν κάτι νιώσω ότι μπορεί να ισχύει να με προβληματίσει, να πω: «ναι, κάτσε να σκεφτώ μήπως όντως και εδώ δεν φέρθηκα πολύ καλά, έκανα μία διάκριση», θα το έκανα.

(34.) Κι αν σας έλεγαν οι συνάδελφοι ή ο/η διευθυντής/τρια σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο των παιδιών;

-Εντάξει, φαντάζομαι αν μου το έλεγε ο διευθυντής ή συνάδελφοι, δεν θυμάμαι να έχει γίνει, θα με προβλημάτιζε περισσότερο από ό,τι τα παιδιά, γιατί νομίζω ότι τα παιδιά ίσως έχουνε και λίγο μία πιο εγωκεντρική θεώρηση λόγω της ηλικίας αυτό ότι: «Α με μένα, επειδή είμαι αγόρι, με μένα επειδή είμαι κορίτσι μου είπαν αυτό», ας πούμε, νομίζω ότι αυτό θα με προβλημάτιζε πολύ πιο σοβαρά να το σκεφτώ μήπως όντως υπέπεσα σε κάτι τέτοιο.

(35.) Πιστεύετε ότι θα ήταν χρήσιμο ή/και απαραίτητο να ενταχθεί στο ωρολόγιο πρόγραμμα του σχολείου το μάθημα της Σεξουαλικής Αγωγής;

-Εε ναι πιστεύω ναι, θα ήταν χρήσιμο.

(36.) Και σε αυτό το μάθημα, αν υπήρχε, ποια θα έπρεπε να είναι η αναφορά, ώστε να περιοριστούν τα έμφυλα στερεότυπα;

- Η αναφορά δηλαδή στο πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής;

-Ε ναι, τι να εμπεριέχει, ας πούμε;

- Ίσως να εμπεριέχει.. πολύ με την εικόνα που τα παιδιά πλέον ζούνε πολύ μέσα από την εικόνα όχι μόνο από την τηλεόραση, από τις ταινίες, από τα κοινωνικά δίκτυα, από όλα αυτά, το πώς η εμφάνιση των γυναικών πραγματοποιείται με διαφορές εκπομπές και να, να προβληματιστούν για αυτό, για τις εικόνες τις στερεοτυπικές που παρουσιάζονται οι γυναίκες και οι άντρες που βομβαρδίζονται από τέτοια. Ένα αυτό σκέφτομαι με την εικόνα, με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ίσως και τα μέσα γενικά ενημέρωσης, και το άλλο ίσως να δούνε όντως να κάνουνε μία εσωτερική ανασκόπηση και από την οικογένειά τους και από γενικά την παράδοση, από την κοινωνία, τι τους έχει επηρεάσει και έχουνε υιοθετήσει, αν έχουν και οι ίδιοι, που δεν το έχουνε συνειδητοποιήσει ότι κάποια πράγματα είναι στερεότυπα. Νομίζω θα βοηθούσε, δηλαδή η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, νομίζω πως δεν είναι μόνο στον τομέα των σχέσεων με τα δύο φύλα αλλά και τις, βέβαια συνδέεται, εννοείται, αλλά και με τις στάσεις που έχουμε απέναντι στο φύλο το άλλο και το δικό μας.

-Ωραία.

37. Γενικότερα με ποιον τρόπο θα μπορούσε το σχολείο, πιστεύετε, να προωθήσει την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων; Το σχολείο ως θεσμός.

- Θυμάμαι πριν, πριν κάποια χρόνια που είχαμε τη θεματική εβδομάδα, που είχε μπει αυτό ως θεσμός και υπήρχε και άξονας, αυτό το οποίο.. Και εγώ ήθελα κάτι ...μάλλον είχαμε κάνει όντως μία προβολή ταινίας, κάτι είχαμε κάνει σε αυτό το πλαίσιο, νομίζω θα μπορούσε στο πλαίσιο έτσι κάποιων προγραμμάτων, όπως είναι τα προγράμματα αγωγής

υγείας.. Κάτι τέτοιο δηλαδή να γίνει κάτι στοχευμένα για αυτό, πέρα ότι στο κάθε μάθημα και στην πρωτοβουλία του κάθε εκπαιδευτικού που όντως μπορεί κάτι να θίξει, φαντάζομαι σε ορισμένα μαθήματα περισσότερο, να γίνουν κάποια στοχευμένα προγράμματα εκπαιδευτικά.

(38.) Πιστεύετε ότι θα υπήρχαν εμπόδια σ' αυτή την προσπάθεια;

- Εμπόδια του τύπου πώς θα ενταχθεί στο ωρολόγιο πρόγραμμα τέτοια πρακτικά; εμπόδια κοινωνικά;

-Γενικότερα.

-Δε νομίζω να υπήρχε αντίδραση κοινωνική, πώς να πω, ιδεολογική, δεν νομίζω κάτι τέτοιο, πέρα από πρακτικά εμπόδια, φαντάζομαι, πώς θα μπει στο πρόγραμμα, ποιος θα το κάνει, δεν έχουμε χρόνο ή τα παιδιά, κάτι τέτοια ίσως εμπόδια.

-Οι εκπαιδευτικοί, για παράδειγμα, θα ήταν δεκτικοί σε κάτι τέτοιο;

-Οι εκπαιδευτικοί πάλι στο πρακτικό κομμάτι, φαντάζομαι, δεν θα ήταν δεκτικοί στο ... τώρα αν θα θέλανε και περισσότερο επιμόρφωση ίσως και αυτό, ίσως θα ήταν καλό να υπάρχει γιατί ίσως μπορεί να πει κάποιος «πώς θα το προσεγγίσω για να είμαι σωστός» να υπάρξουν κάποια επιμορφωτικά προγράμματα πρώτα, θα ήταν καλό.

-Ωραία.

(39.) Θα θέλατε να συμπληρώσετε κάτι άλλο; Γενικά;

- Όχι νομίζω, ευχαριστώ πολύ.

-Ευχαριστώ πάρα, πάρα πολύ!

-Και εγώ!

(Γέλια).

Συνέντευξη 8

Τόπος συνέντευξης: Λευκάδα

Ημερομηνία: 30/12/2021

Ωρα: 19:00μ.μ.

Α. Δημογραφικά στοιχεία

- **Φύλο:** Άνδρας.
- **Ηλικία σας;** 47.
- **Οικογενειακή κατάσταση;** Άγαμος.
- **Επαγγελματική εμπειρία/έτη προϋπηρεσίας ως εκπαιδευτικός;**

Είναι 6 έτη προϋπηρεσίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

- **Η ειδικότητά σας;** Φυσικός.
- **Τι τίτλους σπουδών έχετε;**

Φυσικής επιστήμης και μεταπτυχιακό στην πληροφορική και τηλεπικοινωνίες, ένα μεταπτυχιακό στη μοντελοποίηση βιολογικής πολυπλοκότητας και ένα διδακτορικό στην αντίληψη, αισθητηριακή αντίληψη.

- **Ωραία, έμεινα άναυδη (γέλια).**
- **Έχετε κάποια επιμόρφωση σε θέματα ισότητας των δύο φύλων;** Όχι.
- **Και το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονιών σας;**

Ο πατέρας μου είχε πτυχίο ΑΕΙ.Η μητέρα μου πτυχίο λυκείου, απολυτήριο Λυκείου.

- **Με τι ασχολούνταν;**

Ο πατέρας μου, οικονομολόγος, η μητέρα μου οικιακά και είχε και ένα πτυχίο σχολής μακιγιάζ.

- **Εργαζόταν δηλαδή;**

Όχι.

- **Ωραία. Το πρώτο κομμάτι της συνέντευξης εξετάζει τις**

Β. Γνώσεις των εκπαιδευτικών γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα

(1^ο ερευνητικό ερώτημα)

(1.) Τι θεωρείτε ως βιολογικό φύλο;

- Ως βιολογικό φύλο θεωρώ αυτό που προσδιορίζεται από κάποια χαρακτηριστικά, όπως αυτά διακρίνονται χονδρικά σε... με βάση τις αντιλήψεις της κοινωνίας μας, όπως είναι τα

γεννητικά όργανα, κάποια άλλα, κάποιο άλλο φαινότυπο, όπως είναι η τριχοφυΐα ή... που αποδίδεται, ας πούμε, στην ύπαρξη κάποιων συγκεκριμένων ορμονών. Ουσιαστικά αυτό.

-Ωραία και (2.) τι θεωρείτε ως κοινωνικό φύλο;

- Ως κοινωνικό φύλο θεωρώ μια χονδρική κατηγοριοποίηση των ανθρώπων σε σχέση με τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά, καθώς και επιπλέον το κοινωνικό περιβάλλον και τις αντιλήψεις και την αίσθηση του ίδιου του προσώπου για το φύλο του.

- Ωραία.

(3.) Τι σημαίνει για σας «ισότητα»;

- Ισότητα σημαίνει, εεε, μια κοινωνία να δίνει ίσες ευκαιρίες, ίσα δικαιώματα σε κατηγορίες ανθρώπων που έχουμε παραδοσιακά διακρίνει, ώστε να μην είμαστε προκατειλημμένοι αρνητικά απέναντι σε κάποιες συγκεκριμένες ομάδες. Ουσιαστικά η ισότητα σημαίνει το να μην υπάρχουν αυτές οι κατηγοριοποιήσεις και αυτές οι διακρίσεις για κανέναν τύπο ομάδας.

- Πιστεύετε ότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία υπάρχει ισότητα των δύο φύλων;

- Πιστεύω ότι δεν υπάρχει ισότητα των 2 φύλων, γιατί υπάρχουν παραδοσιακές αντιλήψεις που εξακολουθούν να διατηρούνται και να ..., παρά το γεγονός ότι μειώνεται η έντασή τους, εξακολουθούν όμως να ισχύουν.

-Αυτές οι παραδοσιακές αντιλήψεις που μου είπατε είναι αυτό που λέμε (4.) «έμφυλα στερεότυπα»;

-Πιστεύω ως έμφυλα στερεότυπα μπορούμε να θεωρούμε και κάτι πιο ευρύ, δηλαδή με την έννοια της ισότητας έχουμε συνηθίσει να αναφερόμαστε... επειδή σε κάθε φάση η κοινωνία ,σε κάθε φάση εξέλιξης της δεν μπορεί ταυτόχρονα να αντιμετωπίζει και να επιλύει πολλά προβλήματα, ουσιαστικά με τον όρο «ισότητα» πιο πολύ ταυτίζεται η ισότητα μεταξύ των παραδοσιακών φύλων, του άντρα και της γυναίκας, ενώ ως έμφυλα, ως έμφυλα στερεότυπα θεωρούμε κάτι πιο ευρύ που αφορά και ανθρώπους που αισθάνονται ότι ανήκουν σε διαφορετικές καταστάσεις από αυτές τις δύο. Ή ενδιάμεσες ή σε αντίθεση από αυτή που η κοινωνία τους εντάσσει.

- Ωραία.

(5.) Μου είπατε ότι δεν έχετε παρακολουθήσει κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα σχετικό με την ισότητα των 2 φύλων, με τις διαφυλικές σχέσεις. Θα μπορούσε να υπάρχει κάποιο μάθημα στις σπουδές σας ίσως;

-Θα μπορούσε να υπάρχει κάτι σαν επιμόρφωση στους εκπαιδευτικούς, ειδικά γιατί ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα ευρύ φάσμα παιδιών, τα οποία στην κρίσιμη φάση της

εφηβείας έρχονται σε επαφή με τη σεξουαλικότητά τους και με την ταυτότητά τους, η οποία όταν δεν ανήκει, ας πούμε σε κάποια από τα δύο παραδοσιακά φύλα δεν γνωρίζουμε πως θα έπρεπε να το αντιμετωπίσουμε, γιατί δεν μπορούμε να καταλάβουμε ποια είναι τα συνήθη προβλήματα που αντιμετωπίζουν σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο μπορεί να μην τους αποδέχεται ή να τους αντιμετωπίζει με κάποια επιφύλαξη ή να μην τους εντάσσει σε κάποιες ομάδες. Άρα θεωρώ ότι θα έπρεπε να έχουμε κάποια επιμόρφωση για αυτό το θέμα.

Ωραία. Θα το συζητήσουμε και αργότερα. Ωστόσο εσείς δεν έχετε παρακολουθήσει κάτι σχετικό ούτε ως εκπαιδευτικός;

-Ούτε.

- Ωραία.

(6.) Και ξέρετε αν υπάρχουν φορείς ή συλλογικότητες που ασχολούνται με θέματα ισότητας των δύο φύλων και όπου θα μπορούσατε εσείς ως εκπαιδευτικός να απευθυνθείτε για βοήθεια, αν χρειαστεί;

-Δεν γνωρίζω συγκεκριμένα, φαντάζομαι ότι θα υπάρχουν, γιατί μέσω των κοινωνικών δικτύων στο ίντερνετ βλέπω ότι υπάρχουν δράσεις και κινητοποιήσεις για ... για κάποια ζητήματα που τραβάνε την προσοχή και γίνονται επίκαιρα στα μέσα ενημέρωσης. Αλλά δεν γνωρίζω κάτι συγκεκριμένο.

-Ωραία. Περνάμε στο κομμάτι που εξετάζει τις

Γ. Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και την εκδήλωση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη

(2^ο ερευνητικό ερώτημα)

7. Πιστεύετε ότι υπάρχει διαφορά ως προς τις ικανότητες και τις δεξιότητες αγοριών και κοριτσιών σε σχέση με τις επιδόσεις τους στο σχολείο; Διαφορά στις ικανότητες και τις δεξιότητες που αυτό να έχει αντίκτυπο και στις επιδόσεις;

-Πιστεύω ότι υπάρχει κάποια διαφορά. Δεν γνωρίζω αν αυτή η διαφορά έχει να κάνει με τη βιολογία ή με τα κοινωνικά στερεότυπα. Για παράδειγμα, κάποιες κοπέλες, κάποιες μαθήτριες μπορεί να μην έχουν την ίδια αντίληψη του χώρου ή της γεωμετρίας που μπορεί να έχουν τα αγόρια, αλλά αυτό μπορεί να οφείλεται στις προηγούμενες εμπειρίες τους. Επίσης, βλέπω ότι σε ένα πολύ ευρύ φάσμα δεξιοτήτων πνευματικών υπάρχει αλληλεπικάλυψη, δηλαδή δεν θα μπορούσα να... Ενώ ίσως παραδοσιακά στο παρελθόν να υπήρχε η τάση να λέγαμε ότι πιο πολύ... τα αγόρια θέλουν να γίνουν μηχανικοί ή, ας

πούμε, στις θετικές επιστήμες παρατηρούμε ότι ειδικά στα πιο θεωρητικά μαθήματα των θετικών επιστημών υπάρχει μεγάλο ποσοστό κοριτσιών που ενδιαφέρονται να ακολουθήσουν αυτό τον τομέα και μάλιστα και οι επιδόσεις τους είναι πολύ καλές. Δηλαδή είναι ποια αδιάκριτο, δεν μπορείς να διακρίνεις σε αυτό το θέμα, αν υπάρχει διαφορά λόγω φύλου ή όχι.

-Είπατε όμως ότι συνήθως κατευθύνονται στο θεωρητικό κομμάτι της επιστήμης.

-Όταν λέω θεωρητικό εννοώ ότι είναι ....δηλαδή, ας πούμε, στα μαθηματικά. Η μηχανική όμως ακόμα εξακολουθεί να είναι πιο πολύ ανδροκρατούμενος χώρος. Αν και στην αρχιτεκτονική από ό,τι έχω καταλάβει... δεν έχω στατιστικά, αλλά πιστεύω ότι υπάρχουν σχολές, όπως είναι ηλεκτρολόγοι μηχανικοί, μηχανολόγοι μηχανικοί που είναι μεγαλύτερα τα ποσοστά των αντρών.

-Ωραία.

(9.) Θεωρείτε ότι υπάρχουν γνωστικά αντικείμενα στα οποία τα αγόρια είναι καλύτερα;

- Δεν θα το έλεγα έτσι γενικά ότι ισχύει κάτι τέτοιο. Γιατί... δηλαδή δεν μπορώ να πω με την έννοια τη βιολογική δεν θα το 'λεγα, όχι. Δηλαδή ότι θα περίμενα, χωρίς να ξέρω το υπόβαθρο του καθένα, να υποστηρίξω ότι ένα αγόρι θα είναι καλύτερο από μια κοπέλα.

-Για τα κορίτσια μπορείτε να πείτε κάτι αντίστοιχο; Αν υπάρχουν δηλαδή γνωστικά αντικείμενα που είναι καλύτερα τα κορίτσια;

-Η πρακτική μου εμπειρία στο σχολείο μου δείχνει ότι οι κοπέλες ήταν πολύ πιο ικανές στην έκφραση του λόγου και τα αγόρια ήταν σχετικά πιο ικανά στην ... στα πιο πρακτικά μαθήματα. Αλλά αυτό είναι, ας πούμε, μια ...ένα δείγμα που έχω από την πεπερασμένη εμπειρία μου στο χώρο. Δεν μπορώ να το γενικεύσω. Θεωρώ ότι στην Ελλάδα μπορεί να ισχύει κάτι τέτοιο γενικά. Αλλά επειδή έχω σπουδάσει στο εξωτερικό και έχω δει σε ανώτατο, ανώτατο επίπεδο γυναίκες να σπουδάζουν αντίστοιχους κλάδους, δεν είδα κάποια διαφορά εκεί.

(11.) Εσείς ποιο γνωστικό αντικείμενο διδάσκετε;

-Φυσικές επιστήμες και Μαθηματικά.

(12.) Και όσον αφορά στο δικό σας γνωστικό αντικείμενο υπερτερούν τα αγόρια ή τα κορίτσια;

-Για να το απαντήσω αυτό, θα έπρεπε να λάβω υπόψη μου και γενικά το μέσο επίπεδο των αγοριών και των κοριτσιών σε όλα τα μαθήματα. Με την έννοια ότι στο περιβάλλον που ζούσα εγώ τα αγόρια είχαν γενικότερα χαμηλότερες επιδόσεις από τις κοπέλες και στο

δικό μου μάθημα αντίστοιχα, θεωρώ ότι υπήρχε μια ισορροπία. Όμως, αυτή η ισορροπία σχετίζεται με το γεγονός ότι γενικά οι κοπέλες ήταν πολύ περισσότερο καλύτερες μαθήτριες από τα αγόρια.

- Μάλιστα.

(13.) Ποιο από τα δύο φύλα έχει μεγαλύτερη κλίση προς το μάθημά σας και γιατί;

- Νομίζω ότι το ίδιο, πλέον, δηλαδή αυτό που παρατηρούσα, ειδικά στις πιο μικρές τάξεις, είναι ότι και τα δύο φύλα είχαν περίπου ίση κλίση.

(14.) Τα αγόρια ή τα κορίτσια μελετούν συστηματικότερα το μάθημά σας;

- Τα κορίτσια. Αυτό είναι αρκετά ξεκάθαρη διαφορά.

-Μπορείτε να πείτε το γιατί;

- Θα μπορούσα να πω ότι γενικότερα τα κορίτσια που έχω αντιληφθεί ως καλύτερες μαθήτριες στο δικό μου μάθημα, είναι αυτές που είχαν γενικότερα πιο συστηματική αντιμετώπιση του σχολείου, είχαν μια πιο συγκροτημένη και οργανωμένη προετοιμασία γενικότερα, ενώ πολλά από τα αγόρια, ακόμα και αυτά που είχαν καλές επιδόσεις, αντιστάθμιζαν το λιγότερο διάβασμα με κάποια υπεροχή στην αντίληψη. Αυτό.

-Ωραία.

(15.) Πιστεύετε ότι το μάθημά σας αρέσει περισσότερο στα αγόρια ή στα κορίτσια;

- Δεν...Θα έλεγα παραδοσιακά και όταν είχα μικρότερη εμπειρία ότι αρέσει στα αγόρια, αλλά αυτό άλλαξε ουσιαστικά στα χρόνια της διδασκαλίας μου και είδα ότι είναι περίπου ισοδύναμη αυτή η προτίμηση.

-Άρα στην αρχή είχατε αυτή την αίσθηση; Όταν ξεκινήσατε ή και πριν ακόμα...

- Είχα αυτή την αίσθηση και στην αρχή μπορεί όντως.. δηλαδή όταν σκέφτομαι τις μεγαλύτερες τάξεις έχω μια αίσθηση ότι υπάρχει μια διάκριση κατά την οποία τα αγόρια, ας πούμε, να έχουνε μια μεγαλύτερη κλίση και καλύτερη επίδοση, αλλά στις πιο μικρές τάξεις βλέπω ότι το ενδιαφέρον και η κλίση και η επιθυμία και η προτίμηση είναι σχετικά ισοδύναμες.

(16.) Θα μπορούσε το ενδιαφέρον των παιδιών για το συγκεκριμένο μάθημα να συνδέεται με τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό;

-Θα μπορούσε, ναι. Δηλαδή προφανώς, επειδή είναι ένα μάθημα που σχετίζεται και με την τεχνολογία και με πολλές πρακτικές κατευθύνσεις, η επίδοσή τους και γενικότερα οι εμπειρίες που σχετίζονται με το κατά πόσο θα είναι ευχάριστο και ελκυστικό έχουν να κάνουν πολύ με το κατά πόσο θα επιτύγχαναν αργότερα σε ένα ευρύ φάσμα

επαγγελματικής απασχόλησης, γιατί αυτό το μάθημα σχετίζεται με ένα αρκετά ευρύ, ένα αρκετά ευρύ πεδίο.

(17.) Τα επαγγέλματα προς τα οποία προσανατολίζονται τα παιδιά ταιριάζουν, κατά τη γνώμη σας, στο φύλο τους; Γενικά;

- Το πρώτο ερώτημα είναι αν υπάρχει επάγγελμα το οποίο θα ταιρίαζε σε ένα φύλο. Και το δεύτερο ερώτημα είναι αν ... αντικειμενικά δεν υπάρχει ένα επάγγελμα που να ταιριάζει σε ένα φύλο, αν στις κοινωνικές συνθήκες τις δικές μας υπάρχει αυτός ο περιορισμός. Δηλαδή, αν μια κοπέλα θα προτιμούσε, ας πούμε, να κάνει καριέρα στην πολιτική, μπορεί να είναι εξίσου ικανή με ένα αγόρι και το αντίστροφο, αλλά μπορεί στις κοινωνικές συνθήκες που ζούμε να μην είναι τόσο εύκολο για εκείνη, διότι θα συναντήσει περισσότερα εμπόδια. Πάντως στο σχολικό περιβάλλον δεν αισθάνομαι ότι αντιμετωπίζεται ως προς την επίδοση κάποιο παιδί, ώστε να παροτρυνθεί ή να μην ενισχυθεί ανεξάρτητα από το φύλο του για την επίδοσή του.

- **Ωραία. Αλλάζουμε τώρα περνάμε σε άλλο θέμα.**

(18.) Όσον αφορά στα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σε τι διαφέρουν τα αγόρια από τα κορίτσια;

- Στην ηλικία όπου διδάσκω εγώ που είναι οι 3 τάξεις του γυμνασίου και με ελάχ..., με λιγότερη εμπειρία στο λύκειο, αυτό που παρατηρώ είναι ότι τα αγόρια είναι πιο ανήσυχα, λιγότερο εύκολο να συγκεντρωθούν και να είναι ...συστηματικά να μελετούν. Τα κορίτσια έχουν περισσότερη συγκρότηση, μπορούν να κάνουν πιο ώριμες συζητήσεις και να προβληματιστούν λίγο περισσότερο. Βέβαια αυτό σε γενικές γραμμές, αλλά υπάρχει μια διαφορά, αλλά στον μέσο όρο. Υπάρχουν και εξαιρέσεις προφανώς.

- **Και πού πιστεύετε ότι οφείλεται αυτή η διαφορά;**

- Αυτή η διαφορά θα ...πιστεύω ότι οφείλεται κατά πρώτον ίσως στη βιολογία και στις ορμόνες. Αυτό όμως είναι μια εκτίμηση που κάνω. Και κατά δεύτερον στο κοινωνικό περιβάλλον, με την έννοια ότι τα αγόρια έχουν συγκεκριμένες δραστηριότητες, είναι πιο ελεύθερα να βγαίνουν έξω από το σπίτι, μπορεί να μένουν πιο αργά έξω από το σπίτι, ενώ οι κοπέλες μπορεί να αντιμετωπίζονται διαφορετικά και να είναι πιο περιορισμένες, να είναι και κατά κάποιο τρόπο πιο υπάκουες και να είναι πιο εύκολο στο σπίτι να πειθαρχήσουνε, να ακολουθήσουνε τους κανόνες του σπιτιού, να ακολουθήσουν ένα πρόγραμμα...

- **Ωραία.**

(20.) Ποιο από τα δύο φύλα δείχνει συνήθως μεγαλύτερη κοινωνική ευαισθησία και βοηθά αυτούς που έχουν ανάγκη;

-Μιλάμε για τα δύο φύλα κάθε φορά;

-Ναι, για τα δύο φύλα.

-Εντάξει, υπάρχουν ατομικές διαφορές, αλλά κατά μέσο όρο βλέπω ότι αυτό ισχύει για τις κοπέλες. Σε διάφορα ζητήματα που προκύπτουν μέσα στην τάξη και υπάρχει μια μαζική αντίδραση πιο συχνά θα ακούσεις μία κοπέλα, μία κοπέλα μαθήτρια να θίγει θέματα που έχουν σχέση με τον τρόπο που θα αισθανόταν κάποιος είτε είναι θύτης είτε είναι θύμα σε μία σύγκρουση, σε μία διαμάχη, παρά από τα αγόρια. Ενώ τα αγόρια είναι πιο πολύ... ταυτίζονται με μία συγκεκριμένη πλευρά και αντιδρούν με βάση αυτή την πλευρά, ενώ οι κοπέλες μπορεί να μπουν στη διαδικασία της ενσυναίσθησης πιο εύκολα.

(21.) Γενικά πιστεύετε ότι τα αγόρια έχουν διαφορετικά συναισθήματα από τα κορίτσια;

-Εεε... Δύσκολο να το ξέρεις αυτό. Αλλά αυτό που φαίνεται εξωτερικά είναι ότι φαίνονται να έχουνε διαφορετικά συναισθήματα. Ίσως είναι τέτοιες οι κοινωνικές συνθήκες που δεν τα εκφράζουνε. Πάντως και εγώ σκεφτόμενος τον εαυτό μου... Δεν μπορείς εύκολα να έχεις πρόσβαση στα συναισθήματα άλλου ανθρώπου εκτός του εαυτού σου, οπότε δεν υπάρχει τέτοια εκτίμηση, αλλά σκεφτόμενος τα δικά μου, θα πίστευα ότι ... υπάρχουνε πολύ περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές. Δηλαδή μπορώ να φανταστώ ότι στα συναισθήματα μπορεί να βρεις δύο αγόρια που να διαφέρουνε σημαντικά ο τρόπος που αισθάνονται και ο τρόπος που εκφράζουν τα συναισθήματά τους πολύ περισσότερα από ότι μεταξύ ενός αγοριού και μιας κοπέλας. Δηλαδή δεν νομίζω ότι τα φύλα, η κατηγοριοποίηση των φύλων μπορεί να δημιουργήσει μια επιτυχημένη κατηγοριοποίηση συναισθημάτων. Καταλαβαίνεις τι εννοώ;

-Ναι.

-Ναι. Δηλαδή ότι διαφέρει ένα αγόρι από ένα κορίτσι όσο θα μπορούσε να διαφέρει και ένα αγόρι από ένα άλλο αγόρι.

- Ναι μάλιστα.

(22.) Ποιο από τα δύο φύλα είναι πιο ήσυχο και πιο υπάκουο στην τάξη σας και γιατί;

-Κατά.... υπάρχει μία μεγάλη ομάδα κοριτσιών που είναι υπάκουα, μία μεγάλη ομάδα αγοριών που είναι λιγότερο υπάκουα γιατί έχουν και τη δυνατότητα να ...της σωματικής πνευματικής δύναμης, τη δυνατότητα να αντιδράσουνε, την... αυτή την, αυτή, ας το πούμε έτσι, μία ανάγκη να εκφράσουν τη διαφωνία τους και να φανούν κιόλας, ίσως και

να κάνουν μία επίδειξη αυτής της αντίθεσης. Και η εμπειρία μου μου δείχνει ότι ενώ οι κοπέλες γενικά είναι πιο πρόθυμες να υπακούσουν και να συζητήσουν, υπάρχουν λίγες ακραίες συμπεριφορές από το γυναικείο φύλο που συνήθως όμως εμφανίζονται διότι υπάρχει ένα πολύ προβληματικό υπόβαθρο από την οικογένεια. Όταν υπάρχει αυτό δηλαδή μία κοπέλα μπορεί να είναι εξαιρετικά ανυπάκουη, ας το πούμε έτσι, δηλαδή να αντιδρά στο σχολικό περιβάλλον πολύ περισσότερο και να χρειάζεται διαφορετική προσέγγιση για να επιλυθεί το οποιοδήποτε ζήτημα.

-Είστε βέβαιος ότι αυτό οφείλεται στο προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον; Το έχετε διασταυρώσει;

- Ναι αυτό... δηλαδή κάποιες φορές που υπήρχανε κορίτσια τα οποία είχαν αντικοινωνική συμπεριφορά που ήταν ας πούμε, πες κατά μέσο όρο 3-4 κάθε χρονιά, υπήρχε διαπιστωμένο οικογενειακό πρόβλημα πολλές φορές.

-Μάλιστα.

(23.) Και ποιο από τα δύο φύλα υφίσταται περισσότερες κυρώσεις για παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο;

-Τα αγόρια, διότι είναι περισσότερο παραβατική η δικιά τους συμπεριφορά. Δηλαδή είχαμε φαινόμενα βίας, είχαμε φαινόμενα βίας και από... μεταξύ κοριτσιών έντονα, αλλά σε αριθμό ήταν περισσότερα των αγοριών και άρα ήταν και οι κυρώσεις περισσότερες σε αυτούς. Τώρα αναλογικά θεωρώ ότι αν θεωρούσαμε ότι είχαμε τον ίδιο αριθμό παραβατικών συμπεριφορών, οι κυρώσεις ίσως να ήταν λίγο πιο έντονες στα αγόρια. Γιατί γενικά είναι πιο... υπάρχει η τάση τα αγόρια να τιμωρούνται λίγο πιο αυστηρά, θεωρώ ότι ....θεωρώντας ότι είναι πιο απομονωμένα τα γεγονότα που συμβαίνουν με κοπέλες που προκαλούν κάποια επεισόδια παρά με αγόρια. Τα αγόρια είναι συνήθως επαναλαμβανόμενη η παραβατική συμπεριφορά, οπότε είναι πιο εύκολο να θεωρηθεί ότι χρειάζεται μια αυστηρή τιμωρία και συνήθως και ο τρόπος που αντιδρούν στη διερεύνηση και στη συζήτηση αυτής της παραβατικής συμπεριφοράς είναι τέτοιος που οδηγεί σε παραπάνω τιμωρία.

- Ωραία.

(24.) Θεωρείτε ότι το γνωστικό αντικείμενο που διδάσκετε σας ταιριάζει;

-Εμένα προσωπικά;

-Χμ, Χμ!

-Ναι.

-Γιατί;

-Γιατί ήτανε κάτι που από πολύ νωρίς με ενδιέφερε ως αντικείμενο, είχα ασχοληθεί από πολύ νωρίς, ήταν ο προσανατολισμός μου από πολύ νωρίς και ...(παύση) Δεν έχω καταλάβει αν πρέπει να εξηγήσω γιατί έτσι κι αλλιώς με ενδιέφερε αυτό το αντικείμενο ή γιατί αν θεωρώ ότι μου ταιριάζει. Μου ταιριάζει γιατί παραδοσιακά ήταν ένα αντικείμενο που με ενδιέφερε. Τώρα γιατί με ενδιέφερε είναι και αυτό μια....

-Όχι εντάξει, νομίζω ότι απαντήσατε.

(25.) Πιστεύετε ότι ως εκπαιδευτικός και ως άνθρωπος επηρεάζετε περισσότερο τα αγόρια ή τα κορίτσια της τάξης σας;

-Στις μικρές ηλικίες πιστεύω επηρεάζω περισσότερο τα αγόρια, εεε τα κορίτσια και στις μεγαλύτερες πιστεύω επηρεάζω περισσότερο τα αγόρια. Δηλαδή τα αγόρια ταυτίζονται πιο πολύ με μένα στις πιο μεγάλες ηλικίες, ενώ στις πιο μικρές ηλικίες τα κορίτσια με συμπαθούνε περισσότερο και επηρεάζονται πιο πολύ από μένα (ακατανόητος λόγος) και Δευτέρα γυμνασίου είχα πιο πολύ τα κορίτσια να με συμπαθούν, στην τρίτη γυμνασίου είχα πιο πολύ τα αγόρια.

-Έχετε σκεφτεί γιατί μπορεί να συμβαίνει αυτό;

-Για τα αγόρια πιστεύω ότι ταυτίζονται σιγά, σιγά πιο πολύ με μένα, ενώ για τις κοπέλες πιστεύω ότι όσο είναι πιο μικρές ίσως έχω μια ....δημιουργώ μια φιγούρα σαν παράδειγμα, σαν πατρική φιγούρα, κάτι τέτοιο.

-Και η ταύτιση των αγοριών σχετίζεται με το φύλο;

-Ναι, ταυτίζεται, σχετίζεται, ναι.

-Μάλιστα.

(26.) Έχετε εντοπίσει έμφυλα στερεότυπα μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της ειδικότητάς σας;

-Αυτό που θα μπορούσα να πω είναι σε σχέση με το ότι η φυσική γενικά, παραδοσιακά ήταν ένα αντικείμενο στο οποίο οι μεγαλύτερες συνεισφορές ήταν από άνδρες, οπότε αυτό φαίνεται μέσα στην πορεία. Δηλαδή υπάρχουν οι αρχαίοι Έλληνες, υπάρχουν λίγα ονόματα μεγάλων φυσικών που ήταν όλοι οι άντρες. Τώρα όντως αποσιωπούνται πολλές συνεισφορές που ήταν από γυναίκες, αλλά αυτό έχει να κάνει περισσότερο στα τελευταία χρόνια, δηλαδή μετά το 1900, που στην τεχνολογία, στις τηλεπικοινωνίες, διάφορα, στα μαθηματικά υπήρχαν αρκετές σημαντικές συνεισφορές από γυναίκες που δεν αναδεικνύονται. Συνήθως αναφέρεται η Μαρί Κιουρί ...αυτό. Δηλαδή με αυτή την έννοια υπάρχει μία συντήρηση της παραδοσιακής εικόνας των αντρών που κυρίως συνέβαλαν στην εξέλιξη του κλάδου αυτού.

-Μάλιστα.

(27.) Υπάρχουν εκπαιδευτικοί στο σχολείο σας που εκδηλώνουν έμφυλα στερεότυπα;

-Σε διάφορες συζητήσεις, σε συλλόγους κτλ. πιστεύω ότι υπάρχουν ενδείξεις ότι υπάρχουν τέτοιοι εκπαιδευτικοί. Σε σχέση με τα ρούχα, σε σχέση με το ότι, ας πούμε, θα μπορούσες να ακούσεις «Είσαι και κοπέλα και εκφράζεις τόσο άσχημα» ή κάτι τέτοιο. Ναι, πιστεύω ότι υπάρχουν.

- Και γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό; Εκπαιδευτικοί έχουν έμφυλα στερεότυπα και τα εκδηλώνουν κιόλας, έτσι;

-Γιατί ... ναι. Πρώτον πιστεύω ότι τα έχουνε, διότι έχουνε μεγαλώσει σε αυτή την κοινωνία και τα αναπαράγουν. Και δεύτερον πιστεύω ότι, επειδή ακριβώς δεν έχουμε ενημερωθεί, δεν έχουμε επιμορφωθεί πάνω σε αυτά και δεν νομίζω ότι όλοι οι εκπαιδευτικοί έχουν την αντίστοιχη ευαισθησία να χειριστούνε τέτοια ζητήματα.

- Ωραία και το τελευταίο κομμάτι της συνέντευξής μας εξετάζει τις

Δ. Στάσεις που τηρούν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στην έκφραση έμφυλων στερεοτύπων στην τάξη (3ο ερευνητικό ερώτημα)

(28.) Εσείς προσωπικά έχετε ευαισθησία σε θέματα που αφορούν στα δύο φύλα; Σας προβληματίζουν δηλαδή τέτοια θέματα στο σχολικό πλαίσιο;

- Ευαισθησία αντίδρασης ή ευαισθησία αποδοχής;

- Γενικά αν σας προβληματίζουν τέτοια θέματα που είναι μέσα στο σχολικό πλαίσιο. Αυτό που είπατε, ας πούμε, το...

-Ναι ...

- Να εκφράσει κάποιος μία τέτοια άποψη σας έχει προβληματίσει; Ίσως αντιδράσετε, ίσως το συζητήσετε μαζί του ή κάποιο περιστατικό με τους μαθητές σας...

- Λοιπόν, εμένα προσωπικά στη διαδικασία του μαθήματος δεν με απασχολεί καθόλου, με την έννοια ότι δεν θα είναι ένας παράγοντας που θα με επηρεάσει στο να αντιμετωπίσω με μειωτικό τρόπο, ας το πούμε έτσι, ή να φερθώ με λιγότερη ευαισθησία σε κάποιους μαθητές. Όμως δεν έχω ασχοληθεί με το να διαπιστώσω προβλήματα και να παρέμβω. Δηλαδή μπορεί από τη μεριά μου να είμαι πολύ ανοιχτός, να έχω τις κεραίες μου ανοιχτές και να προσπαθώ να είμαι δίκαιος, να είμαι.... να αντιληφθώ αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα και να μην προσβάλω κάποιον μαθητή να μη φέρω σε δύσκολη θέση κάποιο μαθητή και τα λοιπά. Αλλά από την άλλη δεν έχω κάνει το κάτι παραπάνω που θα ήταν, ας πούμε να ... εάν διαπιστώσω συγκεκριμένα προβλήματα, bullying οτιδήποτε, να κάνω

κάποια συγκεκριμένη παρέμβαση. Ουσιαστικά δεν, δεν έχω διαπιστώσει κάποιο πρόβλημα. Αυτό όμως σημαίνει ότι μπορεί να υπήρξαν προβλήματα, τα οποία να μην πέσανε στην αντίληψή μου.

-Ωραία.

(29.) Θεωρείτε ότι ίσως κάποιες στιγμές εκφράζετε ή/και ενισχύετε έμφυλα στερεότυπα;

- Αν το κάνω μπορεί να γίνεται επειδή χρησιμοποιώ κάποια κοινωνικά εργαλεία, δηλαδή στη γλώσσα μας πολλές φορές μπορούμε, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, να ομαδοποιούμε και να χρησιμοποιούμε κάποιες εκφράσεις., τέτοια πράγματα πιστεύω ότι μπορεί να κάνω, αλλά όταν θα δημιουργηθεί το οποιοδήποτε ζήτημα που θα πρέπει να έρθω σε επαφή με κάποιον μαθητή και να υπάρχει μία, ας το πούμε έτσι, κατά μέτωπο αλληλεπίδραση δεν νομίζω ότι θα έκανα κάτι τέτοιο.

(30.) Πώς συνηθίζετε να χωρίζετε σε ομάδες τα παιδιά της τάξης σας; Βάσει ποιων κριτηρίων;

-Ναι. Έχω εφαρμόσει διάφορα. Το πρώτο είναι να επιλέξουν τα παιδιά. Το δεύτερο είναι.... τα έχω εφαρμόσει αυτά εναλλακτικά, δηλαδή όχι πάντα το ίδιο... Το δεύτερο είναι με βάση την επίδοση, δηλαδή να ...προσπαθώ να χρησιμοποιήσω μαθητές οι οποίοι είναι πιο ... έχουν καλύτερη επίδοση μαζί με μαθητές που έχουν χειρότερη επίδοση για να υπάρχει μια βοήθεια, μια αλληλεπίδραση. Τυχαία, επίσης. Βασικά αυτό. Αυτές τις μεθόδους.

(31.) Έχετε ποτέ χωρίσει τα παιδιά σε αγόρια και κορίτσια;

-Όχι .

- Ωραία.

(32.) Υπάρχουν μαθητές/τριες με έμφυλα στερεότυπα;

- Ναι, πιστεύω ναι. Δεν έχω συγκεκριμένα παραδείγματα αλλά γενικά ... θυμάμαι έτσι σποραδικά στιγμιότυπα που δείχνουνε κάτι τέτοιο.

- Δεν θυμάστε τι ακριβώς συνέβη ή ειπώθηκε;

- Δεν θυμάμαι, αλλά μπορώ να... έτσι έχω μία αμυδρή εικόνα από συζητήσεις από την ώρα που γίνεται μία συζήτηση ας πούμε και κάποιος λέει κάτι να αντιδρούν κάποιοι μαθητές και να χρησιμοποιούν, να λειτουργούν με βάση κάποιο στερεότυπο και να λένε αυτό το πράγμα. Δεν έχω, δεν μπορώ να φέρω στο μυαλό μου κάτι συγκεκριμένο.

-Εσείς θυμάστε τι στάση τηρήσατε; Αν αντιδράσατε, αν....

- Ναι γενικά πάντα σε αυτές τις περιπτώσεις αντιδρώ, γιατί κυρίως θέλω όταν κάτι διατυπώνεται να διατυπώνεται ξεκάθαρα και ρητά και με ηρεμία, όταν είναι η σειρά κάποιου να μιλήσει, ώστε να μπορέσουμε πρώτα πρώτα να καταγραφεί και να το ακούσουν όλοι και δεύτερον να υπάρξει ένας σοβαρός αντίλογος. Δεν ήθελα ποτέ να ακούγεται κάτι στην τάξη έτσι γενικά και να μην υπάρχει πρώτον η καταγραφή του και δεύτερον η απάντηση. Αλλά δεν γίνεται πάντα αυτό μέσα στην τάξη. Δηλαδή όταν θα γίνει μία συζήτηση και θα αλληλεπιδράσουν οι μαθητές θα υπάρξει μία αντίδραση σε κάτι, θα υπάρξει μία ειρωνεία ... μία τέτοιο. Αυτό λοιπόν αισθάνθηκα. Γενικά δεν έχω έρθει σε θέση που να ειπωθεί κάτι τέτοιο. Και επειδή στο σχολείο που ήμουν, γενικότερα ανήκει σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που υπήρχε εξοικείωση με την ομοφυλοφιλία, δεν ... οι μαθητές δεν αντιδρούσαν σε αυτό. Δηλαδή το αποδεχόντουσαν και ήταν κάτι που το είχαν μέσα στην κουλτούρα τους, δεν, ας πούμε, κοροϊδεύανε κάποιον. Δηλαδή υπήρχαν και καθηγητές οι οποίοι μπορεί να ήταν ομοφυλόφιλοι και να φαινόταν αυτό και δεν υπήρχε ποτέ, ας πούμε, ούτε σχολιασμός, ούτε ειρωνεία ούτε κάτι τέτοιο.

- **Μάλιστα. Άλλη ερώτηση.**

(33.) Πώς θα αντιδρούσατε αν σας έλεγαν οι μαθητές/τριές σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο τους;

-Θα έκανα συζήτηση. Γενικότερα κάθε φορά που τίθεται υπό αμφισβήτηση αυτό που κάνεις μες στην τάξη, καλό είναι πρώτα πρώτα να το ακούς, να το αφήνεις να διατυπωθεί, να εκφράζουν και άλλοι μαθητές την άποψή τους και θα το έθετα προς συζήτηση. Δηλαδή οτιδήποτε ... αν υπήρχε κάποια βάση για αυτό, αν υπήρχε κάποιο επιχείρημα και ίσως αργότερα να έκανα και... όπως το 'χω κάνει αυτό, έχω κάνει ερωτηματολόγιο, το οποίο έγινε κατά την περίοδο της πανδημίας, στο οποίο έθεσα ερωτήματα, εάν θεωρούν ότι ο καθηγητής κάνει διάκριση ανάλογα με διάφορα κριτήρια, αν έχει ο καθηγητής αγαπημένους μαθητές και τα λοιπά και τα λοιπά και τους έδωσα την ευκαιρία να απαντήσουν κάτι σε αυτό. Από τα 170 άτομα που συμμετείχαν δυο-τρεις είχαν αυτή την αντίληψη. Αλλά νομίζω ότι είναι αδύνατον να αισθανθούν όλοι οι μαθητές ότι είσαι απόλυτα δίκαιος. Γενικά πάντως θα το έθετα προς συζήτηση. Και ίσως, και επίσης αν υποψιαζόμουν ότι είναι κάπως, όντως έχει μια μικρή βάση αυτό, θα έκανα μία ανώνυμη διερεύνηση. Δηλαδή ένα ερωτηματολόγιο ανώνυμο, κάτι τέτοιο.

- **Ωραία.**

(34.) Κι αν σας έλεγαν οι συνάδελφοι ή ο/η διευθυντής/τρια σας ότι κάνετε διακρίσεις ανάλογα με το φύλο των παιδιών;

-Πάλι θα το συζητούσα και θα έλεγα, ας πούμε, να μου υποδείξουν ποια ήταν αυτή η περίπτωση, να δω αν έχει βάση κάτι τέτοιο.

-**Μάλιστα.**

(35.) Πιστεύετε ότι θα ήταν χρήσιμο ή/και απαραίτητο να ενταχθεί στο ωρολόγιο πρόγραμμα του σχολείου το μάθημα της Σεξουαλικής Αγωγής;

-Ναι, βέβαια.

- **Θα ήταν χρήσιμο;**

- Να αναπτύξω γιατί και πώς; Θεωρώ ότι προφανώς, θεωρώ ότι είναι αναγκαίο, γιατί όντως υπάρχει ... ο τρόπος που ενημερώνονται οι μαθητές είναι ελλιπής, είναι από λάθος πηγές, μπορεί να δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα στην υγεία τους, στην ψυχολογία τους, να τα οδηγήσει σε επικίνδυνες εμπειρίες. Είναι πολύ σημαντικό να ενημερωθούν.

- **Χμ, Χμ!**

(36.) Και σε αυτό το μάθημα .... τι θα έπρεπε να εμπεριέχει για να μειωθούν, ας πούμε, τα στερεότυπα μέσα στο σχολείο;

- Θα μπορούσε να έχει πάρα πολλά. Θα μπορούσε να έχει εμπλουτισμένο υλικό από συνεντεύξεις, από ανθρώπους που έχουν αντίστοιχες εμπειρίες και βρίσκονται σε μία διαφορετική θέση, δηλαδή, ας πούμε, από ανθρώπους των οποίων η σεξουαλικότητα είτε αμφισβητείται είτε έχουν υποστεί κάποια περιστατικά bullying, βίας. Θα έπρεπε να υπάρχει ένα κομμάτι που να έχει ένα βιολογικό υπόβαθρο, θα έπρεπε να υπάρχει ένα κομμάτι που έχει ένα καθαρά σεξουαλικό σε σχέση με τη ...με τη διαδικασία της εφηβείας και τις σεξουαλικές επιθυμίες, τη σεξουαλική πράξη, τα... αυτά.

- **Ωραία.**

37. Γενικότερα με ποιον τρόπο θα μπορούσε το σχολείο, πιστεύετε, να προωθήσει την άμβλυνση των έμφυλων στερεοτύπων;

-Θεωρώ, και αυτό πάει και με την προηγούμενη ερώτηση ότι ένα τέτοιο μάθημα θα έπρεπε να ενταχθεί γενικότερα στο θέμα των δικαιωμάτων των ανθρώπων και όχι μόνο σε σχέση με το φύλο. Διότι κάθε φορά τα δικαιώματα και η ισότιμη αντιμετώπιση των ανθρώπων παίρνει μία μορφή ανάλογα με τις κοινωνικές ιδιαιτερότητες, δηλαδή τώρα μπορεί να είναι το φύλο, μεθαύριο μπορεί να είναι κάτι άλλο, οτιδήποτε. Άρα αυτό που έχει σημασία είναι να διαμορφώσουν οι μαθητές μια γενικότερη αντίληψη ισότιμης μεταχείρισης του συνάνθρωπου, ανεξάρτητα από το τι είναι αυτό το χαρακτηριστικό που μπορεί να αποτελεί το κριτήριο της διάκρισης.

(38.) Πιστεύετε ότι θα υπήρχαν εμπόδια σ' αυτή την προσπάθεια;

- Πιστεύω ότι τα εμπόδια θα ήταν σε ένα μικρό ποσοστό από τον εκπαιδευτικό κλάδο, γιατί υπάρχει ένα μικρό ποσοστό, θεωρώ, που θα το ...θα.. είναι κάπως συντηρητικό και πιστεύω ότι ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό της κοινωνίας και των γονέων και, ας πούμε, μιας μερίδας του κοινωνικού συνόλου, που μπορεί να σχετίζεται με θρησκευτικές προκαταλήψεις, με πιο παραδοσιακές αντιλήψεις να είχε αντίρρηση.

-Μάλιστα, ωραία.

(Γέλια)

-Τελειώσαμε.

(39.) Θα θέλατε να συμπληρώσετε κάτι άλλο;

-Εντάξει...

(Γέλια)

-Ευχαριστώ πάρα, πάρα, πάρα πολύ!

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.